NICOLAUS OLAHUS

UNGARIA ATILA

INSTITUTUL EUROPEAN

ROMANIA ORIENTALIS

3

NICOLAUS OLAHUS (1493-1568) umanistul erudit de origine română, a fost o personalitate complexă: om de litere şi teolog, bibliofil, ctitor de şcoli, diplomat şi luptător antiotoman, arhiepiscop de Strigoniu şi regent al Ungariei (1562). Cele două cărţi istorico-literare (prezentate integral în originalul latin şi în traducere), în care ştiinţa se îmbină cu arta, comentariul obiectiv cu fabulosul poetic, oferă între altele prima argumentare serioasă a originii latine a limbii tuturor românilor din Principatele dunărene.

Seria ***Romania Orientalis*** cuprinde texte antice, medievale şi moderne (originale şi traduceri) privind spaţiul românesc în contextul culturii europene.

INSTITUTUL EUROPEAN

ISBN 973-611-002-8

PREŢ: 25500 lei

Pe copertă: *COLUMNA LUPTRIANA* (detaliu şi medalie)

www.dacoromanica.ro

ROMANIA ORIENTALIS

NICOLAUS OLAHUS

UNGARIA. ATILA

Ediție bilingvă
Traducere, cuvînt înainte și note:
ANTAL GYÖNGYVÉR

INSTITUTUL EUROPEAN
1999

Coordonarea colecției *ROMANIA ORIENTALIS:*
Gheorghe Drăgan si Traian Diaconescu

Această carte a fost realizată cu sprijinul financiar al
Fundației pentru o Societate Deschisă
(Open Society Foundation)

Textul latin a fost reprodus după ediția
Adamus Franciscus Kollarius: *Nicolai Olahi HUNGARIAE liber I. Origines Scytharum et Chorographica descriptio Regni Hungariae.*
Nicolai Olahi HUNGARIAE liber II. Atila sive de initiis Atilani per Pannonias Imperii et rebus bello ab eodem gestis, Vindobonnae, MDCCLXIII (1763)

© INSTITUTUL EUROPEAN IAȘI
I S B N 973-611-002-8 PRINTED IN ROMANIA

CUVÎNT ÎNAINTE

Atitudinea istoriei literaturii în privința remarcabilului umanist, român de origine, Nicolaus Olahus, este, în ansamblu, inconsecventă. La mai bine de o jumătate de mileniu de la nașterea sa, personalitatea cărturarului creează zvîcniri de conștiință celor de un neam cu el, soldate adesea cu exegeze meritorii, dar, parcă și mai des, cu abandon și uitare. Trecerea timpului nu l-a favorizat ca pe alții; în locul unor studii complexe, bazate pe argumente univoce, colbul vremii îl îngroapă mereu mai adînc. Și cum ar fi putut fi repus în drepturi pentru strădania sa frumos roditoare cel care, din patria universală a marilor suflete și a minților luminate, se înturna cu simțirea și cu scrisul către patria ce i-a fost leagăn, dacă nu prin realizarea unor ediții de referință ale operelor sale și prin elaborarea și publicarea traducerilor complete, menite să reducă prăpastia dintre epoci? Căci universalității umaniste, premergătoare Reformei, instrument de onoare al comunicării i-a fost latina, limba maternă a culturii scrise, iar nu limbile vernaculare. Acestea aveau să devină expresia reprezentanților umanismului tîrziu.

Or, Nicolaus Olahus – deși cel mai marcant om de litere autohton al vremii, impunîndu-se Europei umaniste prin erudiție, spirit de dreptate, pioșenie și modestie, printr-o operă bogată și variată, abil diplomat, înverșunat luptător antiotoman, om de biserică, bibliofil, colecționar, sprijinitor al artelor, întemeietor de școli și

mentor al celor studioși, bucurîndu-se de prețuirea Papei Clement VII, a lui Ferdinand I, Carol Quintul, Ludovic II și a Reginei Maria, prieten și corespondent, între alți vestiți umaniști, și al marelui Erasmus, care, din admirație, îi reținea mereu un tacîm la masă (cu toate că nu s-au văzut niciodată) – nu beneficiază de nici una din aceste șanse: opera sa literară să fie citită și apreciată critic. Prejudiciul este cu atît mai grav cu cît, dincolo de anularea posibilității emiterii unor judecăți de valoare asupra scrierilor sale, posteritatea se regăsește frustrată de propria sa moștenire, de vreme ce cîteva zeci de pagini de traducere nu pot întrupa mai nimic din sutele originale, mai ales că criteriul de selectare a lor nu are nimic în comun cu calitatea literară ci, cel mult, cu documentul istoric strict „personal" (ceea ce înseamnă că traducătorii maghiari s-au arătat mai zeloși). Totuși, de o soartă mai bună au avut parte versurile sale, prin preocuparea plină de har a lui Ștefan Bezdechi, față de zece-cincisprezece pagini de proză olahiană, în variantă românească, în ediția *Călătorilor străini (!) despre țările române* (Editura Științifică, București, 1968, vol. I, pp. 486-500), unde nu este trecut cu vederea interesul, în acest sens, al lui Ioan Lupaș, pe urmele pașoptiștilor (Timotei Cipariu). Peste hotarele literaturii, se cuvine menționat exhaustivul volum de traduceri ale scrisorilor cărturarului: *Nicolaus Olahus – Corespondența cu umaniști batavi și flamanzi*, editat de Corneliu Albu cu tălmăcirile Mariei Capoianu, Editura Minerva, București, 1974 (mai departe, *Olahus – Corespondența...*).

Lipsa, însă, a traducerilor operelor sale literare încercăm s-o obturăm, s-o strîmtăm cel mai puțin, prin volumul de față, într-un gest de adîncă prețuire, oferind cititorului român prima versiune integrală în această limbă a celor două mari lucrări olahiene, *Hungaria* și *Atila*, formînd, de fapt, un întreg și fiind menite să facă debutul unei scrieri mult mai ample – nerealizate –, precum și, într-un volum viitor, cea dintîi tălmăcire integrală, în proză, a versurilor lui Nicolaus Olahus. Ediția,

bilingvă, complinește și celălalt deziderat menționat: difuzarea textului propriu-zis. Considerăm că cel de-al treilea pas va putea fi făcut, pe temeiul operei parcurse, în domeniul criticii și istoriei literare.

Nicolaus Olahus: un tablou de nepătruns, nemurind în cărțile de citire, și acelea răsfoite în grabă, mai mult un chip decît o personalitate anume.

Cariera sa incitantă, culminînd, politic, prin numirea sa ca regent al Ungariei (1562), pe tărîm religios, prin obținerea arhiepiscopatului primat al Strigoniului (1553), în literatură, prin elaborarea și publicarea unor lucrări în versuri și în proză, îmbinînd informația istorică cu viziunea artistică, a fost mai mult întru uluirea contemporaneității sale, a spiritelor europene rafinate în slujba umanismului, decît întru prețuirea posterității care, pierzînd contactul cu limba latină, s-a depărtat de marele cărturar și a părăsit muzeul la care l-a redus.

Viața lui rezervă neclarități și datorită informațiilor autobiografice derutante din opera sa, dar și documentelor contradictorii. Născut, după spusele sale, la 10 ianuarie 1493 la Sibiu (deși pe piatra sepulcrală comandată de el prin testament apare anul 1491), era al doilea copil al sibiencei Varvara Hunsar și al argeșanului Stoian (Ștefan) Olahus. Se pare că o avea bunică dinspre tată pe Marina, sora voievodului Iancu de Hunedoara, ajuns și el regent al Ungariei. Gradul de înrudire cu domnitorii munteni Vlad Țepeș și Mihnea cel Rău, cu Drăculeștii și Dănești, este tulburat de cercetări mai recente, fără a fi contestată această legătură. Se caută explicații și pentru vîrsta înaintată – cincizeci de ani – la care a ajuns episcop, fiind de stirpe nobilă, întrucît etatea medie la care cei de neam ales erau investiți cu acest titlu era de douăzeci și cinci de ani; de asemenea, pentru faptul că nu a studiat în străinătate, cum se obișnuia, deși în scrisoarea regelui Ludovic II către sfatul Sibiului, prin care îl înlocuiește pe judele Orăștiei, Ștefan Olahus, cu fiul său, Matei, familia este consemnată ca nobilă. Istoricul Al. Tonk

este de părere că înnobilarea a avut loc între 1517 și 1520 (v. Al. Tonk, *Cariera unui intelectual în secolul al XVI-lea* în vol. *De la umanism la iluminism*, Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane, Tîrgu-Mureș, 1994, p. 11). Oricum, două diplome de înnobilare-reînnobilare consfințesc statutul său social, ambele fiind semnate de Ferdinand I (Bratislava, 23 nov. 1548; Viena, 17 apr. 1558). Există incertitudini și în privința momentului stingerii sale din viață: dînd crezare procesului verbal redactat de Benedeck Zerchecky, acesta ar fi 17 ianuarie 1568, însă Alexius Horányi indică ziua de 14 ianuarie, afirmînd că umanistul a trăit șaptezeci și șapte de ani și cinci zile, față de șaptezeci și cinci de ani și șapte zile, după aprecierea lui Zerchecky (v. I.S. Firu, Corneliu Albu, *Umanistul Nicolaus Olahus (1493-1568)*, Editura Științifică, București, 1968, p. 44).

Nici locul unde și-a început studiile primare nu este cunoscut cu precizie: Sibiu sau Orăștie? Frecventează, însă, cu succes școala capitulară de la Oradea (între 1505 și 1512), cu predare în limba latină, avînd materii introduse după modele apusene și profesori de talie europeană. În 1510, prin voia tatălui său și cu sprijinul episcopului de Oradea, Sigismund Thurzó, protectorul său, devine aprod al regelui Vladislav II, iar după moartea acestuia (1516) se retrage pentru un întreg deceniu în universul credinței și al literelor. Îndeplinindu-și cu dăruire funcțiile (secretar al episcopului de Pécs, Szatmári György, preot, canonic de Pécs, protopop de Komárom, canonic lector de Strigoniu), mai atrage o dată, fără voie, atenția unui rege asupra sa: Ludovic II îl numește secretar și consilier al său, apoi, odată cu pregătirile pentru înfruntarea armatei otomane, al reginei Maria. Într-o scrisoare adresată mai tîrziu istoricului Ursinius Velius, prieten al său și preceptor al fiilor lui Ferdinand (v. în Ipolyi Arnold, *Oláh Miklós... levelezése*, în „Monumenta Hungariae Historica", t. I, vol. 25, Budapesta, 1875, scrisoarea din 10 martie 1532) Olahus redă împrejurările care au premers crunta bătălie de la

Mohács: regina îi sugera soțului său, prin solia lui Olahus, să amîne lupta pînă la sosirea ajutoarelor, însă Ludovic refuză această posibilitate, neputînd suporta dezonoarea în fața posterității. Moartea regelui pe cîmpul de luptă (29 august 1526), drama suferită de armata maghiară înseamnă pentru Ungaria primul pas spre transformarea sa în pașalîc, dezastru marcat de căderea Budei (1541), iar pentru Olahus începutul unei pribegii de cinci ani (pînă în 1531), alături de regină, în Slovacia, Boemia, Moravia, Austria și Germania, urmate de un deceniu de exil (pînă în 1541) în Țările de Jos. Chinuit de dor (de la vîrsta de treisprezece ani nu avea să-și mai revadă vreodată familia), de așteptări zădărnicite, dar întrunind admirația valorosului cerc al umaniștilor, Nicolaus Olahus se întoarce în țară, numit episcop, mai întîi de Zagreb, apoi de Agria și de Strigoniu și, la scurt timp, regent al Ungariei. După ce restructurase întregul învățămînt, religios și laic, de la Tyrnavia, inițiator al Contra-Reformei, după o prestigioasă activitate în slujba culturii, Nicolaus Olahus se stinge din viață la Bratislava și își află locul de veci în biserica Sf. Nicolae din Tyrnavia, restaurată de el și desemnată ca atare prin testament.

Lăsa în urmă o bogată operă alcătuită din versuri, epistole, scrieri religioase și literar-istorice, dar și renumele său de diplomat și luptător antiotoman. După teribilul masacru la care s-a ajuns de la ideea cruciadei la care Papa Leon X chemase popoarele prin bula de la 16 aprilie 1514 și al cărei conducător fusese numit Gheorghe Doja, Olahus, animat de cel mai profund umanism, a încercat să contracareze Tripartitul lui Werböczy, convocînd, în calitate de cancelar al Ungariei, dieta de la Tyrnavia (1547). Cu tot efortul său, măsurile adoptate după războiul țărănesc aveau să fie abolite abia prin revoluția de la 1848.

Niciodată împăcat cu gîndul sfîșierii în trei a patriei sale adoptive, un principat vasal turcilor, un pașalîc otoman și un regat habsburgic, Olahus asistă neputincios la disputarea mărului discordiei – Transilvania – între

Ferdinand I și Ioan Zápolya. Cînd nici nu mai spera, se încheie pacea de la Oradea (1538), mediată de arhiepiscopul von Vells și cardinalul Martinuzzi. Tratatul prevedea ca teritoriile lui Zápolya să fie anexate, după moartea sa, la cele ale lui Ferdinand. Însă regina Izabella, rămasă văduvă, va încălca această înțelegere, în favoarea fiului ei.

În condițiile slăbirii puterii papale din cauza Reformei, ale frămîntărilor din statele italiene, ale scindării lumii creștine între regi și împărați, Nicolaus Olahus expediază vehemente scrisori lui Ferdinand, Papei Clement VII pentru organizarea frontului antiotoman și, însuflețit de același ideal, se adresează cu vervă greu temperată lui Carol Quintul, cu prilejul dietei de la Augusta (Augsburg), din 1 octombrie 1530. În locul înfăptuirii cruciadei solicitate de umanist, disensiunile dintre confesiuni vor duce la războiul schmalkaldic dintre catolici și lutherani. La bătălia de la Mühlberg (1547) participă și Olahus, consilier al lui Ferdinand. Va revedea cîmpul de luptă în aceeași calitate și în 1566, cu prilejul asediului cetății Óvár. Dezbinarea dintre frații Habsburgi, luptele lui Carol Quintul cu cumnatul lor, regele Franței, Francisc I, toate îl deprimă pe Olahus care, între timp, urmărește și evenimentele din principatele române, hotărînd cu regret că acestea nu pot fi atrase în coaliția împotriva turcilor, tocmai pentru că, aflate chiar sub ochii acestora, ar fi fost desființate numaidecît. De altfel, cînd într-o consfătuire secretă istoricul Franciscus Forgács propusese sprijinirea și atragerea lui Despot, Olahus intră în conflict deschis cu fostul său protejat, printre altele și pentru că vedea în Eraclid un simplu aventurier. Faptul că Despot a fost înfrînt de Tomșa a validat neîncrederea lui Olahus în el, dar Forgács, lezat în orgoliu, a rămas pentru umanistul transilvănean un inamic înverșunat.

Și pentru că universul laic îl îndurera și îl dezamăgea încontinuu, Nicolaus Olahus își păstra ca oază de neprihană evlavia. Contemporanii i-au remarcat modes-

tia și spiritul de sacrificiu. Testamentul și epitaful său constituie o dovadă neîndoielnică în acest sens. Prinț al bisericii, ridicat deasupra prinților și împăraților hărăziți istoriei (a fost nașul Johannei, fiica lui Ferdinand, în 1546; l-a încoronat pe Maximilian, fiul aceluiași, în 1563, ca rege ungar; în 1564 rostește discursul funebru al împăratului Ferdinand I), Nicolaus Olahus, acest mare om de cultură, pe ale cărui cheltuieli s-au tipărit cărți, s-au întemeiat școli, s-au făcut studii în străinătate, el, căruia i s-au dedicat poeme, scria în piosul său testament: „[...] Așadar, pentru că astfel am fost creat, din nimic, de Tine, încît prin moartea trupului să mă întorc din nou în pulbere și, apoi, în puterea veșnicei fericiri, care va urma în ziua dintîi, supunîndu-mă voii Tale și a unicului Tău Fiu, să renasc, îmi încredințez umil sufletul în mîinile Tale, Tată atotputernic [...], iar acest trup al meu trecător îl încredințez țărînei – mamei mele – din care am fost făcut." (t.n. din textul latin apud Merényi Lajos, *Oláh Miklós végrendelete*, în „Történelmi Tár", Budapesta, 1896, pp. 136-160).

Rămîneau în urma acestui ctitor de edificii locuința sa de vară, numită Nicoletum, de la Viena, asemuită cu un tusculanum ciceronian, împresurată cu grădini si vii, avînd o capelă și o mică gospodărie, reședința din Bratislava, cu parcul transformat ulterior în grădină botanică, palatul de la Tyrnavia, în stil renascentist, clădiri ornate cu gust și în interior, precum și sediul Colegiului Iezuit din Tyrnavia.

Baron al imperiului, dispunînd de blazon și pecete roșie, Nicolaus Olahus s-a dăruit lumii și divinității cu toată ființa sa.

Urmărind cronologia scrierilor olahiene (v. anexa), se constată evoluția de la încercări cu pretenții de lucrări de știință ocultă – alchimie –, de la versuri traduse în latinește din elină și, mai ales, proprii, în ambele limbi, de la epistole cu tematică variată, la maturitatea artis-

tică din *Hungaria* și *Atila* și la alte lucrări istorice sau de doctrină ori dogmă religioasă.

Privitor la traducerile lui Olahus, Petrus Nannius, reprezentant de referință al umanismului belgian, îi scria de la Louvain, în 14 octombrie 1536, comparîndu-i-le cu ale lui Erasmus: „Să-mi fie favorabili manii lui Erasmus, dar tu mi-ai părut mai aproape de text decît el" și „așa să mă iubească Dumnezeu" (v. *Olahus – Corespondența*, pp. 178-180).

Poeziile originale, unele simple scrisori versificate, altele cu autentice filoane de artă literară, îmbină elemente ale Antichității precreștine cu imaginea lui Dumnezeu – numit, alături de Jupiter, Tată ceresc –, teme laice și religioase, elogii și incredibile imprecații, bucuria și drama vieții, în scurte epigrame sau largi poeme. În ce măsură poate fi considerat Olahus poet adevărat o relevă nu numai versuri sclipitoare, ci și mărturia cuvîntului migălit, cumpănit cu exigența muzelor și a lui Apollo. Mereu nemulțumit de expresia sa, Olahus duce dorul licorii Castalidelor și al tihnei studiului. Dar cîntul său nu se stinge în sterpe ecouri, ci dăinuie, alături de poeticitatea mai tuturor paginilor de proză literar-istorică. Cunoscînd viața zbuciumată a umanistului transilvănean, același Nannius, asistat în lectura poeziilor lui Olahus de Conradus Goclenius – somitatea de la catedra de latină de la Louvain –, i se adresează astfel prietenului său: „După cum lebăda cîntă mai frumos înainte de a muri, tot așa și tu ai compus cele mai suave și mai elegante poezii la cea mai grea pierdere." (vezi *Olahus – Corespondența*, scrisoarea din 1 aprilie 1538, pp. 201-202).

În exegeza românească, Gabriel Țepelea apreciază că talentul poetic al lui Olahus nu este deloc firav și pledează, alături de alții, pentru apărarea și studierea operelor literare umaniste de expresie latină, numindu-le „o altă ipostază a literaturii și culturii noastre" (v. Gabriel Țepelea, *Opțiuni și retrospective*, Editura Eminescu, București, 1983, p. 109). Iar cercetătorul Tóth István

remarcă despre Nicolaus Olahus că „prin opera vieții sale a pus temelia tradiției comune în literatura română și maghiară și a făcut toate acestea la un nivel european" (t.n., apud Tóth István, *Alkinoos kertje...*, Editura Dacia, Cluj, 1970, p. 157).

Ceea ce se poate numi, însă, opera de căpătîi a lui Nicolaus Olahus, sînt cele două cărți istorico-literare, *Hungaria* și *Atila* (ambele din 1536), singurele pe care a apucat să le scrie, de fapt, un preambul monografic și un episod de etnogeneză, din lucrarea de mari proporții proiectată. Gîndite și elaborate conform noii orientări a școlii biondine, aceste scrieri îmbină dimensiunea geografică cu cea istorică, științele cu arta cuvîntului, consemnarea cu comentariul istoric, oferind și importante date etnografice. Satisfăcînd exigențele vremii datorită talentului și atenției distributive a autorului lor, amîndouă sînt de valoare europeană, avînd ca metodă pe cea cultivată de Flavio Biondo în *Italia illustrata*, de Aventius în *Germania illustrata*, de Beatus Rhenanus în *Rerum Germanicarum libri tres* sau de Albert Kranz în *Vandalia*, *Saxonia* și *Dania*. Dominanta antiotomană conferă, însă, paginilor olahiene un patos intens și, prin aceasta, obiectivitatea se lasă eclipsată de o viziune aparte, operele stăruind între o coordonată documentară și o alta, de creație. De aceea, lectorul este purtat într-un univers la limita fabulosului, cu personaje stranii, cu tărîmuri legendare, iar trăirile sale nu seamănă cu cele spre care îl dirijează, bunăoară, deși cu o similară exagerare, dar fără rezonanțe de poeticitate, Antonius Verantius în a sa *De situ Transilvaniae, Moldaviae et Transalpinae*, în pofida apropierii subiectelor și a identității metodei.

Atitudinea critică față de surse este la Olahus o chestiune de bun simț. Recurgerea la mărturii proprii, forța narativă, pitorescul descrierii, calitatea oratorică a discursului, portretele pline de viață, inclusiv al „principelui ideal", memorabilele personaje colective, siluetele feminine caste, suave, pioase sau dîrze, figurile preoților devotați credinței și poporului, haloul mitic, scenele

dinamice de luptă crîncenă, fraza persuasivă, stilul îngrijit al cărturarului transilvănean – toate i-au fermecat pe contemporani. Recunoscîndu-i virtuțile, l-au încurajat să depene istoria pînă în timpul său – fidelă călăuză cu suflet de poet: „Ce bine ar fi dacă ai putea adăuga în *Atila* vremurile iubitului tău Huniade și ale lui Matias și ale celorlalți, pînă în prezent, ca să descrii cu extraordinarul tău talent și cu o erudiție egală, la un loc [...], chiar pe toți eroii pe care i-a născut acest vestit pămînt." (v. *Olahus – Corespondența*, scrisoarea lui Petrus Nannius, din 20 noiembrie 1537, pp. 193-194).

Cu toate neajunsurile legate de soarta manuscriselor și edițiilor celor două cărți, ele aveau o nobilă menire: să strecoare, zugrăvind chipurile înaintașilor acoperiți de glorie și imaginea mirificei patrii, încredere și speranță în sufletul poporului robit turcilor. De asemenea, Nicolaus Olahus este cel dintîi cărturar român care afirmă și susține prin argumente proprii latinitatea neamului său, a limbii române și unitatea etnică a locuitorilor celor trei principate, cărora le consacră o treime a monografiei sale.

Pentru valoarea operelor olahiene, pentru rezonanța clasică a stilului său, pentru tot ce a însemnat transilvăneanul Nicolaus Olahus ca spirit umanist de prestigiu european, am îndrăznit să ne aplecăm cu pioșenie asupra cărților sale și, ștergînd colbul de pe coperți, să dăm grai nou perenelor pagini, ca inimile tinere să se poată îmbogăți cu ele.

A.G.

ANEXĂ
Opera lui Nicolaus Olahus – clasificare cronologică şi pe domenii

EDIŢII

Ştiinţă	Religie	Istorie - Literatură	Corespondenţă - Literatură
1. Processus			
			2. Epistulae
			3. Carmina
		4. Hungaria	
		5. Atila	
		6. Genesis	
		7. Ephemerides	
	8. Instructio		
	9. Catholicae		
	10. Breviarum		
		11. Chronicon	
		12. Brevis	

Legenda:

1. *Processus Universalis* [Tratat de alchimie, semnat cu pseudonimul Nicolaus Melchior], în „Museum Hermeticarum", Frankfurt, 1525.

2. *Epistulae*, în Ipolyi Arnold, *Oláh Miklós. II Lajos és Mária királyné titkára, utóbb Magy. Orsz. kancellár. esztergomi érsekprimás és kir. helytartó levelezése*, din „Monumenta Hungariae Historica", t. I, vol. 25, Budapesta, 1875 [611 scrisori semnate sau destinate lui Nicolaus Olahus, dintre anii 1527 și 1538].

3. *Carmina Nicolai Olahi, arhiepiscopi Strigoniensis et quaedam alia ex codice Reg. Universitatis Budapestinensis 46 signato excerpta*, în *Analecta recentiora ad historiam Renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Stephanus Hegedüs, Budapesta, 1906, pp. 368-429 [Poezii și cîteva traduceri, din perioada de exil]. V. și ed. Fogel I., Juhász L., Lipsca, 1934.

4. *Hungaria, sive de originibus gentis, situ, diversione, habitu atque opportunitatibus*, Bruxelles, 1536, tipărită de Mathias Bel în *Adparatus ad historiam Hungariae* la Bratislava, în 1735. V. și ed. lui Adamus Franciscus Collarius, Viena, 1763. V. și ed. Eperjesi Colomanus, Juhász Ladislaus, Budapesta, 1938.

5. *Atila, sive de rebus bello paceque ab suo gestis*, Bruxelles, 1536, tipărită de Sambucus la Basel, în 1568. V. și ed. lui Adamus Franciscus Collarius, Viena, 1763. V. și ed. Eperjesi Colomanus, Juhász Ladislaus, Budapesta, 1938.

6. *Genesis filiorum serenissimi Regis Ferdinandi Roman. Hungariae et Bohemiae et Domini mei clementissimi ex serenissima Anna regina natorum*, Praga, 14 octombrie 1549, tipărită de Martinus Georgius Kováchich în *Scriptores rerum Hungaricarum minores inediti*, vol. I, cap. IX, p. 41 sqq., Budapesta, 1798.

7. *Ephemerides, quas Nicolaus Olahus in Ephemeridibus Astronomicis Petri Pitati Veronensis, anno 1552 impresus suamet manu adnotavi [1552-1559]*, tipărită de Martinus Georgius Kováchich în *Scriptores rerum Hungaricarum minores inediti*, vol. I, cap. XVIII, pp. 92-97.

8. *Instructio pastoralis ad clerum*, Tyrnavia, 1560.

9. *Catholicae et Cristianae religionis praecipua quaedam capita...*,Viena, 1560.

10. *Breviarum secundum usum Almae et Metropolitanae ecclesiae Strigoniensis*, Viena, 1563.

11. *Compendiarum suae aetatis Chronicon*, Viena, 1563, tipărită de Mathias Bel [cu *Hungaria*] la Bratislava, în 1735 [Consemnează evenimente istorice de la încoronarea ca rege a lui Matei Corvin pînă la încoronarea ca împărat a regelui Ferdinand I: 24 martie 1464 - 14 martie 1558].

12. *Brevis descriptio cursus vitae Benedicti Zerchecky secretarii cancelariae regiae sub Ferdinando I et Nicolao Olaho manu ipsius conscripta. Circa anno 1568*, tipărită de Martinus Georgius Kovâchich în *Scriptores rerum Hungaricarum minores inediti*, vol. I, cap. XXV, pp. 154-155.

NICOLAI OLAHI
HUNGARIÆ
LIBER I
Origines Scytharum et Chorographica descriptio Regni Hungariæ

CAPUT I
De Scythia vetere, et Originibus Scytharum

§1. Scythiam veteres duplicem prodidere: unam in Europa, alteram in Asia sitam, Tanai flumine utramque dirimente. Quæ ultra Tanaim est, *Asiatica* dicitur, atque a Riphæis, et Hyperboreis a Septemtrione montibus incipiens, Orientem versus, citra et ultra Imaum montem contenta, atque innumeras diversorum rituum, morum ac legum, complexa nationes barbaras, per littus tandem Hircani maris, in Occidentem recurrens, ad paludem Mæotidis, et Pontum Euxinum, circa Caucasum montem, terminatur. Altera vero, citra Tanaim est, quam *Europæam* dicunt. Hæc, a locis Septentrionis fere incognitis initium sumens, per iuga Riphæa et Hyperborea, meridiem versus ad Thraciam finitur, et a monte ac flumine Alano, olim Alania dicta, eiusque populi Alani. Nostra ætas, hanc, Sarmatiam, Lithuaniam, Russiam, Moscoviam appellat. Sine ergo, ex Asiatica, quod multi pro vero dixere, sive ex Europæa Scythia, Hungari originem ducant, haud multum interesse crediderim. Satis certe constat, eos ex Scythia ortos.

CARTEA I A
UNGARIEI
LUI NICOLAUS OLAHUS
Originea sciților și descrierea chorografică a regatului Ungariei

CAPITOLUL I
Despre vechea Sciție și despre originile sciților

1. Cei vechi vorbesc despre două Sciții: una situată în Europa, cealaltă în Asia, cele două fiind separate de fluviul Tanais. Cea de dincolo de Tanais este numită Asiatică și, începînd de la Muntii Riphaeici[1] și Hiperboreici[2], se întinde înspre Răsărit de o parte și de alta a Muntelui Imaus și cuprinde nenumărate neamuri barbare, de diferite rituri, obiceiuri și legi; în fine, înturnîndu-se către Apus pe țărmul Mării Caspice, se termină la mlaștinile Mării de Azov și, înspre Marea Neagră, în preajma Munților Caucaz. Iar cealaltă, care se numește Europeană, se află dincoace de Tanais. Aceasta, începînd din locuri nordice aproape necunoscute, se sfîrșește, peste crestele riphaeice și hiperboreice, înspre Miazăzi, cu Tracia și fusese numită cîndva Alania, și poporul său – alan, de la muntele și fluviul Alanus. În vremurile noastre, aceasta se cheamă Sarmația, Lituania, Rusia, Moscovia. Așadar, că maghiarii se trag fie din Sciția Asiatică – ceea ce mulți au considerat a fi adevărat –, fie din cea Europeană, n-aș crede să aibă multă însemnătate. Este destul de limpede că ei provin din Scitia.

§2. De Scytharum vetustate, et quo parente sint geniti, varia est auctorum sententia. *Trogus Pompeius*, Ægyptios, et Scythas, de generis antiquitate diu contendisse, atque Scythas, veluti in regione, ad homines, et alia quoque animalia, in initio rerum producenda, aptiore commodioreque, quam Ægyptus est, prius natos, victoriam contra sententiam Herodoti, consequutos fuisse tradit. Alii, fabulam Scytharum origini adscribunt. Herculem, Geryonis pecora pascentem, et ob vehementis pluviæ, atque frigoris incommoda fatigatum, leonina pelle substrata, alto sopitum esse somno referunt, illis interim aberrantibus. Quæ experrectus, e virginis cuiusdam demonstratione, Telluris filiæ, ad femur usque mulieris, reliqua parte in viperam desinente, recepisse, virginemque præmium a se indicati armenti, Herculis concubitum habuisse: ex quo, trei filios, *Agathyrsum*, *Gelonum*, et *Scytham* esse natos. *Scytham*, ex suo postea nomine, et regno *Scytharum* nomen indidisse, et regibus ac populis originem fuisse.

§3. IORNANDES EPISCOPUS refert; se ex antiquitate comperisse, Filimirum regem Gothorum, Gandarici Magni filium, quum in Scythiam ingressus fuisset, quasdam magas feminas in populo suo reperisse, patria lingua *Alirumnas* dictas, hasque ab exercitu depulsas, et in solitudinem longe fugere coactas, ab immundis quibusdam spiritibus compressas esse, ex quo coitu, Scythas fuisse ortos: res certe indigna Episcopi relatu. Qui, cum scire debuerit, spiritum, nec carnem, nec ossa habere, nec alium quempiam, quam hominem, ex naturali commixtione generare posse; ipse tamen, aut odio gentis Scythicæ, quia fuerit a Gothis, per Hunnos expulsis, oriundus; aut simplicitate quadam alia, hæc tam ridicula, quæ etiam alii post eum asseverarent, in monumenta publica retulerit. Nonnuli tradunt, *Noe*, cuius ætate diluvium totum opperverat orbem, tres genuisse filios, *Sem*, *Cham*, et *Japhet*. Hunc Japhet, post diluvium ex Enech uxore genuisse Hunor et Magog filios, quos tamen Chronica Hungarica, filios Nemroth, filii

2. Despre vechimea sciților și despre părinții din care se trag, părerile scriitorilor sînt felurite. Pompeius Trogus[3] relatează că egiptenii și sciții s-au sfădit vreme îndelungată asupra vechimii neamului lor și că sciții s-au ivit mai întîi – contrar părerii lui Herodot – după cum regiunea le era la începuturi mai potrivită și mai prielnică decît este Egiptul stabilirii oamenilor și a altor ființe, ei ieșind victorioși. Alții atribuie legendei originea sciților. Ei povestesc că Hercule, păscînd vitele lui Geryon[4], epuizat de vrăjmășia ploii vijelioase și a frigului, așternînd blana de leoaică, a căzut într-un somn adînc, acelea plecînd de acolo între timp. Că, trezindu-se, călăuzit de o fecioară, fiică a lui Tellus[5], femeie pînă la coapse, cu restul corpului terminîndu-se ca viperă[6], le regăsi și că fata avu răsplată, pentru a-i fi arătat cireada, îmbrățișarea lui Hercule, prin care născu trei fii: pe Agathyrsus, pe Gelonus și pe Scytha[7]. Că apoi Schyta dădu regatului sciților nume după numele său și că fu obîrșia regilor și popoarelor [de aici].

3. Episcopul Iordanes arată că a aflat de la antici că atunci cînd regele goților, Filimirus, fiul lui Gandaricus cel Mare, a pătruns în Sciția, a găsit în poporul său niște vrăjitoare – numite, în vorbirea populară, alirumne – și că acestea, alungate de armată și constrînse să fugă departe în pustiu, au fost siluite de niște duhuri rele, din care împreunare s-au născut sciții – faptă desigur nedemnă de mărturisirea unui episcop. Acesta, deși ar fi trebuit să știe că duhul nu are nici carne, nici oase, nici altceva cu care să poată zămisli un om prin împerechere firească, totuși, fie din ură față de neamul scitic, pentru că însuși provenea din goții izgoniți de huni, fie din vreo altă nerozie, a cuprins în scrierea sa publicată aceste lucruri atît de ridicole, pe care le-au susținut și alții după el. Unii spun că Noe, în timpul căruia potopul a acoperit toată lumea, a zămislit trei fii: pe Sem, Cham și Iafet. Că acest Iafet a dat viață, după potop, din soția sa Enech, fiilor săi, Hunor și Magog, despre care, totuși, în Cronica Maghiară se susține că

Chus, qui ex Cham, Noe filio genitus erat, fuisse tradunt. Hos igitur, *Hunor* et *Magog*, quum in tabernaculo, procul a patre, sive Nemroth, sive Japhet, vitam agerent, cervam quampiam, studio venationis, traditum est persecutos: quam dum longius insequerentur, ad paludes usque Mæotidis, amissa ob silvarum densitatem cerva, progressos fuisse. Et cum ea loca pascuis, lignis, feris, avibus, et piscibus, rebus tam hominum, quam pecorum usui necessariis, opportuna vidissent, facultate eo migrandi a patre accepta, in eadem Mæotidos regione consedisse tradunt. Quos, quinque ibi annis quiete confectis, sexto demum anno, cupiditate venandarum ferarum ductos, a loco habitationis, ad loca deserta Mæotidi contermina, longius egressos, nostra dicunt Chronica; atque ibi quasdam feminas, absque viris in tentoriis, tunc festum diem tympano et choreis celebrantes, reperisse, easque comprehensas, ad paludes Mæotidos, quas incolebant, abduxisse. Inter quas forma, decore et corporis habitu, duas fuisse præstantes: harum alteram *Hunor*, alteram *Magog*, duxisse uxorem.

§4. Ex quo connubio *Hunnos* tandem traxisse originem, et *Hungaros*, ab *Hunnor*, a *Magog* autem *Magyarokat*, quod Hungarica lingua Hungaros sonat, appellatos. Hinc multiplicatam progressu temporis gentem Hunnicam, subito furore dominandi percitam, sub rege *Valamiro*, ingenti exercitu, Gothos, quibus *Ermanaricus*, vel ut alii referunt, Emenricus, Amalus, Vitulsi, sive Achiulphi filius, ea tempestate præerat, ob tumultum Persarum, et Amnium, propter necem Sunielis sororis, contra Emenricum regem concitatam, invasisse devicisseque, atque ad loca Sarmatiæ interiora propulisse, auctores reliquere. Qui postea Emenrico; tum ob senectutem: quippe qui, centum et viginti annos iam natus esset; tum propter vulnus in ipso tumultu acceptum, mortuo, sub Vinitario duce, contra Hunnos recurrere, ac primo prælio superiores facti, postremo,

erau fiii lui Nemroth, fiu al lui Chus, care era născut din Cham, fiul lui Noe. Se spune, deci, că aceștia, Hunor și Magog, pe cînd își duceau viața într-un cort, departe de tatăl lor – fie Nemroth, fie Iafet –, au prins a goni, din patimă pentru vînătoare, o ciută; că, în vreme ce o urmăreau pe aceasta de un timp mai îndelungat, au ajuns la mlaștinile Mării de Azov, cerboaica scăpînd din cauza desișului pădurii. Și, după ce au văzut că aceste meleaguri erau convenabile, datorită pășunilor, lemnului, sălbăticiunilor, păsărilor și peștilor, celor necesare atît oamenilor cît și turmelor, primind de la tată îngăduința de a veni aici, se spune că s-au stabilit în acest ținut al Mării de Azov. Cronicile noastre spun că, petrecînd aici în liniște cinci ani, tocmai în al șaselea an, purtați de dorința de a vîna fiare, ei au pătruns, din locul ocupat, mai adînc în depărtatele pustiuri ale Azovului și că aici au dat de niște femei care, în lipsa bărbaților, celebrau atunci în corturi, cu tobe și dansuri, o sărbătoare, și că, prinzîndu-le pe acestea, le-au dus la mlaștinile Mării de Azov, unde locuiau. Că, între acestea, două se remarcau prin frumusețe, mîndrie și ținuta trupului: că, dintre ele, pe una a luat-o de soție Hunor, pe cealaltă Magog.

4. Că, pînă la urmă, hunii se trag din această căsătorie și că se numesc unguri de la Hunor, iar de la Magog maghiari – cum sînt numiți ungurii în limba maghiară. Istoricii relatează că ginta hunilor, consolidată cu trecerea timpului, cuprinsă deodată de patima cuceririi, i-a atacat, sub regele Valamirus, cu o armată imensă, pe goții care erau conduși, pe vremea aceea, de Ermanaricus, sau – cum spun alții – Emenricus [ori] Amalus, fiul lui Vitulfus sau al lui Achiulfus, [profitînd] de răscoala perșilor și amnilor, stîrnită împotriva regelui Emenricus pentru uciderea surorii Suniel, și că i-a înfrînt și i-a împins în ținuturile din interiorul Sarmației. Că aceștia, murind apoi Emenricus, pe de o parte, din cauza bătrîneții – căci avea deja, de bună seamă, o sută douăzeci de ani –, pe de alta, din cauza rănii primite chiar în tumultul răzmeriței, s-au întors, sub conducerea lui

dum Vinitarius sagitta prostratus interiisset, victi ab Hunnis fugatique sunt; sicque bifariam divisi, pars citra Danubium permansere in potestatem Hunnorum recepti; pars vero sub Alatheo, Fridigerno et Saphraco, suis regulis, superato Danubii flumine, *Valentis* Imperatoris, Senioris Valentiniani fratris permissu, in Mysia inferiore consedere. Polliciti enim *Valenti* fuerant, se Christianos futuros, et Danubii ripam, ab *Hunnorum*, et aliorum barbarorum incursionibus, tutam reddituros. Unde rursus in Italiam progressi, eamque depopulati, primum in Gallia Aquitanica, deinde viribus paulatim aucti, in Hispania, sedem fixere. Hi *Vissogothi*, illi vero *Ostrogothi* appellati sunt. Qui quidem Ostrogothi, una cum populis, ea tempestate ipsis parentibus, *Hunnis* postea subiecti fuerunt, et tributa penderunt. Operæ pretium hic videtur, paucis repetere, qui reges *Scythis* bellum intulerint.

CAPUT II
De Bellis et Propaginibus Scytharum

§1. Scythas, imperium *Asiæ*, ter quæsivisse; eosque ab imperio alieno, aut intactos, aut invictos fuisse; *Darium* regem Persarum, ex Scythia, præter decorem regium, fugatum; *Cyrum*, cum universo suo exercitu deletum; *Zopyriona* item, Alexandri Magni ducem, cum omnibus copiis trucidatum, auctor est *Trogus Pompeius*: Vexores res Ægyptius, primus omnium bellum Scythis intulit. Sed is, derelicto omni suo apparatu bellico, trepidus in Ægyptum pedem retulit. Quem insecuti Scythæ, universo imperio privassent, ni Ægypti paludes prohibuissent eos, longius ducere exercitum. Hinc magna gloria reversi, universam Asiam, armis, sibi

Vinitarius, împotriva hunilor și, ieșind victorioși din prima luptă, în cele din urmă, cînd Vinitarius a pierit doborît de o săgeată, au fost înfrînți de huni și puși pe fugă; și astfel, scindați în două, au rămas – o parte – dincoace de Dunăre, cuprinși sub stăpînirea hunilor, iar alții, trecînd apa Dunării sub micii lor regi, Alatheus, Fridigernus și Safracus, s-au așezat în Moesia Inferioară, cu îngăduința comandantului Valens, fratele mai mare al lui Valentinianus. Căci îi promiseseră lui Valens că se vor creștina și vor asigura apărarea malului Dunării de incursiunile hunilor și ale altor barbari. De aici înaintînd, în schimb, spre Italia și pustiind-o, și-au stabilit sălașul mai întîi în Galia Aquitanică, apoi, prinzînd treptat puteri, în Hispania. Aceștia au fost numiți vizigoți, iar aceia ostrogoți. Ostrogotii aceștia, împreună, de altfel, cu popoarele supuse pe atunci lor, au intrat apoi sub stăpînirea hunilor și au plătit tribut. Pare să merite osteneala de a aminti aici, pe scurt, ce regi au purtat războaie cu sciții.

CAPITOLUL AL II-LEA
Despre războaiele și expansiunea sciților

1. Pompeius Trogus a însemnat cum au dobîndit sciții, în trei rînduri, stăpînirea Asiei și cum au rămas ei neatinși de stăpînirea altora sau cum au fost de neînvins; cum a fost alungat Darius, regele perșilor, într-un mod nedemn de un rege, cum a fost nimicit Cyrus cu întreaga sa armată, cum a fost măcelărit, de asemenea, Zopyrion, căpetenia lui Alexandru cel Mare, împreună cu toate oștile sale; dintre toți, Vexores, regele egiptean, primul a pornit război împotriva sciților. Dar el, pierzîndu-și în întregime aparatul de război, s-a retras tremurînd în Egipt. Sciții, urmărindu-l, l-ar fi lipsit de întreaga sa stăpînire, dacă mlaștinile Egiptului nu i-ar fi împie-

tributum pendere coegerunt. In qua annos quindecim commorati, ab uxoribus, virorum absentiam ægre ferentibus, revocantur. Quæ, vocationi minas addunt, ni mariti redeant, se nolle eos longius præstolari; sed in animum induxisse, a finitimis populis, spe procreandæ sobolis, connubium petere, et nequaquam pati, ut per absentiam maritorum, genus Scythicum, per universum orbem formidolosum, deficiat. Quibus postea reversis, Asia, per mille et quingentos annos, usque ad Nini regis tempora, vectigalis fuit.

§2. Superfluum esse arbitror, quum alii scriptores latissime historiam hanc sint persecuti, hoc loco recensere, quæ bella *Plino*, et *Scolopitho*, regiis apud Scythas adolescentulis, conspiratione eorum populorum, qui Cappadociæ, fluvioque Thermodoontos, finitimi erant, trucidatis, gens *Amazonum*, mulieres Scythicæ, duce Martesia, et Lampedone, in *Europa*, et *Asia*, feliciter gessere. Taceo et illud, quod *Darius* rex Persarum, ob negatas, filiæ Lantini regis Scytharum, nuptias, bellum Scythiæ intulerit: ad quam, exercitu septingentorum millium hominum ingressus, et ex his nonaginta millibus amissis, magno cum dedecore retrocesserit. Quæ omnia, cum ab aliis, maxime autem *Trogo Pompeio*, late sint tractata; hoc silentio præterire nolui: primum *Gothos*, quos Scythæ, ut dictum est, regno privarunt; tum *Hunnos*; postremo *Vandalos*, quos omnes ex Scythia originem ducere plerique tradunt auctores, universo orbi formidini, et terrori fuisse.

§3. Sunt, qui gentem etiam *Turcicam*, cuius imperium non solum in *Asia*, verum etiam iam in *Europa*, Christianorum nostrorum Principum simultate, odio, discordia et bellis intestinis, longe lateque nunc patet, a Scythis originem habere testentur. Quidam, *Parthos* quoque memorant, Scytharum exsules fuisse. Quorum rex *Tamerlanus*, transmisso Euphrate, et equitum

dicat să-și ducă mai departe armata. Întorcîndu-se de aici foarte glorioși, cu ajutorul armelor au silit toată Asia să le plătească tribut. Zăbovind acolo cincisprezece ani, sînt rechemați de soțiile lor, care suportau greu absența bărbaților. Acestea adaugă la chemare și amenințarea că, dacă soții nu se întorc, ele nu vor să-i aștepte mai mult, ci au hotărît, în speranța procreării de urmași, să caute căsătorie la popoarele vecine, și că nicidecum nu îngăduie ca, datorită lipsei soților, să piară neamul sciților, de temut în întreaga lume. Aceștia revenind apoi, Asia le-a plătit tribut o mie cinci sute de ani, pînă în vremea regelui Ninus.

2. Socotesc că ar fi de prisos, întrucît alți scriitori s-au preocupat pe îndelete de acest subiect, să enumăr aici ce războaie a purtat cu succes, în Europa și Asia, stirpea Amazoanelor, femei scite, sub conducerea Martesiei și Lampedonei, după ce Plinus și Scolophitus, tinerii regi ai sciților, au fost uciși prin complotul acelor popoare care se învecinau cu Cappadocia și cu rîul Thermodont. Nu vorbesc nici despre faptul că Darius, regele perșilor, a pornit război împotriva Sciției datorită refuzării căsătoriei sale cu fiica lui Latinus, regele sciților, că, invadînd-o cu o armată de șapte sute de mii de oameni și pierzînd din ei nouăzeci de mii, s-a retras cu mare umilință. Deși toate acestea au fost tratate de alții – dar mai pe larg de Pompeius Trogus –, n-am vrut să trec sub tăcere faptul că mai întîi goții, pe care, după cum s-a spus, sciții i-au lipsit de stăpînirea lor, apoi hunii și, în cele din urmă, vandalii, despre care mai toți istoricii susțin că provin din Sciția, au îngrozit și ținut sub teroare întreaga lume.

3. Sînt unii care mărturisesc că din sciți se trage și neamul turc, a cărui stăpînire se întinde nu numai în Asia, dar deja și-n Europa, în lung și-n lat, mulțumită vrăjmășiei, urii, neînțelegerii dintre principii noștri creștini și războaielor civile. Unii amintesc că și parții au fost exilați ai sciților. Regele lor, Tamerlanus, trecînd Eufratul cu o armată de patru sute de mii de călăreți și

quadringentorum, peditum vero sexcentorum millium exercitu, universa *Asia minore* in potestatem redacta, *Baiazetem* regem Turcarum, eius temporis potentissimum, pari copiarum numero, regnum suum defendentem, devicit, atque in caveam, veluti feram quampiam inclusum, per universam Asiam circumvexit; *Soldanum*, Ægypti regem, armis devictum, ultra Pelusium fugere coegit.

CAPUT III
De Hunnis, et horum Adventu in Europam

§1. Auctis locupletatisque in Scythia *Hunnis*, quum eorum multitudinem, ea, quæ tunc incolebant loca, vix caperent, decrevere, eos, qui ad occidentem degunt, populos invadere. Hisque superatis, sedem, quæ humano usui commodior, uberior et fertilior esset, sibi quærere. Ex omni tribu, quas centum et octoginta habebant, sex Duces delegere, viros, et animi corporisque virtute, et generis vetustate, inter suos insignes. *Belam*, *Keme*, et *Kadica*, filios *Chelæ*, ex tribu *Zemen*; ex tribu autem *Kadár*: *Athilam*, *Keve*, et *Budam* filios *Bendegicz*. Hi, ex singulis tribubus, numero, decem millium armatorum conscripto, decies centena et octoginta millia hominum fecere exercitum. Ne autem tanta multitudo, quæ uxores, liberos, omnem familiam; gregem et armenta, quærendi sibi regni gratia, secum ageret, absque legibus viveret, et ne inter eos iuris et æqui præfectus deesset, quendam virum *Kadárum* nomine, cæteris prudentia, industriaque præstantem, crearunt; qui iuri dicendo et administrandæ iustitiæ præesset, motas lites, aut componeret, aut decideret, flagitiosos, sicarios, prædones, maxime vero fures, qui Hunnis, æque, ut hostes sunt exosi, mulctaret. Præterea, ut Duces, ad ea, quæ belli sunt munia, solertiores, diligentiores, et cautiores facerent, atque ipsum etiam *Kadárum*, ad ferenda in plebe iura,

șase sute de mii de pedestrași și luînd în stăpînire toată Asia Mică, l-a învins pe Baiazid, regele turcilor, cel mai puternic al acelor timpuri, care își apăra stăpînirea cu o oaste egală ca număr, și, închizîndu-l, ca pe o fiară, într-o cușcă, l-a purtat prin Asia întreagă; înfrîngîndu-l în arme pe Soldanus, regele Egiptului, l-a constrîns să fugă dincolo de Pelusium.

CAPITOLUL AL III-LEA
Despre huni și sosirea lor în Europa

1. Consolidați și sporiți în Sciția, deoarece teritoriile pe care le locuiau pe atunci abia le mai încăpeau mulțimea, hunii au decis să invadeze acele popoare, care trăiau la Apus. Și, învingîndu-le, și-au căutat un ținut care să fie mai prielnic traiului omenesc, mai bogat și mai roditor. Din toate triburile – din care aveau o sută optzeci –, au ales șase căpetenii, bărbați virtuoși atît la trup cît și la suflet și însemnați între ai lor prin viță veche: pe Béla, Keme și Kadicsa, fiii lui Csele, din tribul Szemény, iar din tribul Kadár pe Atila, Keve și Buda, fiii lui Bendeguz. Aceștia, recrutînd din tot tribul cîte zece mii de oșteni, au alcătuit o armată de un milion opt sute de mii de oameni. Și, ca o asemenea mulțime, care ducea cu sine soții, copii, pe toți ai casei, turme și cirezi, pentru a-și căuta un teritoriu, să nu trăiască fără legi și ca să aibă între ei un apărător al ordinii și al dreptății, au desemnat un anume bărbat, cu numele de Kadár, care se distingea între ceilalți prin înțelepciune și sîrguință, să-i conducă în ale legiuirii și slujirii dreptății, litigiile ivite fie să le potolească, fie să le judece, să-i pedepsească pe cei necinstiți, pe ucigași, pe tîlhari, dar mai ales pe hoții pe care hunii îi urau la fel ca pe dușmanii lor. În afară de aceasta, pentru a-i face pe comandanți mai îndemînatici, mai iuți și mai prudenți în cele ce sînt îndatoriri

æquitatem colendam, iustitiam, absque odio et favore, administrandam, incorruptiorem et attentiorem redderent, publico decreto sanxerunt: ut tam ius, a *Kadáro* male administratum, aut corrigere, aut abrogare; quam Duces, legitima ex caussa, magistratu privare possent.

§2. Edictum deinde est, ut si quod ipsi bellum aliis indicturi essent, aut quispiam regum populorumve, bellum parare, exercitum contra eos ducere conaretur, gladius sanguine tinctus, per præconem, in castris Hunnicis circumferretur, hæc verba proclamantem: *Vox DEI, et publicum Hunnorum mandatum est, ut quisque armatus, vel, ut cuiusque est vis, die et loco hoc, quem nunc statuo, compareat, statutum publicum intellecturus.* Huius edicti contemptoribus, duplex propositum supplicium; ut si quispiam ad circumlationem gladii sanguinolenti, et vocem præconis, die, et loco designato, aliqua iusta caussa non allegata, minus comparuisset, is, quem atrocius punire vellent, cultro medius discindi; is vero, cui pœnam morte leviorem esse putarent, in perpetuam servitutem redigi deberet. Hic mulctandi mos, multis postea seculis inter nostros fuit observatus. Quo factum est, ut, quum antea omnes, æquo nobilitatis iure censerentur, hi, qui edictum transgressi fuerant, in servitutem redigerentur; ut nobilitas, a plebe secerneretur. Nostra quoque tempestate, hæc circumlatio ensis, vel pali, cruore aspersi, observari solet, dum hostis quispiam externus Hungariam invadit, et Hungari subitarium conscribere militem volunt. At pœna, eos, qui edicto non sunt audientes, aut discindendi, aut in servitutem redigendi, abolevit. Verum, et nunc, in manibus situm est Regis, qua, sive sua, sive ex decreto nobilium, mulcta, rebelles adficiat.

§3. His ita in Scythia ordinatis, relicta domi in custodiam Scythiæ, reliqua, et ad tam longam expeditionem

de război, iar pe Kadár însuși mai corect și mai atent în stabilirea de legi pentru popor, în cultivarea legalității, în împărțirea fără ură și părtinire a dreptății, au hotărît prin decret public atît ca legea rău impusă de Kadár să poată fi ori îndreptată ori abrogată, cît și ca ocîrmuitorii, într-o situație legitimă, să poată fi lipsiți de funcția lor.

2. S-a dat, apoi, un verdict ca, dacă vor avea de gînd ei înșiși să declare război altora sau de va încerca vreun rege să le pună la cale vreun război ori vreun popor să-și trimită armata împotriva lor, o sabie muiată în sînge să fie purtată de jur împrejur în tabăra hună de un crainic, care să strige aceste cuvinte: „E voia Domnului și porunca unanimă a hunilor ca tot omul să se înfățișeze înarmat sau după cum îi stă fiecăruia în putere, în ziua și în locul pe care acum le vestesc, ca să ia aminte de hotărîrea publică." Celor care sfidau acest edict li s-au aplicat două pedepse: ca, dacă cineva, la purtarea săbiei însîngerate și la cuvintele crainicului, nu s-ar fi înfățișat în ziua și-n locul desemnat – afară de cazul în care prezenta un motiv îndreptățit –, acesta, dacă voiau să-l pedepsească mai crunt, era să fie tăiat în două, la mijloc, cu cuțitul; în schimb, cel a cărui pedeapsă considerau să fie mai blîndă decît moartea, trebuia să fie condamnat la robie pe viață. Obiceiul dc a pedepsi astfel a fost păstrat apoi multe secole în rîndul alor noștri. Așa s-a întîmplat că, deși la început toți erau socotiti nobili în fața legii, cei care încălcaseră edictul erau considerați robi, ca nobilimea să fie separată de plebe. Și în vremea noastră se obișnuiește păstrarea acestei purtări a săbiei sau a parului stropit cu sînge, dacă niște dușmani din afară invadează Ungaria și maghiarii vor să-i adune repede pe oșteni. Însă pedeapsa ca cei ce nu se supun edictului să fie ori tăiați în două ori trecuți în robie a dispărut. Dar totuși, și acum este la îndemîna regelui de a da așa o pedeapsă răzvrătiților, fie cu de la sine putere, fie prin hotărîrea nobililor.

3. Astfel orînduite acestea în Sciția, lăsînd acasă, spre paza Sciției, restul plebei, nefolositoare într-o ase-

inutili plebe, quæ avitum imperium, ab hostili impetu tutaretur: Duces ipsi, anno a natali Domini, CCCLXXIII. *Valentiniano* in occidente; *Valente* vero in oriente Imperatoribus, ac *Damaso* primo, Romanæ Ecclesiæ Pontificatum gerente, cum exercitu memorato, præteritis Mæotidos paludibus, et devictis populis Alipzuris, Alcidzuris, Itamaris, Tuncassis, et Boiscis, ripæ Mæotidos accolis; Gothos, quorum mentionem supra fecimus, gentem fortem bellicosamque, regno privarunt, tributumque sibi pendere coegerunt. Qua elati victoria, arbitrati, nullum sibi usquam deinceps obstaculum occursurum, quod ab occupando omni occidente eos remoraretur, subactis prius finitimis Barbaris populis, per Bessos, Cumanos Albos, Susdalos, Ruthenos, ferro sibi viam aperientes, in Cumaniam Nigram, quæ nunc Moldavia dicitur, pervenere; unde per eam Hungariæ partem, quæ olim Daciæ pars occidentalis vocabatur, progressi, ad aquilonarem ripam Tibisci amnis, castra sunt metati.

§4. Tradit vetus nostrum Chronicon, Daciæ huius Hungaricæ regionem, olim Danos coluisse, hosque metu postea Hunnorum advenientium perculsos, ad ea maritima septentrionis loca, ubi nunc Dania est et Norvegia, cum suis migrasse. Quod, ut non satis pro comperto sit, ita non omnino inficias iverim. Nam ipsa Daciæ, et Daniæ συμφωνία, non parvam mihi fidem præstat, Daniæ, quæ nunc septentrionalis est, a Dacia Hungariæ, quam forte olim Dani coluerunt, nomen esse inditum. Danorum tamen Chronicon refert, eos a Gothis originem ducere, et a *Dan*, primo eorum rege, *Danos* vocatos. Nunc res admonet, ut brevissime, quam fieri poterit, descriptioni Hungariæ generali, manum admoveamus.

menea expediție de durată, ca să asigure stăpînirea strămoșească în fața atacului vrăjmaș, conducătorii înșiși, în anul 373 de la nașterea Domnului, în vremea domniei lui Valentinianus în Apus, iar în Răsărit a lui Valens, și pe cînd pontiful bisericii romane era Damasus I, au părăsit mlaștinile Mării de Azov cu armata pomenită și, învingînd popoarele alipzurilor, alcidzurilor, itamarilor, tuncasilor și boiscilor – locuitoare ale țărmului azovic –, i-au deposedat de pămînturi pe goții de care am amintit mai sus – neamul acesta viteaz și războinic – și i-au silit să le plătească tribut. Încrezîndu-se din cauza acestei victorii, au socotit că, de acum, nu le va sta nicicînd în cale vreo piedică, ce ar putea să-i întîrzie în ocuparea întregului Apus, fiind cucerite mai întîi popoarele barbare vecine, croindu-și drum apoi cu armele printre besi, cumanii albi, susdali, ruteni, au ajuns în Cumania Neagră, care acum se numește Moldova, de unde au trecut prin acea parte a Ungariei, care odinioară se chema partea apuseană a Daciei, și și-au așezat tabăra pe malul nordic al rîului Tisa.

4. Vechea noastră cronică relatează că ținutul acestei Dacii maghiare l-au locuit cîndva danezii și că aceștia, pătrunși de spaima sosirii hunilor, s-au mutat, mai tîrziu, cu ai lor, în acele locuri maritime din nord, unde se află acum Danemarca și Norvegia. Deși aceasta nu este suficient dovedită, tot astfel, nici nu aș tăgădui-o cu totul. Căci însăși sumjwnia Daciei și Daniei îmi apare ca o dovadă, nu neînsemnată, că Dania, care acum se află în nord, și-a primit numele de la Dacia Ungariei, pe care au locuit-o, poate, demult, danezii. Totuși, Cronica danezilor arată că ei se trag din goți și că se numesc danezi de la Dan, primul lor rege. Acum lucrul ne îndeamnă să punem mîna pentru a face, cît mai pe scurt cu putință, descrierea generală a Ungariei.

CAPUT IV
De Nomine, Situ et maioribus Hungariæ Fluviis

§1. Hungaria, sive ab *Hunnor*, et *Magog*, ut supra dictum est; sive ab *Hunnis*, et *Garis*, ut plerisque videtur, populis, qui una olim militarunt; sive ab *Avaris*, quos CÆLIUS, Hunnos fuisse tradit, nomen sortita sit, aliorum esto iudicium. Hæc, tempestate nostra, a quadragesimo primo, ad quadragesimum nonum gradum, in longitudinem porrecta; in latitudinem vero, a quadragesimo tertio, fere usque ad quinquagesimum primum elevata, multas complectitur regiones, quæ in quatuor potissimum dividi potest partes: de quibus paulo post dicemus. Hungaria igitur ipsa, inter alios quam plurimos amnes, flumina habet quatuor insignia, variis et multiplicibus piscibus abundantia: *Danubium*, *Tibiscum*, *Dravum*, *Savum*.

§2. DANUBIUS, circa silvam Herciniam, sive Nigram, non longe a pago Dueneschingen in Rhetia, Sueviæ finitima, in planitie fontem habet, duobus ut dicitur, milliaribus, a Rheni ripa distantem: qui per latos Germaniæ fines, Vindeliciam, Bavariam decurrens, Pannoniam superiorem et inferiorem, hoc est, Austriam primum dividit, deinde Hungariam. Hinc longo et sinuoso lapsu, Daciam a Mysia superiore (quæ nunc Servia et Bosyna appellatur), disterminans, infra Mysiæ inferioris, quæ nunc Bulgaria dicitur, terminos, sexaginta, ut *Plinius* refert, amnes, et horum medium ferme numerum, navigabilem, secum deferens, in Pontum Euxinum, septem vastis ostiis exoneratur. Per hæc ostia, *Antacei* pisces, quos Plinius *Mariones*, nunc vero vulgus *Uzones* appellat, creduntur in adversi Danubii alveum, ex Ponto

CAPITOLUL AL IV-LEA
Despre numele, așezarea și rîurile mai mari ale Ungariei

1. Să decidă alții dacă numele de Ungaria a fost dobîndit de la Hunor și Magog, cum s-a spus mai sus, sau, cum consideră cei mai mulți, de la huni și gari, popoare care s-au războit cîndva unul cu altul, ori de la avari, despre care Caelius susține că au fost huni. Aceasta întinzîndu-se, în prezent, de la 41 pînă la 49 grade în longitudine, iar în latitudine de la 43 aproape pînă la 51 de grade, cuprinde multe regiuni, care pot fi împărțite, cel mai bine, în patru părți, despre care vom vorbi puțin mai tîrziu. Așadar, Ungaria propriu-zisă, între alte multe ape curgătoare, are patru fluvii însemnate prin bogăția feluriților și deosebiților pești: Dunărea, Tisa, Drava, Sava.

2. Dunărea își are izvorul în împrejurimile Pădurii Hercinice sau Negre, nu departe de satul Dueneschingen[8], în Rhetia, învecinată cu Suevia, la o distanță de două mile – cum se spune – de malul Rinului; aceasta curge prin vastele teritorii ale Germaniei către Vindelicia, Bavaria, Panonia Superioară și Inferioară, adică împarte în două, mai întîi, Austria, apoi, Ungaria. De aici, delimitînd printr-o unduire prelungă și șerpuitoare Dacia de Moesia Superioară (care acum se numește Serbia și Bosnia), în josul hotarelor Moesiei Inferioare, numită astăzi Bulgaria, ducînd cu sine șaizeci de rîuri – după cum susține Plinius –, aproape jumătate din acestea fiind navigabile, se varsă în Marea Neagră prin șapte guri largi. Pe aceste guri se crede că peștii antacei, pe care Plinius îi numea marioni, iar azi poporul le spune

ascendere fere Posonium usque urbem: de quorum captura infra dicemus. Danubius hic intra Hungariam a Borea, hoc accipit fluvios: citra Posonium, *Marchiam*, vel *Moram*, qui nunc *Morava* dicitur; tum prope *Wizkele Tyrnavam* rivulum; circa *Comaricium*, nunc *Comaron* arcem, ad oppidum, Gutta, *Vágum*, in montibus Septentrionalibus ortum; paulo inferius sub pago Nyárhida, *Nitriam*; deinde circa Strigonium, *Granum*, sive *Garanum* circa arcem *Murány* ortum, et sub novo et veteri *Zolio* sanctoque Benedicto longo tractu decurrentem. Tum *Ipol*, fluvios circa *Strigonium* recipit. Postremo non procul a Titulio, ex ripa opposita oppido Zalonkemen, *Tibiscum*, multa secum devehentem flumina. A meridie vero, his crescit amnibus: circa Ovár, sive Altenburgum, Mariæ Reginæ arcem *Laytha*; citra Bregætium, quod nunc Jaurinum nominatur, *Rabnicza*, qui nunc *Rapcza et Raba*, ante Arabone. Citra Bátham oppidum, *Sáros* amne; tum ad Drazad, quod ante Teutoburgum fuisse creditur, *Daro*, nunc *Dravo*; postremo circa Taurunum, *Savo* augetur.

§3. Qui quidem Danubius, inter alias insulas, quas Taurunum usque facit quam plurimas, duas habet, et magnitudine, et fertilitate maxime præstantes; altera infra *Posonium* urbem initium sumens, porrigitur ad arcem usque *Comáron*: hæc tredecim longa est, lata vero, nunc duorum, nunc trium, nunc quatuor aut quinque milliarum nostratium: frumenti, hordei, siliginis, leguminumque aliorum feracissima. Ab arce Comáron, et huic insulæ, et comitatui, qui in ea est, nomen est inditum. In hac sunt oppida: *Erhárd*, *Püspöky*, *Zeliste*, *Samaria*, *Syl*, *Asvantew*, *Padan*, *Megyer*, *Waro*, *Ked*, et alia pleraque. Alterius insulæ, paulo infra Budam incipientis, nomen est *Csepel*. Hæc cum aula, quæ ibi extructa est, ac oppidis *Csepel*, *Thekel*, *S. Martino*, *Kevy*, quod Rasciani

uzoni, pătrund din Marea Neagră pe albia Dunării în sus, împotriva cursului, pînă aproape de orașul Posonium; despre prinderea acestora vom vorbi mai jos. Aici, în interiorul Ungariei, Dunărea primește următoarele rîuri, dinspre Miazănoapte: dincoace de Posonium, Marchia sau Mora, care acum se numește Morava; apoi, aproape de Vizkele, pîrîul Tirnavia; în preajma Comariciului – astăzi, cetatea Komárom –, înspre localitatea Guta, Vagul izvorît din munții nordici; ceva mai jos, sub satul Nyárhida, Nittria; după aceea, în împrejurimile Strigoniului [Estergom], Granul sau Garanul, care izvorăște lîngă cetatea Murány și lunecă, într-o curgere prelungă, sub noul și vechiul Zólyom și sub Sanctus Benedictus. Apoi, în preajma Strigoniului, primește apele rîului Ipol. În cele din urmă, nu departe de Titel, pe malul opus localității Zalánkemény, Tisa, ducînd cu sine multe rîuri. Iar dinspre Miazăzi sporește cu acești afluenți: lîngă Óvár sau Altenburg, aproape de cetatea reginei Maria, cu Lajta, dincoace de Bregaetium, care acum se numește Iaurinum [Györ], cu Rabnicza, astăzi Rábca, și cu Rába, odinioară Arabo. Dincoace de localitatea Báta, cu rîul Sáros; apoi, la Drazad, despre care se crede că înainte a fost Teutoburg, cu Darus, azi Drava; în fine, pe la Taurunum [Belgrad], se îmbogățește cu Sava.

3. Dunărea aceasta, între alte insule pe care, în marea lor majoritate, le face pînă la Taurunum, are mai ales două care se disting atît prin dimensiuni, cît și prin fertilitate: una, începînd din josul orașului Posonium, se întinde pînă la cetatea Comaricium; aceasta are lungimea de treisprezece, iar lățimea ba de două, ba de trei, ba de patru sau cinci mile de-ale noastre; este, față de altele, nespus de roditoare în grîu, orz, grîu de toamnă și legume. De la fortăreața Comaricium se trage atît numele acestei insule, cît și cel al comitatului pe care îl cuprinde. Pe ea se află localitățile: Erhárd, Püspöky, Zeliste, Samaria, Syl, Ásványtö, Padan, Megyer, Varo, Ked și multe altele. Numele celeilalte insule, care începe puțin sub Buda, este Csepel. Aceasta, cu palatul care a fost

incolunt, ac nonnullis aliis pagis, Reginæ Hungariæ est, iure donationis propter nuptias. Avibus phasianis, perdicibus, turdis, gallinis silvestribus, ac aliis diversi generis aviculis, cervis, damis, apris, leporibus, abundantissima. Ad hæc, silvis, nemoribus, vineis, pascuis, frumento, et aliis ad usum mortalium necessariis leguminibus, adeo insignis, ut nihil, quod sive ad necessitatem victus, sive ad voluptatem pertineat, huic deesse videatur. Quæ sola, et LUDOVICO II. regi, et MARIÆ reginæ, Principibus meis, tam in venationibus, et aucupiis, quam aliis rebus, animum recreantibus, dum nonnunquam ab aliis absoluti gravioribus negotiis, animi gratia eo divertere, magnum amœnumque præbuit oblectamentum. Hæc, longa est in meridiem novem milliarium, lata vero duorum, aut trium.

§4. TIBISCUS, aliis tribus longe piscosior, ortum in *Maromarusio* habet humili ex fonte; sed prope eadem loca quinque rivulis ortis augetur: ac multis postea tum *Superioris*, ut vocant, Hungariæ tum etiam *Daciæ*, navigabilibus, ut infra dicetur, auctus fluminibus, sub *Salankemen* oppidum in *Danubium* influit.

§5. DRAVUS, ex Cæcio monte, ut traditur, Carinthiæ oriens, perque Styriam fluens, *Muram*, et alios plerosque accipit fluvios, atque Hungariam a Sclavonia Hungarica, ad meridiem, orientem versus dividens, oppidum Esszek alluit, supra quod, non longe ab oppido Drazad, Danubio miscetur.

§6. SAVUS, ut quibusdam placet, in radice eiusdem Cæcii montis, vel, ut *Æneas Sylvius* tradit, in Carniola irrigua, non adeo procul ab Arnolstain Carniæ, tribus a Villaco milliaribus, Libonothum versus, initium habet. Is, multis admissis, Sclavoniæ Hungaricæ, Croatiæ, Mysiæque superioris, sive Serviæ, et Bosiniæ, fluminibus, per fines Sirimicos labitur, et mœnia arcis *Sabacz* alluens, Sempliniumque, sub Tauruni mœnibus, qua occidentem respiciunt, in Danubium sese exonerat. Hæc

ridicat aici și cu localitățile Csepel, Tököly, Szentmárton [și] Keve, pe care o locuiesc sîrbii, și cu alte cîteva sate, aparține reginei Ungariei, sub titlu juridic de dar de nuntă. Este extrem de bogată în fazani, potîrnichi, sturzi, cocoși de munte și în alte variate soiuri de păsărele, în cerbi lopătari, mistreți, iepuri. Pe deasupra, este atît de însemnată datorită pădurilor, crîngurilor, viilor, pășunilor, grînelor și diferitelor legume necesare traiului omenesc, încît nu pare să-i lipsească nimic din cele ce țin fie de hrană, fie de desfătare. Aceasta a oferit, singură, deplină și dulce încîntare regelui Ludovic II și reginei Maria, principii mei, care își bucurau inima atît prin vînarea sălbăticiunilor și a păsărilor, cît și prin alte lucruri, cînd, eliberați uneori de îndeletniciri mai grele, și-au primenit astfel sufletele. Aceasta are lungimea de nouă mile spre Miazăzi și lățimea de două sau trei.

4. Tisa, mult mai bogată în pești decît celelalte trei, își are începutul într-un modest izvor din Maramureș, însă crește prin cinci pîraie, născute aproape în aceleași locuri; apoi, îmbogățită și prin multe alte rîuri navigabile, atît ale Ungariei Superioare, cum este numită, cît și ale Daciei chiar, după cum se va arăta mai jos, se varsă în Dunăre, în josul localității Zalánkemény.

5. Drava, izvorînd, potrivit tradiției, din muntele Caecius al Carinthiei și curgînd prin Stiria, primește Mura și multe alte rîuri, apoi, tăind Ungaria de la Slavonia Maghiară către sud-est, spală localitatea Eszék, deasupra căreia, nu departe de localitatea Drazad, se îngemănează cu Dunărea.

6. Sava, cum cred unii, pornește de la poalele aceluiași munte Caecius, ori, cum susține Aeneas Silvius, din Carniola cea întretăiată de ape, nu prea departe de Arnolstain, în Carnia, la trei mile de Villacus, spre Libonothum. Primind multe rîuri ale Slavoniei Maghiare, Croației și Moesiei Superioare sau Serbiei și Bosniei, lunecă pe teritorii sirmice și, spălînd zidurile fortăreței Sabacz și ale Sempliniului, sub murii Taurunumului, care cată spre Apus, se varsă în Dunăre. Ce bogăție de

quatuor flumina, quæ cum duplicata cruce alba, e monte viridi enata, insignia sunt Hungariæ, quantam habeant piscium copiam, paulo inferius dicemus. Verum iis iam recensitis, ad institutam *Hungariæ* divisionem, animus properat.

CAPUT V
De Hungaria Occidentali, Regia Buda, et huius Bibliotheca

§1. Pars igitur eius prima, quæ, Cis-Danubium, olim occidentalis pars erat Pannoniæ Inferioris, a flante Favonio, initium habet ab Austria provincia, olim Pannonia superiore; ab Euro, Dravum attingit occidentalem: Subsolanum vero versus, porrigitur ad ostia eiusdem Dravi; a Borea, Danubio ubique vicina est. In hac parte sunt Comitatus: Sopronium, Posonium, Iaurinum, Strigonium, Castrumferrei, Saladinum, Simigium, Vesprimium, Alba Regalis, Tolna, Baronya. Duæ paludes, tum magnæ, tum piscosissimæ: altera *Ferthö*, prope oppidum Mariæ reginæ, *Neysidel*, et *Rust*; altera *Balathon*, quæ Vesprimium a Simigio, disiungit. Ea pars continet, *Archiepiscopatum Strigonium*, cuius Antistes, Primas, Legatusque natus, et Supremus regni Hungariæ, ex Regum veterum instituto, est semper Cancellarius. *Episcopatus*: Quinque Ecclesias, Vesprimium, Iaurinum; Præpositurum, Albæ Regalis; *Abbatias*: Sancti Martini, Saxárd, Sömeghuár, Péch-Váradiam, Zalavár, Bátham; *Civitates* munitas, BUDAM, a qua, veluti metropoli, initium sumam.

§2. Hæc Regum Hungariæ est regia, quæ tota in saxo, ad altitudinem satis magnam enato, sita, et a septentrione in meridiem protensa, in fronte meridionali

pești au aceste patru fluvii, care împreună cu dubla cruce albă ridicîndu-se din muntele cel verde alcătuiesc blazonul Ungariei – o vom arăta puțin mai jos. Dar acestea fiind deja enumerate, sufletul mă zorește să tratez, cum mi-am propus, împărțirea Ungariei.

CAPITOLUL AL V-LEA
Despre Ungaria Apuseană, curtea regală de la Buda și biblioteca acesteia

1. Așadar, prima parte a ei, care, dincoace de Dunăre, fu odinioară teritoriul vestic al Panoniei Inferioare, începe, dinspre suflul Zefirului[9], de la provincia Austria, cîndva Panonia Superioară; dinspre Eurus[10], atinge Drava apuseană, iar către Miazăzi se întinde pînă la gura de vărsare a aceleiași Drava; la Boreal[11], se învecinează pretutindeni cu Dunărea. În această parte sînt comitatele: Sopronium [Sopron], Posonium [Pozsony], Győr, Esztergom, Castrumferreum [Cetatea-de-Fier] [Vasvár], Saladinum [Zala], Simigium [Somogy], Vesprimium [Veszprém], Alba Regalis [Székesfehérvár], Tolna, Baranya. Două lacuri, nu numai mari, ci și foarte bogate în pește: unul, Fertő, aproape de localitatea reginei Maria, Nezsider, și de Ruszt; celălalt, Balaton, care separă Vesprimium de Simigium. În această parte se află arhiepiscopia Strigonium, al cărui protopop, primat și legat moștenitor este, prin vechea rînduială regală, întotdeauna și cancelarul suprem al regatului maghiar. Episcopii: Quinque Ecclesiae [Pécs], Vesprimium [Veszprém], Iaurinum; prepozitura Albei Regale; abații: la Sanctus Martinus [Szentmárton], Saxard [Szekszárd], Pécsvárad, Zalavár, Báta; orașe-cetăți: Buda, cu care, metropolă fiind, voi începe.

2. Aceasta este cetatea de neam a regilor Ungariei, așezată fiind în întregime pe o stîncă ridicîndu-se la o înălțime destul de mare, și fiind orientată de la Miază-

arcem habet, non magno intervallo ab urbe dissitam, egregie, omni munitionis genere, instructam. Adhæc ædificiis insignibus, artificiosis fornicibus, tabulatisque, auro et coloribus depictis, ad admirationem usque splendidam. Hæc, præter situm atque architecturam tum regiam, tum, corpore *Divi Ioannis Eleemosynarii*, insignis fuit, tum, ob Bibliothecas *Matthiæ Corvini* Regis, memorabilis et admiranda. Qua itur ad stationem, ex latere interioris Bibliothecæ ad sacellum *Divi Ioannis* perforatam, unde rex sacrum audire consuevit, duæ obviæ sunt ædes concameratæ; altera voluminibus Græcis, partim e medio Græciæ, partim ex aliis orientis regionibus, per Regem, non minori cura, quam labore eo congestis, referta erat; altera interior, continebat codices totius linguæ Latinæ, a primis rudimentis, ad arcem usque omnium scientiarum, per capsulas, et loculamenta, ordine quosque suo distinctos. Tegebat horum quodlibet, velum sericeum, coloribus auroque variegatum, cum indice disciplinæ, et professionis, in quas libri erant discreti. Maxima voluminum pars constabat membranis, colligata serico, umbilicis, fibulisque argenteis, auro lucidis. Audivi a maioribus, MATHIAM regem, dum viveret, aluisse semper ad triginta servos amanuenses, pingendi peritos, quorum ego plerosque, illo mortuo, noveram. Horum erant opera, omnes fere, et Græci et Latini codices, conscripti. Præfectus his FELIX RAGUSINUS DALMATA, et ipse iam senex, mihi cognitus, qui non modo Græce et Latine, sed Chaldaice et Arabice doctus: præterea in ipsa quoque pictura exercitatus, sedulo advertebat, ne quis error in describendis libris committeretur. Præter has, et aliæ duæ erant Bibliothecæ, in locis diversis arcis, sed prioribus inferiores, quas omnes Turca, post Ludovici regis, ad campum Mohátz, interitum, qui Anno MDXXVI. 29 Augusti contigit, *Buda*, Septembris sequentis, octava die, postea capta, partim dilaceravit, partim in alios usus, argento detracto, dissipavit.

noapte către Miazăzi; în partea sudică are o fortăreață situată nu la mare distanță de oraș, deosebit de înzestrată cu tot felul de fortificații, fiind, pe deasupra, încîntătoare în strălucirea sa, datorită remarcabilelor construcții, bolților artistice și frescelor pictate în aur și culoare. În afară de așezare, s-a mai distins și atît prin arhitectura sa regească, cît și prin moaștele St. Ioannes Eleemosynarius, precum și datorită bibliotecii memorabile și demne de admirație a regelui Matei Corvin. Pe calea pe unde se ajunge, de la latura bibliotecii interioare, la cabinetul străpuns spre sanctuarul St. Ioannes, de unde regele obișnuia să asculte slujba, se află două săli boltite: una fusese plină de volume grecești, adunate aici de rege, cu o grijă pe măsura strădaniei, în parte din inima Greciei, în parte din alte ținuturi răsăritene; cealaltă, interioară, păstra toate codicele de limbă latină – de la cele dintîi, rudimentare, pînă la culmile tuturor științelor – în casete și stative, diferențiate toate după ordinea lor. Fiecare din acestea era acoperit cu o învelitoare de mătase ornată cu culori și aur, cu indicele disciplinei și domeniului cărora le aparțineau cărțile. Cea mai mare parte a volumelor era alcătuită din [foi de] pergament, legate cu [fir] de mătase, cu cotorul și încheietoarea ferecate în argint, în aur strălucitor. Am auzit de la bătrîni că regele Matei a ținut mereu, în timpul vieții sale, în jur de treizeci de slujitori copiști, pricepuți în ale picturii; după moartea sa, am cunoscut pe cei mai mulți din ei. Mai toate codicele transcrise, atît cele grecești, cît și cele latinești, erau opera acestora. Conducătorul lor, Felix Ragusinus Dalmațianul, cunoscut de mine el însuși, deja bătrîn, care era știutor nu numai al limbii grece și latine, ci și al caldeenei și arabei, dincolo de aceasta, deprins chiar și cu pictura, urmărea conștiincios ca nu cumva să se strecoare vreo greșeală în copierea cărților. În afară de acestea, se mai aflau două biblioteci în alte locuri ale cetății, dar mai modeste decît cele dinainte; după moartea, pe cîmpul de la Mohács, a regelui Ludovic – care a survenit în anul 1526, la 29 august – Buda fiind ocupată

§3. Ad orientem, *Buda*, Danubium respicit, radices urbis alluentem; ultra quem, oppidi Pesthi, e regione siti, latam diffusamque planitiem, quæ in omnem partem ad tria et ultra nostratium milliaria patet. Eius planitiei initium, quod hæret mœnibus fere oppidi, appellatur *Rákos*, qui campus designatus est ex more veteri Comitiis nostratium et electioni regum Hungariæ, et Palatinorum. Uterque enim, more nostro, hic eligitur, in quo etiam alij conventus nostri publici aguntur. A meridie obiicitur altissima præruptaque rupes, *Divo Gerardo*, ex eo sacra, quod hinc biga alligatus, per quosdam *Hungaros*, in præceps actus erat.

§4. In huius radice, a Danubii ripa, ad viginti fere passus recedente, scaturiunt thermæ, ægris corporibus, præsertim pustulis, et tabo infectis, maxime salubres. Inter quas sunt et aliæ, quæ *Regiæ* nominantur, ob Regis in his balneum, in quibus natare possis. Occidentem versus, regii, et alii amœni sub mœnibus horti, in planitie visuntur. Supra, interstitio vinginti passuum, vineæ in montibus sunt consitæ, amœna visu spectacula.

§5. Ad Septentrionem, *Ferarium* est regis, cui nomen est *Nyék*, cingens vallo, non tantum silvosum montem, sed prata etiam latissima, in ambitum trium milliarium Hungaricorum, feris variis abundans. Lateri huius adnectitur aula, magnificis extructa ædificiis Wladislai Regis impensis. Supra mons *Divi Paulli* cernitur silvosis, monasterio Fratrum Eremitarum, et corpore *Paulli Primi Eremitæ*, olim clarus.

§6. Ad ipsum vero aquilonem, partim alii exsurgunt montes, vitibus frugiferi, in quorum radice monasterium est *Eremiticum Divæ Virgini* sacrum, quam *Albam Mariam*

pe 8 septembrie [al anului] următor, turcii în parte au rupt, în parte, după smulgerea argintului pentru alte scopuri, au împrăștiat toate aceste volume.

3. Înspre Răsărit, Buda privește către Dunărea care spală poalele orașului; dincolo de ea, spre vasta și întinsa cîmpie a orașului Pesta, situat în zonă; aceasta atinge în orice direcție mai bine de trei mile de-ale noastre. Începutul acestui șes, care mai că descinde din zidurile localității, se numește Rákos; acest cîmp a fost desemnat pentru adunările de veche tradiție ale alor noștri și pentru alegerea regilor Ungariei, precum și a palatinilor. Căci, potrivit obiceiului nostru, ambii sînt aleși aici, unde ai noștri țin și alte întruniri publice. Dinspre Miazăzi, se ridică o stîncă foarte înaltă și extrem de abruptă, închinată Sf. Gerard din cauză că de aici a fost prăvălit în prăpastie de niște maghiari, legat de un car.

4. La poalele acesteia, la o depărtare de vreo douăzeci de pași de malul Dunării, țîșnesc ape termale deosebit de tămăduitoare pentru trupurile bolnave, mai cu seamă pentru suferinzii de infecții cu bube și puroi. Între acestea sînt și altele, numite regale, din pricina băii regale care se află aici; în acestea poți să și înoți. Înspre Apus, se zăresc în șes, în josul zidurilor, frumoasele grădini regale și altele. Mai sus, la o distanță de douăzeci de pași, pe munte sînt plantate vii – o priveliște plăcută vederii.

5. La Miazănoapte se găsește ocolul vînătoresc regal, al cărui nume este Nyék, cuprinzînd între șanțurile întărite nu numai muntele împădurit, ci și o nesfîrșită pajiște, într-un perimetru de trei mile maghiare, bogat în feluri te sălbăticiuni. De laturile acestuia se leagă un palat cu săli grandioase, înălțat pe cheltuiala regelui Vladislav. Deasupra se conturează muntele împădurit al Sf. Pavel, vestit cîndva datorită mănăstirii călugărilor sihaștri și pentru moaștele lui Pavel, cel dintîi călugăr.

6. Dar, tot înspre Aquilon[12], pe de o parte, se sumețesc și alți munți, acoperiți cu vii, la poalele cărora se află o mănăstire de călugări – închinată Sfintei Fecioare

appellant; partim *Sicambriæ* urbis, de qua infra dicemus, reliquiæ adhuc cernuntur. Introrsus meridiem et Danubium versus est oppidum, *Vetus Buda*, in quo fundata est Ecclesia Collegiata, Præpositura, et aliis Sacerdotiis insigne. Supra hoc oppidum, eodem tractu est Xenodochium Sancti Spiritus, in quo thermæ salubres erumpunt. Paulo longius Budam versus est aliud oppidum Sanctæ Trinitatis, quod Hungarice *Felhéviz* vocatur, Collegiata Ecclesia, et thermis, eleganti domo conclusis, pariter inclytum. Sunt et aliæ sub dio ibidem in tribus aut quatuor locis thermæ, omnes mirum in modum salubres. Aliquæ ex his a ripa Danubii, vix decem absunt passibus, sub dio patentes, in queis rustici, vinearumque cultores, lavari consuevere, capite et humeris tenus extantes. Quod intuentibus speciem quodammodo præbet picturæ resurrectionis generalis, in parietibus ædium sacrarum pictæ.

§7. Oppidum ipsum Budense celebre est, Italis, Germanis, Polonis, et nostra hac ætate, Turcis quoque, mercatoribus eo confluentibus, veluti ad totius Hungariæ emporium. Quacunque ex parte, oppidum et arcem, extrinsecus longe prospexeris, magnam capies voluptatem; tum ex situs amœnitate, tum ex domorum turriumque sumptuosa altitudine; ut et situs splendorem admireris, et ædificia non ex materiis facta, sed insignem quandam videaris picturam conspicere. Contra, si ex oppido loca amoenissima illi subiecta despexeris, in maximam ducaris admirationem, sic utrobique oculi pascuntur reficiunturque. Rupes ipsa, in qua consistit oppidum, excavata est, propter cellas vinarias, ut non minus, sub qualibet domo operis, inra ipsius rupis viscera, quam ædificiis sub dio videas; qua ex caussa, terræ motus maxime illic formidantur.

– care se numește Alba Maria; pe de altă parte, se disting ruinele, păstrate și astăzi, ale orașului Sicambria, despre care vom vorbi mai jos. Mai adînc spre Miazăzi și către Dunăre, stă localitatea Óbuda, unde s-au pus bazele bisericii colegiate, renumită pentru prepozitura sa, precum și pentru alte sacerdoții. Mai sus de acest oraș, în aceeași direcție, se află xenodochiul Sfîntului Duh, de unde erup ape termale binefăcătoare. Ceva mai încolo, către Buda, se găsește o altă localitate, a Sfintei Trinități, care în ungurește se cheamă Felhéviz, la fel de vestită, grație bisericii colegiate și apelor termale, acoperite cu o clădire elegantă. Tot aici, în trei sau patru locuri, mai sînt ape termale și sub cerul liber, toate miraculos de tămăduitoare. Unele din acestea se află la nici zece pași de malul Dunării, sub cerul liber; în acestea obișnuiau să se spele țăranii, cultivatorii de viță-de-vie, rămînîndu-le afară doar capul și umerii. Aceasta oferă privitorilor, oarecum, perspectiva unui tablou al învierii universale, pictat pe pereții unui lăcaș sfînt.

7. Însuși orașul Buda este frecventat de negustori italieni, germani, polonezi și, în zilele noastre, chiar turci, adunîndu-se aici ca la piața de mărfuri a Ungariei întregi. De oriunde vei scruta orașul și cetatea, de departe, din afară, vei simți o mare desfătare, atît pentru armonia așezării, cît și pentru înălțimea îndrăzneață a caselor și turlelor, încît vei contempla și splendida așezare și îți va și părea că privești nu niște clădiri făcute din materiale, ci o superbă pictură. Dimpotrivă, dacă privești din oraș minunatele locuri de la poalele sale, ești purtat de o nețărmurită plăcere, astfel că ochii sînt încîntați și mîngîiați de ambele priveliști. Stînca propriu-zisă pe care stă orașul a fost scobită pentru beciuri de vin, încît, sub orice casă, sînt tot atîtea lucrări, în măruntaiele stîncii chiar, cîte clădiri vezi sub cerul liber, din care cauză [cei de] aici se tem cel mai mult de cutremurele de pămînt.

CAPUT VI
De Urbibus, Castris, et Oppidis, in Budæ vicinia

§1. Albæ Regalis civitas, a Buda ad meridiem, occidentem versus tendens, octo abest milliaribus; paludibus ex Saros amne, orientem præfertim versus, circumdata. Hæc et natura et opere satis munita, inclyta est divorum, *Stephani*, et *Emerici* corporibus, tum aliorum etiam Regum sepultura. In huius Ecclesia Collegiata, *Divæ Virgini* sacra, Præpositura scilicet maiore, cuius possessor præest Ecclesiæ, et custodia mea, sive thesauriatu, aliisque deinceps opimis Sacerdotiis insigni, Reges et Reginæ per Archi-Episcopum Strigoniensem inungi, ac diademate insigniri debent; alioqui non habentur legitimi. Nundinis Boariis et vinariis, quæ ex Simigio eo advehuntur, aliisque mercimoniis, est hæc urbs celebris. Citra hanc urbem, ad radices *Verthes* silvæ, de qua paulo post dicemus, sunt arces *Csokakö*, *Palotha*, *Oroszlánkö*, infra quas oritur *Sáros* fluviolus, molis frumentariis circiter sexaginta percelebris.

§2. *Vissegrád*, quod Germani *Plintenburg* vocant, oppidum, abest Buda, occidentem versus quinque milliaribus, conditum ad ripam Danubii, in radicibus silvæ vastissimæ, pardorum aliarumque ferarum altricis. In fronte oppidi, ad plagam orientalem, aula extructa, plusquam dici potest, et situ decora, et impensis magnifica, et palatiis, aliisque ædificiis, vere regiis, præstantissima: utpote, quæ unica, quatuor regibus, cum suis ordinariis, ut vulgo vocant, officiariis, eodem tempore commodum præbeat hospitium. Dicitur enim continere,

CAPITOLUL AL VI-LEA
Despre oraşele, castrele şi localităţile din vecinătatea Budei

1. Oraşul Alba Regalis se află la opt mile de Buda, înspre sud-vest, fiind înconjurat, mai ales către Răsărit, de mlaştinile rîului Sáros. Destul de protejat atît natural, cît şi prin lucrări, el este vestit datorită moaştelor Sfinţilor Stefan şi Emeric, precum şi locului de veci al altor regi. În biserica sa colegiată, consacrată Sfintei Fecioare, adică în prepozitura principală, al cărei titular stă în fruntea bisericii, renumită şi pentru custodia sau funcţia mea de vistier, apoi şi prin alte sacerdoţii de seamă, trebuie unşi şi încoronaţi regii şi reginele de arhiepiscopul de la Strigonium, altminteri nu sînt consideraţi legitimi. Acest oraş este vestit şi pentru tîrgurile sale de vite şi vinuri, care sînt aduse aici din Simigium, precum şi pentru alte mărfuri. Dincoace de acest oraş, la poalele pădurii Vértes, despre care vom vorbi puţin mai tîrziu, sînt cetăţile Csókakö, Palota, Oroszlánkö, sub care izvorăşte pîrîul Sáros, foarte renumit pentru cele aproximativ şaizeci de mori de cereale ale sale.

2. Oraşul Vişegrad, pe care germanii îl numesc Plintenburg, este la cinci mile de Buda, înspre Apus; a fost ridicat pe malul Dunării, la poalele unei imense păduri, care adăposteşte lincşi şi alte fiare. În partea frontală a oraşului, în regiunea răsăriteană, a fost înălţat un castel, şi frumos ca aşezare, şi copleşitor ca măreţie, şi grandios, datorită sălilor şi altor construcţii – cu adevărat regeşti – mai mult decît se poate spune, deoarece singur oferă comodă ospitalitate la paru regi deodată, împreună cu escorta sau, cum se spune obişnuit, cu

trecentas quinquaginta et ultra ædes. Porta huius patet in Danubium, a se bis centum circiter passus recedentem: quo interstitio, per id spatii, quod est inter oppidum et portam, consitæ sunt salices. Altera ex parte, orientalis aulæ hortus est: vitibus et arboribus fructiferis amœnus. Oculis ingredientium portam, offertur statim area spatiosissima, in omni parte viridis, floribus pratensibus vernans. Ad centum et ultra a porta passus introrsus, incipit gradus ex quadratis lapidibus, septem aut octo latus ulnas, altus vero quadraginta circiter passus. Hic area est quadra, pensilis, fornicibus sive cellis vinariis, pro regio sumptu, et amplis et magnificis, insidens instructaque, lapidibus pariter quadris strata: in qua, iuxta æquam dimensionem, plantatæ sunt tiliæ arbores, et odoribus verno tempore fragrantissimæ, et aspectu placidissimæ. Huius in meditullio, exurgit fons, miro artificio, ex rubro fabricatus marmore, cum sculptis Musarum imaginibus. Ex cuius cacumine, effigies Cupidinis, utri marmoreo insidens, aquam exprimit, quæ non minus sapida, quam frigida, ex vicini montis fonte, per canales eo ducta, cum iucundissimo strepitu, in lancem ex siphunculis desilit marmoream, hinc in labrum orbiculare. Hic fons, MATTHLÆ illius *Corvini* Regis iussu (cuius universa hæc ædificia, quæ narro, sunt opus), dum plerumque triumphum ageret, vino, ut a maioribus accepi, nunc albo, nunc rubro fluebat, superius in radice montis, arte canalibus immisso. Hoc in loco Rex ipse, verno æstivoque sole, florentibus arboribus, solebat apricari, auram captare, prandereque, nonnunquam etiam legatos audire, et dare responsa.

§3. Narratur res, non minus risu digna, quam memorabilis, olim, eo loci certo contigisse. Turcarum quidam legatus, dum, ut moris est, ab aulicis Regis, ex oppido, legationis suæ exponendæ gratia, in aulam deduceretur, et in porta, unde rectus patet ad hanc

alaiul lor. Căci se zice că dispune de mai bine de trei sute cincizeci de încăperi. Poarta sa se deschide către Dunărea care curge la o distanță de vreo două sute de pași de el; pe acest interval, în acest loc care se află între oraș și poartă, s-au plantat sălcii. În cealaltă parte este grădina răsăriteană a palatului, încîntătoare prin vii și pomi fructiferi. Ochilor celor care intră pe poartă li se oferă numaidecît o suprafață foarte întinsă, verde pretutindeni, surîzînd de flori de cîmp. Spre interior, la o sută și ceva de pași de poartă, începe o scară din lespezi pătrate, lată de șapte sau opt coți și cu înălțimea de vreo patruzeci de pași. Aici există o curte pătrată, suspendată și sprijinită pe bolți sau pivnițe cu vin – pentru consumul regal –, pe cît de largi, pe atît de mărețe, la fel pavată [și aceasta] cu lespezi pătrate; aici sînt sădiți, la intervale egale, tei, nu numai cu o mireasmă amețitoare primăvara, ci și cu o înfățișare foarte suavă. În inima acesteia, se înalță o fîntînă, meșteșugită cu negrăită artă din marmură roșie, cu chipurile sculptate ale muzelor. Din vîrful ei, silueta unui Cupidon, așezat pe un burduf de marmură, presează în afară apa care – deopotrivă de gustoasă și de rece –, adusă aici pe conducte din izvorul muntelui învecinat, curge din țevi, cu un vesel clipocit, pe un taler de marmură, iar de acolo, într-un bazin circular. Din această fîntînă, la porunca vestitului rege Matei Corvin (a cărui operă sînt toate aceste construcții despre care povestesc), cînd se sărbătoreau cele mai multe triumfuri, curgea vin, ba alb, ba roșu – după cum am aflat din bătrîni –, introdus cu măiestrie pe conducte, mai sus, la poalele muntelui. În acest loc obișnuia regele însuși să stea la soare primăvara și vara, între pomii înfloriți, să [le] inspire mireasma și să prînzească, uneori chiar să primească solii și să le dea răspuns.

3. Se povestește că tocmai în acest loc s-a întîmplat odată un lucru nu mai puțin nostim decît memorabil. În timp ce un oarecare sol al turcilor era condus de curtenii regelui de la oraș la palat, cum se obișnuiește, pentru a prezenta obiectul soliei sale, și s-a oprit pentru o clipă

pensilem aream aspectus, parumper substitisset, circumspiciens tantam loci illius amœnitatem splendoremque, et aulicorum, tam in inferiore, quam superiore, ubi Rex erat, area, infinitam multitudinem, serico, argento, auroque contextis indumentis, atque non ex minima sui parte baltheis (ut moris est nostrorum hominum) ensibusque argentatis, ac torquibus aureis ornatam, tanta subito admiratione stuporeque perculsus est, ut totius suæ legationis oblivisceretur, et dum per gradus in conspectum Regis ascendisset, propter eius aspectum, qui ob magnos oculos cruore veluti perfusos, terrorem inspicientibus incutiebat, conceptus iam antea timor, ita magis ac magis hominem occupavit, ut post diuturnum silentium, nihil aliud proferre potuerit, quam; *Cæsar salutat! Cæsar salutat!* Quem, cum Rex interrogaret; an quid ultra vellet? ille nihil respondit. Rex, viso, hominis tam nihili, stupore, ad suos, qui adstabant, purpuratos conversus: *Videte*, inquit, *quales belluæ nostros, et aliorum Principum Christianorum fines, negligentia nostra publica, incursent: verum, quantum in me erit, curabo frœna his belluis imponere, ne tam licenter excurrant. Si alii etiam Principes, socordia et internis dissensionibus depositis, hoc idem præstare curarint, agetur bene de rebus Christianis.* Iubet deinde legatum reduci ad hospitium. *Vade*, inquiens, *respira, resipisce!* Is cum post multum temporis, largiens, ut fit, Aulicis ampla munera, ambiret revocationem, nunquam est revocatus; sed significatum ei a Rege, *ut domum rediret, nunciaretque domino suo, alium mitteret, qui legatione fungi sciret.* Ita ille, pro regis dignitate, magnifico nihilominus munere oneratus, coactus est cum rubore reverti. Hæc, quamvis in rem præsentem minus pertinebant, nolui tamen silentio præterire.

în poarta de unde se deschide vedere drept către această curte suspendată, cuprinzînd cu privirea frumusețea și splendoarea acelui loc, precum și nesfîrșita mulțime a palatinilor – atît din curtea de jos, cît și din cea de deasupra, unde era regele – purtînd veșminte țesute cu fir de mătase, argint și aur și (după cum este obiceiul oamenilor noștri) avînd, marea lor majoritate, cingători și săbii argintate și fiind împodobiți cu coliere de aur, fu deodată pătruns de o asemenea admirație și uimire, încît și-a uitat întreaga solie și, cînd a ajuns pe trepte în fața regelui, din cauza căutăturii aceluia, care, datorită ochilor săi mari, însîngerați parcă, vîrau spaima în cei ce-l priveau, groaza care îl cuprinse dinainte deja într-atît îl luă tot mai mult în stăpînire pe om, încît, după o îndelungată tăcere, nu a putut îngăima nimic altceva, decît: „Împăratul te salută! Împăratul te salută!" Cînd regele îl întrebă ce altceva mai vrea, el nu răspunse nimic. Regele, văzînd stupoarea acestui om netrebnic, întorcîndu-se către ai săi, care îi stăteau în preajmă, îmbrăcați în purpură, le-a spus: „Priviți ce dobitoace pătrund pe pămînturile noastre și ale altor principi creștini, din neglijența noastră comună; dar cît va depinde de mine, mă voi îngriji să li se pună frîie acestor animale, să nu alerge în atîta libertate. Dacă și ceilalți principi, lăsînd deoparte nepăsarea și neînțelegerile interne, se vor strădui să facă la fel, bine va fi de cauza creștinilor." Apoi poruncește ca solul să fie condus înapoi la casa de oaspeți, spunînd: „Du-te, răsuflă, vino-ți în fire!" Deși, după multă vreme, acesta solicită reprimirea împărțind curtenilor, cum se întîmplă, daruri bogate, niciodată nu mai fu rechemat, ci i s-a dat de înțeles, din partea regelui, să se întoarcă acasă și să-l vestească pe stăpînul său să trimită pe altcineva, care să știe îndeplini solia. Astfel, deși încărcat, din generozitatea regelui, cu daruri deloc mai prejos, el a fost silit să se întoarcă rușinat. Pe acestea, cu toate că nu prea au legătură cu subiectul tratat, n-am vrut, totuși, să le trec sub tăcere.

§4. Introrsus ad latus areæ, in radice montis, quæ paulo elevatior est, extat sacellum amœnissimum operibus musaicis, ut aliæ etiam pro maiori parte ædes, stratum, in quo instrumentum est musicum pretiosum, quod vulgus *Organum* vocat, fistulis nonnullis argenteis ornatum. Præterea reservaculum Corporis Dominici, et tria altaria, cum structuris et tabulis, ex alabastro purissimo inaurato fabrefactis. Hinc orientem versus, palatia regis, tabulatis inaurata, bifariam protenduntur, miro artificio fabricata. Altera via ascenditur in palatium oblongum, cui mons ipse imminet; altera descenditur ad inferiores ædium partes. Hic quoque in medio areolæ, fons est, ex alabastro exsurgens, quem ambit ambulatio, columnis marmoreis sustentata, quæ a solis æstivi ardore tuta est. Tum ædes ipsæ recurrunt in Septentrionem; postremo occidentem versus redeunt: quarum omnium fenestræ, in decurrentem latissimo alveo Danubium, proiinciuntur; quod maximæ est prospicientibus amœnitati: præsertim, cum e regione ultra Danubium, ex colonis Germanis cernatur *Maros* oppidum: supra quod, mons exsurgat, longus magis, quam altus, vineis totus consitus.

§5. Hæc aula, præter situs amœnitatem, tam prætiosis ædificiis ornata est, ut sine controversia plurimorum regnorum ædificia superare videatur, et nusquam viderim, quidquid regnorum in hunc diem peragrarim, ædes paribus ornamentis structas. In ipsa sola Lutetia, Parisiorum urbe, eo loci, quem vulgus *Aulam Parlamenti* vocat, in qua ius dicitur, negotiumque tractatur regis, unicam vidi cameram, in similitudinem harum, et Budensium ædium, tignis tabulisque inauratis, fabrefactam. Supra aulam, in altissimo cacumine, prærupti montis, lateribus undique silvosi, exstructa suspicitur, veluti quispiam nidus, arx fortissima. Huic præficiuntur more maiorum duo ex regni proceribus, non solius Regis arbitrio, sed totius regni electione. In ea custoditur Corona, quam nos sacram vocamus, cum

4. Pe latura interioară a curții, care este ceva mai înaltă, la poalele muntelui, stă o extrem de încîntătoare capelă, acoperită cu decorațiuni de mozaic – ca și celelalte săli, în marea lor parte –, în care se află un valoros instrument muzical – poporul îi zice *orgă* –, împodobit cu cîteva tuburi de argint; de asemenea, racla moaștelor lui Dominicus și trei altare, avînd structura și tablourile meșteșugite în cel mai curat alabastru aurit. De aici se întind în două direcții către Răsărit sălile regelui, cu bolți aurite, lucrate cu o admirabilă artă. Una din căi urcă spre o aripă alungită, peste care se ridică muntele însuși; cealaltă coboară spre sălile de jos ale clădirii. Și aici, în mijlocul micuței curți, există o fîntînă concepută din alabastru, pe care o înconjoară o galerie susținută de coloane de marmură, care este ferită de arșița soarelui de vară. Apoi, sălile propriu-zise se îndreaptă către Miazănoapte și, în cele din urmă, se întorc către Apus; ferestrele tuturor acestora dau înspre Dunărea unduind în vasta sa albie, ceea ce oferă privitorului cea mai mare desfătare, mai ales că, în teritoriul de peste Dunăre se distinge dintre coloniile germane localitatea Nagymaros, deasupra căreia se ridică un munte mai degrabă lung decît înalt, plantat în întregime cu viță-de-vie.

5. Acest palat, dincolo de frumusețea așezării, este într-atît împodobit cu construcții scumpe, încît pare să întreacă, fără discuții, clădirile celor mai multe stăpîniri și, cîte țări am străbătut pînă astăzi, nicăieri nu am văzut săli decorate cu un asemenea fast. Numai chiar în Luteția, în capitala parisiilor, în locul pe care poporul îl numește Palatul Parlamentului, unde se alcătuiesc legi și se desfășoară activitatea regelui, am văzut o singură încăpere asemănătoare acestora și sălilor de la Buda, măiestrită, cu grinzile și tavanul aurite. Mai sus de palat, pe piscul cel mai înalt al prăpăstiosului munte, împădurit pe toți versanții, se întrezărește ridicîndu-se, precum un cuib, o preaputernică fortăreață. Aceasta este condusă, după un obicei strămoșesc, de două căpetenii regale, nu numai conform hotărîrii regelui, ci și prin votul

privilegiis et aliis regni iuribus. Hæc parietibus undique conclusa sunt. Duo hi Proceres, firmissimo adiguntur iuramento, ne perfractis parietibus, diadema regium ex ea arce aliter educant, quam ad totius regni et Regis, unanimem deliberationem, quæ non aliis temporibus fieri consuevit, quam in coronatione Regis et Reginæ. Per hos Proceres substituuntur alii duo arcis præfecti, quorum alter, per totum semestris temporis spatium diademati regio custodiendo incubat, nec toto hoc tempore, sub vitæ periculo pedem effere audet, donec collega in eius succedat locum. Ab ea arce per montis præcipitium demissus est murus, ad aliam usque arcem, fluctibus Danubii obnoxiam, quæ aquatica vocatur. Hæc mœnibus suis, et hortum, mira amœnitate lateri aulæ adnexum, et eandem aulam, oppido coniungit confirmatque.

CAPUT VII
De reliquis Ulterioris Hungariæ Urbibus, et Opportunitatibus

§1. Hæc silva, quæ ex arcis nomine denominatur, in ripa adversi Danubii ad Zephyrum retrahitur, in spatio duorum milliarium nostratium. In huius medio est *Præpositura Demes*, et dignitate, et reditibus insignis. Danubii ripam prospectans, et in eiusdem circa finem radice, aula alia est exstructa, quam amœnissimus hortus, et ferarium Archi-Episcopi Strigoniensis, ad unum milliare Italicum, a Strigonio distans, ambit. Exsurgit hinc mons, cuius in latere, vineæ porriguntur, arci et civitati Strigonio imminens. In ripa Danubii, rupes satis alta in orbem enata est, ex ea parte, qua Danubium prospicit prærupta, undequaque tercentum circiter

întregului regat. Aici se păstrează Coroana, pe care noi o numim sfîntă, împreună cu privilegiile și alte legi regale. Acestea sînt închise pretutindeni prin pereți. Cei doi pîrcălabi sînt legați prin cel mai puternic jurămînt, ca să nu scoată, spărgînd pereții, diadema regală din această cetate altfel, decît prin unanima hotărîre a întregului regat și a regelui, ceea ce nu s-a obișnuit a se face altădată, decît doar la încoronarea regelui și a reginei. Prin acești pîrcălabi sînt înlocuiți alți doi prefecți ai cetății, dintre care unul, pe toată durata unei jumătăți de an, stă de pază veghind diadema regală și, cu prețul vieții, în tot acest timp nu îndrăznește să-și scoată de acolo piciorul, pînă ce tovarășul său nu îl schimbă în post. De la această fortăreață, pe povîrnișul muntelui, coboară un zid pînă la o altă cetate, expusă valurilor Dunării, care se numește [cetate] de apă. Aceasta leagă prin zidurile sale atît grădina de o admirabilă frumusețe, care însoțește flancul palatului, cît și palatul însuși de oraș, și le apără.

CAPITOLUL AL VII-LEA
Despre celelalte orașe ale Ungariei de dincolo [de Dunăre] și despre oportunități

1. Această pădure, care este denumită de la numele cetății, se întinde, pe malul opus al Dunării, înspre Apus, pe o distanță de două mile de-ale noastre. În mijlocul ei se găsește prepozitura Dömös, renumită și prin prestanță, și prin venituri. Privind către malul Dunării și la poalele acestei șpăduri], în preajma limitei sale, a fost înălțat, la o milă italiană de Strigonium, un alt palat, pe care îl înconjoară o minunată grădină și ocolul vînătoresc al arhiepiscopiei de la Strigonium. De aici se ridică un munte – dominînd cetatea și orașul Strigonium – pe coastele căruia se întind vii. Pe malul Dunării se sumețește, rotundă, o stîncă destul de înaltă, foarte abruptă în acea

passus lata. Hic condita est arx, sedes Archi-Episcopi, et loco, et munitione fortissima, palatiis atque ædificiis, præter situm loci, maxime decora. Hæc nativitate atque baptismo *D. Stephani*, primi Regis Hungarorum, est memorabilis. Occidentem versus, Danubium, late, et leni murmure defluentem, prospicit. In orientem, ruinas, ædium magnificarum Capituli, anno ab hinc quarto exacto, propter obsidionem arcis, ad solum usque dirutarum; tum montes vinearum; ad meridiem vero civitatem prospicit. Fundata est in arce Ecclesia Cathedralis, Divæ Virgini Sacra, in Hungaria Metropolitana: in qua, præter alia sacella et ornamenta, duo sunt maxime præstantia. Alterum sacellum in latere Ecclesiæ meridionali, a fundamento, ad summum usque intrinsecus ex rubro marmore, eoque politissimo, per *Thomam* Cardinalem, Patriarcham Constantinopolitanum, maximis impensis exstructum. Hoc superne in orbem coarctatur, et cupro inaurato concameratur, opus sane magnificum et pretiosum. Alterum ad plagam aquilonarem, supra sacrarium fabrefactum est, opus testudineum, multifariis picturis exornatum: in quo est Bibliotheca codicibus veteribus, omnium facultatum refertissima. In arcis radice, in ipsa Danubii ripa, est turris fortissima, quæ ob custodiam aquæ, *Aquatica* dicitur, in qua thermæ tanto impetu erumpunt, ut molam circumagant. Auditu res admiranda; eodem tractu fere contiguo, iisdemque venis aquam gelidam Danubii decurrere, et thermas erumpere.

§2. Ab arce semota est civitas, quadringentorum fere passuum spatio, quod similiter thermæ in aliquot locis irrigant. Ea, ad meridiem in ripa Danubii, qua in insula opposita, Monialium est Cœnobium, protenditur, mœnibus Danubio connexa. In fine dictæ silvæ, quæ civitati huic imminet, initium habet alia silva vastissima,

parte care este orientată către Dunăre și lată pretutindeni de vreo trei sute de pași. Aici s-au pus temeliile unei fortărețe – cetatea de scaun a arhiepiscopului – foarte întărite atît prin așezare, cît și prin construcție, fiind deosebit de armonioasă, datorită bolților și sălilor sale. Ea este demnă de a fi amintită și ca loc de naștere și botez al Sf. Ștefan, primul rege al maghiarilor. Înspre Apus, privește spre Dunărea care curge întinsă și cu un murmur domol. Către Răsărit, cată spre ruinele măreților clădiri ale Capitolului – năruite pînă la temelii tocmai acum patru ani, în timpul asediului cetății –, apoi, către munții viticoli, iar înspre Miazăzi, spre oraș. În cetate s-au pus bazele unei catedrale, închinate Sfintei Fecioare, pentru Ungaria mitropolitană; în aceasta, în afara altor capele și frumusețI, două sînt cu totul remarcabile. Una este capela construită în aripa sudică a bisericii, din temelii pînă în vîrf numai și numai din marmură roșie – și aceea din cea mai aleasă – de cardinalul Tamás, patriarh constantinopolitan, cu imense cheltuieli. Ea se restrînge deasupra circular și este acoperită cu cupru aurit – o operă cu adevărat măreață și scumpă. Cealaltă, în aripa nordică, este o construcție cu cupolă, ridicată deasupra sanctuarului, decorată în multe părți cu picturi; aici se află o bibliotecă ticsită cu vechi codice, din toate domeniile. La baza cetății, chiar pe malul Dunării, stă un turn foarte întărit, care, pentru că străjuie apa, se numește „de apă"; apele termale năvălesc în acesta cu o asemenea putere, încît pun în mișcare o moară. Este un lucru de mirare a auzi că apa rece ca gheața a Dunării curge și termele irump în același loc, aproape atingîndu-se, și-n aceleași vîne.

2. La o distanță de vreo patru sute de pași de cetate, se află orașul, pe care, în unele locuri, îl irigă, la fel, ape termale. El se întinde spre Miazăzi, pe malul Dunării, în direcția în care, pe insula din dreptul său, se ridică o mănăstire de maici, legată de Dunăre prin zidurile sale. La marginea amintitei păduri, care veghează de sus această localitate, începe o altă pădure, deosebit de

et in tota Hungaria nominatissima *Vérthes*, versus meridiem usque ad terminos alterius silvæ, quæ *Bakony* vocatur, protensa. Ad latus huius occidentale, *Abbatia S. Martini*, reditibus opulentissima, in monte qui appellatur, *Sacer mons Pannoniæ*, editissimo amœnissimoque sita est, ad omnes plagas, oppida et latos campos prospiciente, per *D. Stephanum* Regem exstructa.

§3. Hinc meridiem versus *Sabaia* arx, *D. Martini* patria. Deinde magis ad Austrum, *Præpositura Vasvár*; arx *Monyorokerek* quam Teutones *Eberau* vocant; oppidum *Kormend Arczberg*. Tum ad latus silvæ vastissimæ, quæ decurrenti Muravo adiacet, in rupe difficili, exstructa est arx *Nemeth Ujvár*, sive Novum Castrum. Non longe ab hac abest meridiem versus inter silvas, arx *Felsö-Lindua*, et oppidum *Mura Szombath*. Hinc intra Muravum et Dravum fluvios, est *Strido*, *D. Hieronymi* patria; arx *Csák-Tornya*. A Felsö-Lindua non ita multum distat, *Sanctus Gothardus*. Item, arx *Alsö-Lindua*, *Némethi*, castellum *Buzaszigeth*: supra quæ *Berzentze* arx. Hinc ad orientem *Babolcza* arx, oppidum *Kalmanchel*, tres mei vici, Dobzæ habitacula, centum et ultra colonorum. Ad *Vérthes*, non procul a Veszprimio, est *Leüvöld*, Cœnobium fratrum Carthusiensium, multis oppidis et reditibus opulentum.

§4. Citra *Balathon* lacum, ad radices silvæ, est arx *Vásor*, cui vicinum est oppidum meum Dergycze cum quinque suis vicis; quorum coloni in ipso lacu Balathon, ut mihi meus retulit Vicarius, uno tractu pisces varii generis viginti curruum sæpe prehenderunt. In his bona et sapida nascuntur vina; cuiusdam procuratoris, quem *Hispanum* vulgus vocat, suspendio famosum: quia hic *Hispanus*, colonos iniquis cruciabat exactionibus. Ab hoc non multum abest *Abbatia Ticonium*, in amœno loco sita,

întinsă, cea mai vestită în Ungaria întreagă – [pădurea] Vértes –, ținînd către Miazăzi pînă la hotarele unei noi păduri, care se numește Bakony. Pe coasta apuseană a acesteia se află, cu o așezare foarte înaltă și extrem de plăcută, abația Sf. Martin, cu venituri considerabile, ridicată de regele Sf. Ștefan pe muntele care se cheamă Muntele Sacru al Ungariei, privind în toate direcțiile către localități și largi cîmpii.

3. De aici spre Miazăzi este cetatea Sabaia [Szombathely], locul natal al Sf. Martin. Apoi, mai mult înspre [suflul] Austrului[13], prepozitura Vasvár, cetatea Monyorókerék – pe care germanii o numesc Eberau –, localitatea Körmend, Artzberg. Mai departe, la capătul unei păduri apreciabile, care se învecinează cu Morava unduitoare, pe o stîncă greu accesibilă, a fost construită fortăreața Németujvár sau Novum Castrum. Nu departe de ea, către Miazăzi, se găsește, între păduri, cetatea Felsö Lendva, precum și localitatea Muraszombat. Mai încolo, între rîurile Morava și Drava, este Stridon – patria Sfîntului Ieronim – [și] cetatea Csáktornya. Nu prea departe de Felsö Lendva, este Sanctus Gotthardus [Szentgotthárd]. De asemenea, cetatea Alsó Lendva, Németi, castelul Buzasziget; deasupra acestora, cetatea Berzence. La Răsărit de aici, cetatea Babolcsa, localitatea Kálmáncsa, cele trei sate ale mele, așezările de la Dobsza a peste o sută de plugari. Către Vértes, în apropiere de Vesprimium, este Lövöld, cenobiul călugărilor charthausini – bogat grație numeroaselor sale localități și veniturilor sale.

4. Dincoace de lacul Balaton, la poalele unei păduri, se găsește cetatea Vázsony, care se învecinează cu orașul meu, Dörgicse, cu cele cinci sate ale sale, ale căror iobagi, după cum mi-a relatat vicarul meu, scot adesea, chiar din Balaton, cu o singură strîngere a năvodului, pești de diferite specii, cît să umple douăzeci de care. Pe aici se fac vinuri bune și savuroase; acest [oraș este] faimos datorită spînzurării unui administrator, căruia poporul îi spune *prefect*, pentru că acest prefect îi schingiuia pe iobagi prin crîncene torturi. Aproape de aici este abația

arx *Seglygeth*, Abbatia *Szalavár*, arx munitissima, et proventibus ampla. Alius item conventus religiosorum in *Kapornak*. Supra *Váson*, ad boream est *Vesprimium* Episcopatus; *Berenhyda*. Hinc non longe a ripa meridionali, *Sáros*, *Ladan*, *Urhida*, *Lepsin*, arces *Ozora*, *Simon-Tornya*; oppida *Bikad*, *Szerdahely*. Ad orientalem ripam Balathon, *Szántó*, *Kereszthely*, *Czepel*, *Tard*; mediterranea, *Sümegh-Vár*, Abbatia, tum colonis, tum reditibus vinariis, opulenta: *Oszthopan*, *Korpád*.

CAPUT VIII
Continuatio Descriptionis Hungariæ Ulterioris

§1. Ad occidentem (ut eo, quod prius omiseram, revertar), *Sopronium* urbs, a Vienna urbe, decem circiter milliaribus, ultra paludem *Ferthö*, meridiem versus distans. In ea parte, qua muro cingitur, in valle, qua vero mœnibus ipsis Septentrionalibus coniungitur, in monte condita est. Accolæ eius Alemanni sunt. Ager et frumenti et vini ferax, una ex septem civitatibus Hungariæ liberis. Ultra Soprononium ad meridiem est arx Lanser. Sopronio huic, Septentrionalis est ad octo circiter milliaria arx *Ovár*, quæ a Germanis Altenburgum nuncupatur. Hæc in loco sita est palustri, aggeribus, vallisque fortissimis, et duplici fossa aquatica circumducta, in quarum exteriorem, quadraginta et ultra passus latam, a meridie influit *Laitha* flumen. A septentrione pars Danubii, qui insulas ibi tres facit mediocres, feris, et maxime apris abundantes, præterlabitur: ex quo, ad interiorem arcis fossam, MARIÆ Reginæ impensis, cuius ea est arx, non longo ante tempore, aqua deducta fuit, ut arcis aer vivo flumine fieret temperatior salubriorve.

Ticonium [Tihany] – așezată într-un peisaj mirific –, fortăreața Szigliget, abația Zalavár – o cetate bine apărată și înstărită prin venituri. De asemenea, la Kapornak, un alt sălaș călugăresc. Mai sus de Vázsony, la Miazănoapte, este episcopia Vesprimium [precum și] Berényhida. De aici, nu departe de malul sudic, [urmează] Sáros, Ladány, Urhida, Lepsény, cetatea Ozora, Simon Tornya, localitățile Bikád, Szerdahely. Pe malul răsăritean al Balatonului, Szántó, Kereszthely, Csepely, Tard; pe cel sudic, abația Somogyvár, bogată atît de pe urma iobagilor, cît și a recoltelor de vin; [apoi] Osztopán, Kopárd.

CAPITOLUL AL VIII-LEA
Continuarea descrierii Ungariei de dincolo [de Dunăre]

1. Spre Apus (ca să revin la ce mi-a scăpat înainte), se găsește orașul Sopronium, la vreo zece mile distanță de orașul Viena, peste balta Fertö, către Miazăzi. Este construit într-o vale cu acea parte a sa unde este înconjurat de zid, în schimb, unde se întîlnește chiar cu murii de Miazănoapte, pe munte. Locuitorii săi sînt germani. Pămîntul [îi] este roditor și pentru grîne și pentru vița-de-vie, [orașul] fiind unul din cele șapte orașe libere ale Ungariei. Dincolo de Sopronium, către Miazăzi, este cetatea Lanser. Nordică față de acest Sopronium, la vreo opt mile, se află cetatea Óvár, care este numită de nemți Altenburg. Ea stă pe locuri mlăștinoase, fiind înconjurată de diguri și valuri [de pămînt] din cele mai puternice, precum și de duble șanțuri cu apă, în afara cărora, la Miazăzi, își are gura de vărsare rîul Lajta, lat de patruzeci de pași și mai bine. Dinspre Miazănoapte, curge pe lîngă ea un braț al Dunării, care alcătuiește aici trei insule potrivite ca mărime, pline de sălbăticiuni și, mai ales, de mistreți; din acest [braț], pe cheltuiala reginei Maria, căreia îi aparține această cetate, apa a fost adusă, nu cu mult timp în urmă, în șanțul interior al fortului, ca aerul

§2. *Iaurinum*, olim Bregætium, arx, sedes Episcopi Iauriensis in ripa Danubii (qui eo quoque loci insulam facit) meridionalis sita est: infra quam, occidentem versus olim *Rabnicza*, nunc *Rábcza* flumen, prope *Abdam* pagum in Danubium exoneratur. Sub ipsa vero mœnia arcis, aliud flumen, olim *Arabo*, nunc *Rába* dictum, in eundem Danubium rapitur. Hinc *Tata*, arx regia, inter Strigonium et Iaurinum, ad latus meridionale sita occurrit, medio milliari a ripa Danubii distans, insignis MATTHLÆ regis ædificiis. Alluit huius muros orientales, latissimum vivarium, piscibus multigenis memorabile, in orientem ad unum milliare protensum. Ad austrum imminet arci oppidum situm in monte, qui marmor rubrum continet. Supra Budam meridiem versus, *Théten*, *Erd*, *Adon*, *Paksium*, *Tholna*, *Sexárd Abbatia*, et *Báttha* oppida, ripæ Danubii adiacent. Infra quam Bátthám, quæ Abbatia est satis opulenta, et Sacramento miraculoso celebris, flumen *Sáros* Danubio miscetur. Ultra hanc Bátthám, Quinque Ecclesias versus, est alia *Abbatia*, quæ *Pétsváradya* appellatur, reditibus amplis insignis.

§3. Hinc occurrunt *Quinque Ecclesiæ*, quarum arx in radice *Metsek* montis ardui, cuius latera et verticem procera cingunt robora, est condita, sedes Episcopi Quinque Ecclesiensis. Hæc, templo Cathedrali, *D. Petri*, tum ædificiis, per *Georgium Zathmárum*, eius loci tunc Episcopum, qui postea Strigoniensis Archi-Episcopus fuit, summæ pietatis et iustitiæ, rectique consilii, atque non parvæ eruditionis virum, magno arcis decore exstructis, inclyta est. Ad Septentrionale latus templi, est Collegiatum Sacellum *D. Virgini Auratæ* sacrum, in quo sepulchrum visitur *Nicolai*, olim Episcopi Quinque Ecclesiensis, exempli veri Episcopi: huic affixum est

cetății să devină, datorită fluviului viu, mai plăcut și mai sănătos.

2. Iaurinum, odinioară fortăreața Bregaetium, cetatea de scaun a episcopului de Iaurinum, este situat pe malul Dunării sudice (care și în acest loc formează o insulă); mai jos de aceasta, spre Apus, se varsă în Dunăre rîul, odinioară, Rabnicza, astăzi, Rábca, în apropierea satului Abda. Însă, tocmai sub zidurile cetății, aleargă în aceeași Dunăre un alt rîu, numit cîndva Arabo, azi, Rába. De aici se conturează Tata, cetate regală, între Strigonium și Iaurinum, situată în partea meridională, la o jumătate de milă distanță de malul Dunării, remarcabilă pentru construcțiile regelui Matei. Zidurile sale răsăritene sînt scăldate de un iaz deosebit de întins, măsurînd spre Răsărit ca la o milă, demn de a fi amintit pentru peștii săi variați. Spre sud, se impune cetății orașul ridicat pe un munte unde se găsește marmură roșie. Dincolo de Buda, către Miazăzi, se învecinează cu albia Dunării localitățile Tétény, Érd, Adony, Paksium, Tolna, abația Székszárd și Báta. Sub acest [oraș] Báta, a cărei abație este destul de avută și cunoscută pentru sacramentul său miraculos, rîul Sáros își amestecă [apele] cu Dunărea. Dincolo de Báta, înspre Quinque Ecclesiae, este o abație care se numește Pécsváradja, însemnată prin apreciabilele sale venituri.

3. Apare apoi Quinque Ecclesiae, reședința episcopului de Pécs; cetatea sa a fost construită la baza abruptului munte Mecsek, căruia stejari impunători îi încing versanții și piscul. Acest [oraș] este vestit pentru catedrala Sf. Petru, precum și pentru clădirile ridicate, spre marea frumusețe a cetății, de Szatmári György – episcop, pe vremuri, al acestui loc –, care a devenit apoi arhiepiscop de Strigonium, un bărbat foarte pios și drept, cu judecata nepărtinitoare, și de o mare erudiție. În partea de Miazănoapte a bisericii, se găsește capela colegiată închinată Sfintei Fecioare Aurite, unde se poate vedea mormîntul lui Nicolae, fost episcop de Quinque Ecclesiae, model al adevăratului episcop; s-a atîrnat șacolo și] sutana sa, o

cilicium, vestis pilis contexta, quam vivens deferebat. Hic dicitur, interdiu suam plebem verbo DEI pavisse, noctu vero, profectus ad silvam vicinam, humeris ligna detulisse, et pauperes fovisse, hisque inservivisse, ut etiam ex manuum suarum laboribus pauperibus subveniret, nedum Episcopatus reditibus. Huic arci, subiicitur ex radice montis prædicti, meridiem versus in planitiem porrecta civitas, nec situ, nec opere satis munita, accolarum tamen comitate, et civilitate præstans, Canonicis ac Presbyteris referta, fluminis et aquæ indiga. Est hortus Episcopi ad Septentrionale latus dicti montis, in quo scaturit fons, cuius fluor civitatem versus, quadraginta circiter molas, ex ordine circumagit. Erumpunt et alii, ex montis latere, fontes, quorum per canales diductione, civitas reficitur: agro fertilis, vini optimi multum abundans, piscium indiga; præterquam eorum, qui recenter a captura mortui, aliunde eo advehuntur.

§4. Huic vicina est, ad tria milliaria, *Soclósium*, arx, et munitione, et natura fortissima, ædificiis vero insignis. A Quinque Ecclesiis abest ad quatuor milliaria, orientem Septentrionalem versus, oppidum *Mohács*, ad ripam Danubii situm, ex opposito oppidi insulam, ferarum altricem, facientis; clade LUDOVICI, Regis mei, funestum: de qua, ut hic locus scribendi non est, ita silendum potius, quam pauca dicenda arbitror.

CAPUT IX
De Secunda Hungariæ Parte, citra et ultra Savum sita

§1. Secunda Hungariæ pars, partium *Dravo* et *Savo* fluminibus includitur, partim trans *Savum*, ad alpes fere usque, quæ Adriaticum respiciunt mare, porrigitur. Trans

haină țesută din păr, pe care a purtat-o în timpul vieții. Se spune că, ziua, el își hrănea poporul cu cuvîntul Domnului, iar noaptea, mergînd în pădurea vecină, căra pe umeri lemne și îi ajuta pe săraci și le slujea, ca să-i sprijine pe nevoiași nu numai cu veniturile episcopiei, ci și prin munca mîinilor sale. Mai jos de această cetate, către sud, la piciorul amintitului munte, se întinde în șes orașul, destul de descoperit și prin natură și prin lipsa lucrărilor [de apărare], totuși deosebit pentru amabilitatea și bunătatea localnicilor, fiind plin de canonici și prezbiteri, săracă în rîuri și-n apă [potabilă]. Pe coasta nordică a pomenitului munte este grădina episcopală, de unde țîșnește un izvor, al cărui curs către oraș pune în mișcare, pe rînd, în jur de patruzeci de mori. Din versantul muntelui pornesc și alte izvoare, prin captarea cărora în conducte se împrospătează orașul, foarte bogat în cîmpii roditoare și în cel mai bun vin, [dar] sărac în pești, în afara celor care, morți de curînd prin captură, sînt aduși aici din alte părți.

4. Vecina sa, la trei mile, este cetatea Soclosium [Siklos], bine întărită și prin fortificații și prin natură, cu adevărat remarcabilă pentru clădirile sale. La patru mile de Quinque Ecclesiae, spre nord-est, se află localitatea Mohács – așezată pe malul Dunării, care formează în dreptul orașului o insulă adăpostind sălbăticiuni – de tristă amintire prin moartea lui Ludovic, regele meu, [fapt] despre care, fiindcă nu este aici locul de a scrie, socotesc că se cuvine astfel mai degrabă să tac, decît să spun puține.

CAPITOLUL AL IX-LEA
Despre a doua parte a Ungariei, situată dincoace și dincolo de Sava

1. A doua regiune a Ungariei este parțial cuprinsă între rîurile Drava și Sava; parțial, se întinde dincolo de Sava, aproape pînă de Alpii care privesc spre Marea Adri-

Savum sunt regna *Croatia*, et *Bosyna*, Episcopatus Bosnensis, arx *Taurunum*, sive *Nándor Alba*, cum oppido eiusdem nominis, metropoli Serviæ. Huius mœnia alluit *Savus*, qui paulo supra oppidum, in Danubium exoneratur. Hæc arx fuit murus Hungariæ; qua, anno nati Domini, millesimo quingentesimo vigesimo primo, LUDOVICO rege imperante, per *Valentinum Theürek*, qui ei arci præfuerat, amissa, Turcis, hostibus fidei, ad Hungariæ dirreptionem, patuit traiectus. A Tauruno, legendo ripam, adversi fluminis *Savi*, in latere, quod spectat meridiem, sunt ex ordine positæ, *Sabacz*, *Wyzár*, *Barka*, *Myhalocz*, *Arky*, *Dobor*, *Dobotzitz*, *Slobotzina*, et e regione *Arky*, in Bosyna, *Grayacz*, *Maglay*, *Zrebernik* arces, ante annos circiter viginti, per Turcas interceptæ.

§2. Quæ vero regio, *Savo* et *Dravo*, fluminibus, inclusa est, nostra ætate bifariam nominatur. Ea pars, quæ ad occidentem hybernum, usque ad fines Carniolæ, et Carinthiæ (quæ antea Carnia nominabatur) et Comitatum Ciliæ vergit, appellatur *Sclavonia Hungarica*. In hac sunt Comitatus Zagrábia, Várasd, Posega, Valpó, Valco, et plerique alii. Episcopatus *Zagrábia*, dignitate et reditibus insignis, *Chasma*, *Posega*, Ecclesiæ Collegiatæ, et situ, proventibus præstantes. Arces: *Varásdinum*, *Gerebes*, *S. Georgius*, *Rahócza*, *Monoczlo*, *S. Demetrius*, *Valpo*, non longe a meridionali ripa *Dravi* sita, natura et munitione fortissima, ædificiis vero præstantissima. *Eszek*, ad ripam pariter eiusdem amnis condita. *Erdöd*, in monte sita, Danubium prospectans septentrionalem, ad meridiem vero campos latissimos.

§3. Ea vero pars, quæ inter ostia *Dravi*, et *Savi*, orientem versus porrigitur, vocatur *Sirimium*; in ea sunt, arces *Wylak*, Sirimii initium et caput, quæ in monte Danubio imminente non absimili situ, quam Buda, iacet, regalibus exstructa ædificiis, tum sepultura *Fratris*

atică. Peste Sava, sînt regatele Croației și Bosniei, cetatea Taurunum sau Nándor Alba, împreună cu localitatea cu același nume, capitala Serbiei. Zidurile sale le spală Sava, care se varsă în Dunăre ceva mai sus de oraș. Această cetate a fost zidul [de apărare] al Ungariei; după ce ea a fost dată pe mîna dușmanilor, a turcilor, prin Török Bálint care, sub domnia regelui Ludovic, în anul 1521 de la nașterea Domnului, era pîrcălabul acestei cetăți, s-a deschis calea jefuirii Ungariei. De la Taurunum, urmînd în susul rîului malul Savei, în partea care se orientează spre Miazăzi, se înșiră în ordine: Sabacz, Ujvár, Barka, Mihalocz, Arki, Dobor, Doboczicz, Slobotzina și, în preajma localității Arki, în Bosnia, cetățile Grayacz, Maglay, Zrebernik, ocupate de turci în urmă cu vreo douăzeci de ani.

2. Dar această regiune care este cuprinsă între rîurile Sava și Drava, în zilele noastre, poartă două denumiri. Acea parte care se îndreaptă spre nord-vest, pînă la hotarele Carniolei și Carintiei (care înainte se numea Carnia), precum și spre comitatul Ciliei, se cheamă Slavonia Maghiară. Aici sînt comitatele Zagrabia, Varasdium, Posega, Valpo, Valco și multe altele. Episcopia Zagrabia este însemnată pentru prestanța și veniturile sale. Bisericile colegiate de la Chazma [și] Posega sînt deosebite atît prin așezare, cît și prin cîștigul lor. Cetăți: Varasdium, Gerebes, St. Georgius, Rahocza, Monoczlo, St. Demetrius. Valpo, situat în apropierea malului sudic al Dravei, bine fortificat natural și prin construcții, este într-adevăr ieșit din comun, grație clădirilor sale. Eszek a fost întemeiat, de asemenea, pe malul aceluiași rîu. Erdöd [este] situat pe munte, privind la Miazănoapte către Dunăre, iar la Miazăzi, către întinse cîmpii.

3. În schimb, partea care înaintează spre Răsărit între gurile de vărsare ale Dravei și Savei se numește Sirimium; aici sînt cetățile Ujlak – începutul și capitala [ținutului] Sirimium (aceasta stă pe un munte sumețit peste Dunăre, situată fiind asemeni Budei), ridicîndu-se cu clădirile sale regale, vestită și pentru mormîntul

Ioannis Capistrani inclyta. *Sylsegk*, *Bánmonostra*, sedes Episcopi Sirimiensis; *Kamáncz*, *Varadinum Petri*, *Karom*, *Zalon Kemen*, in ripa Danubii omnes sitæ. Circa Septentrionalem autem ripam Savi, a meridie, orientem versus, sunt ex ordine arces: *Diako*, sedes Episcopi Bosnensis, *S. Laurentius*, *Maroth*, *Racza*, *S. Demetrius*, *Bancz*, *Semplinium*, et pleræque aliæ. Hic tractus olim *Savia*, sive Savensis regio appellabatur. Hæc itaque, secunda Hungariæ pars, ut supra docuimus, Savo intercisa, ab ortu Mysos, Triballos, qui nunc Rasciani vocantur, contingit; ab occidente, Austriæ provinciæ; ab Austro, monti *Scardo* est conterminata; ad Septentrionem vero Dravi ripis finitur.

CAPUT X
De Tertia Hungariæ Parte, quæ Danubium et Tibiscum interiacet

§1. Tertiam Hungariæ partem, quæ inter *Tibiscum*, et *Danubium* fluvios, Boream versus ad Carpathum usque montem, est protensa, ac inter Septentrionem, et Occidentem, Moraviæ fines; ad Orientem vero Tibisci in Danubium decurrentis, ostia attingit. Si PTOLEMÆO credimus, olim Iazyges Metanastæ incolebant. In eadem est Archiepiscopatus *Calocia*, qui et Bácia dicitur. Episcopatus *Agria*, *Nittria*, *Váczia*: multa adhæc Monachorum, Prælatorum, diversi ordinis Monasteria. Comitatus: Scepusium, Sáros, Uyvár, Trencinium, Nittria, Pesth, Bodrog, Bácha, multique alii.

§2. PESTHUM civitas, ut ab ea descriptionem exordiar, ad orientalem Danubii ripam, e regione, ut supra memoravi, arcis Budensis conspicitur, mœnibus in latum orbem circumductis, Danubio utrinque compacta; incolis, partim *Hungaris*, partim *Germanis* frequens, et ex utraque parte longis suburbiis insignis: vinis exoticis,

călugărului Ioannes Capistranus –, Sylsek, Bánmonostora – cetatea de scaun a episcopului de Sirimium –, Kamancz, Varadinum Petri, Karom, Zalánkemény – toate situate pe malul Dunării. Iar în zona malului de Miazănoapte al Savei, dinspre sud-est, se găsesc, în ordine, cetățile: Diako – cetatea de scaun a episcopului bosniac – St. Laurentius, Marot, Racza, St. Demetrius, Bancz, Semplinium și multe altele. Acest ținut se numea cîndva Savia sau ținutul Savei. Și astfel, această a doua parte a Ungariei, întretăiată de Sava, după cum am arătat mai sus, se învecinează, la început, cu moesii, tribalii, care acum se numesc sîrbi; la Apus, cu provincia Austria; la Miazăzi este delimitată de Muntele Scardus; iar la Miazănoapte se termină la malurile Dravei.

CAPITOLUL AL X-LEA
Despre a treia parte a Ungariei, care se situează între Dunăre și Tisa

1. A treia parte a Ungariei, cea dintre fluviile Tisa și Dunărea, se întinde, înspre Miazănoapte, pînă la Munții Carpați și, în nord-vest, pînă la hotarele Moraviei, iar spre Răsărit atinge gura de vărsare a Tisei în Dunăre. Dacă dăm crezare lui Ptolemeu, cîndva au locuit-o iazigii metanaști. Aici se găsește arhiepiscopia Calocia [Kalocsa], căreia i se spune și de Bács, episcopiile Agria [Eger], Nittria, Vaczia [Vác]; în afară de acestea, mănăstirile a mulți monahi [și] prelați ai diferitelor ordine, [precum și] comitatele Scepusium [Szepes], Sáros, Ujvár, Trencinium, Nittria, Pesta, Bodrog, Bács și multe altele.

2. Orașul pestanilor – ca să-mi încep descrierea cu acesta – se vede, cum am amintit mai sus, din regiunea cetății Buda, pe malul răsăritean al Dunării, fiind înconjurat în cerc larg de ziduri, unită cu Dunărea la ambele [capete]; bine populat, în parte de maghiari, în parte de germani, remarcabil prin prelungi suburbii la ambele

non Sirmicis modo optimis, atque perinde ac Cretica sunt, dulci sapore præstantibus; sed etiam Baroniaicis, Somodinis, ac alterius generis; præter hæc, mercaturis quoque omnibus celebris. Mercatorum magnus est eo concursus. Poloni, Silesitæ, et pleræque exteræ nationes, in ea vinum mercantur. Ager arenosus sterilisque, nullius frumenti magis, quam peponum, rapæ, et raphani minoris ferax. Campum undequaque habet longe diffusum: cuius latus septentrionale appellatur *Rákos*, de quo supra memoravimus. Inter hanc urbem, et Budam interfluens Danubius, sicuti etiam in aliis multis locis, quibus quieto delabitur flumine, quolibet fere anno, circa finem Decembris Mensis, et initium Ianuarii, ponte, non ex roboribus aliaque materia, sed frigore constricto, consternitur. Nam, pro hyemis rigore, tanta glacie, ad unum plerumque cubitum alta; subito consistit, ut perinde, ac in latissimo firmissimoque ponte, plaustra onerata, et quævis alia pondera, nunc unius mensis, nunc longioris temporis spatio, sine periculo tansuehantur. In huius glacialis pontis medio, memoratur, MATTHIAS ille rex *Corvinus* absens, fuisse in regem electus, dum detineretur iussu *Ladislai* regis, in carcere Pragensi, per *Georgium Pogyebratium*. Alia etiam Hungariæ flumina, eadem ratione gelu consistunt; quo tempore maxime formidolosi antea nostris fuerunt Turci, ne hac utentes occasione, pertransito *Savo* diriperent Sclavoniam, quam anno præterito, fere totam; tum propter Christianorum Principum internas dissensiones, ob quas Hungariæ, immo suis periculis prospicere non curant; tum propter nostram negligentiam et factiones, quibus regna magna periclitari consuevere, in ditionem suam redegerunt. Conspiceres in prædicto *Danubii* campo, multos homines, iacentes interdiu, qui Bachum, *Pesthi* dulcissimum, præter rationem exhaustum, decoquant, et in longas horas despument, destertantque.

extremități, este vestit pentru vinurile sale exotice, nu numai pentru cele mai bune din Sirimium, distingîndu-se prin gustul lor dulce și care parcă sînt cretane, ci chiar și pentru soiurile din Baronia [Baranya], Somodium [Somogy] și din alte [zone] și, în afară de acestea, pentru toate mărfurile sale. Aici se adună un mare număr de negustori. În acest [oraș] cumpără vin polonezii, silezienii și multe alte neamuri din afară. Pămîntul îi este nisipos și sărac, nu rodește nimic altceva, decît numai bostani, napi și ridichi. Cîmpia se lățește mult, pretutindeni: partea sa nordică se cheamă Rákos; despre ea am amintit mai sus. Dunărea, curgînd între acest oraș și Buda, ca și-n alte multe locuri pe unde fluviul alunecă domol, aproape în fiecare an, în jurul sfîrșitului lunii decembrie și începutul lunii ianuarie, este acoperită de un pod, nu din stejar sau din alte materiale, ci, din cauza frigului, de gheață. Căci, din pricina asprimii iernii, înțepenește deodată într-un asemenea [strat] de gheață, gros, mai totdeauna, de un cot, încît, uneori timp de o lună, alteori vreme mai îndelungată, pot trece fără grijă care încărcate și orice alte greutăți, la fel ca pe un pod din cele mai late și mai puternice. Se spune că în mijlocul acestui pod de gheață a fost ales rege marele Matei Corvin, în absența sa, în timp ce era închis de Georgius Podjebratium, din porunca regelui Ladislaus, în temnița de la Praga. Îngheață chiar și alte rîuri ale Ungariei, din cauza aceluiași ger; în această perioadă, pe ai noștri înainte îi cuprindea cumplit groaza ca nu cumva turcii, folosindu-se de acest prilej, trecînd Sava, să jefuiască Slavonia, pe care anul trecut au luat-o în stăpînire aproape pe de-a-ntregul, atît din pricina neînțelegerilor interne ale principilor creștini – pentru care nu se îngrijesc să ia aminte la primejdiile Ungariei, ba nici chiar la ale lor – cît și din cauza nepăsării și fărîmițării noastre, prin care marele regat este adesea în pericol. Pe amintita cîmpie a Dunării, poți vedea mulți oameni zăcînd în plină zi, care mistuie vinul grozav de dulce, dat pe gîtlej fără măsură

§3. VACIA civitas, sedes Episcopi, ad ripam pariter Danubii, qui insulam illic mediocrem circumluit, sita est; a *Pestho* Boream versus, quinque milliaribus recedens. Locus, propter montem arboribus plenum et supereminentem, et ex alio orientis latere, propter viridaria, et campum late diffusum, non modice amœnus. Hinc, sub radice ejusdem montis, occidentem versus, ad aliquot milliaria, longe porrecti, adverso Danubio, non commode, ob viam angustam et fragosam pervenitur, ad *Maros* oppidum, Vissegrádo obiectum. Tum, traiectis per ordinem, *Ipolo*, *Grano*, et *Nitria* fluviis, quos in Danubium infundi, supra memoravimus, recurritur ad *Guta* oppidum, quod ad ostia *Vagi* fluminis (circa quæ loca, piscatio fit antaceorum piscium), situm est. Hinc magis ad occidentem, circa ripam ejusdem Vagi, quæ est ad Zephyrum, constructa est arx fortissima, Alexii Thurzonis *Sempthe*, inclusa utrinque oppidis, aliquo intervallo ab ea dissitis; altero Sered, altero Sempthe nuncupato.

§4. Eo ex loco semipalustri, et aliquando profunde lutoso, relictis ad dextrum latus, aliquot pagis, et Tyrnavia, POSONIUM tenditur. Hæc urbs, adiacet ripæ Danubii, quæ, et loco, et munitione est fortissima. A sinistro, campi satis lati, spatio, incumbit ei mons, cuius latera vinetis consita sunt. A fronte, arx pariter validissima, inter montem, a sinistro latere silvosum, inferiore vero vineis consitum, condita est in loco editissimo, ædificiis splendidis decora. Quæ, ex ea parte, qua Austriæ fines respicit, et Moravam fluvium (in cuius ripa orientali, in edito monte arx *Devén* exstructa est, duobus a Posonio, occidentem versus recedens milliaribus), murum habet, viginti circiter pedes latum; qua vero urbem et Danubium prospicit, ambulationes, cum quietis amœnisque interstructis ædiculis, ad quas, ex regiis cubiculis pater transitus. Mea ætate, supra mœnia ædificatæ fuerunt,

la Pesta, și, de-a lungul a [multe] ore, se dezaburesc și se limpezesc de el.

3. Orașul Vác – cetate de scaun episcopal – este situat, la o distanță de cinci mile de nordul Pestei, de asemenea pe malul Dunării, care aici spală primprejur o insulă potrivită ca mărime. Din pricina muntelui, acoperit de copaci și nespus de înalt, și datorită celeilalte înverzite laturi răsăritene, precum și cîmpiei foarte întinse, locul este de un farmec aparte. De aici, de la baza aceluiași munte, tinzînd cîteva mile departe spre Soare-Apune, se ajunge cu greu, din cauza drumului îngust și plin de hîrtoape, în susul Dunării, la localitatea Mureș, din dreptul Vișegradului. Apoi, traversînd pe rînd rîurile Ipol, Garamon și Nittria, despre care am amintit mai sus că se varsă în Dunăre, se ajunge în localitatea Guta, care este situată la gura de vărsare a rîului Vagus (în preajma acestor locuri se prind peștii antacei). Mai la Apus de aici, în preajma malului care este către [suflul] Zefirului al aceluiași Vagus, s-a construit Sempte, cetatea bine fortificată a lui Thurzó Elek, cuprinsă în ambele [părți] de localități aflate la o oarecare distanță de ea, una numindu-se Szered, cealaltă, Sempte.

4. Din acest loc împestritat cu mocirle și uneori foarte noroios, lăsînd în urmă, în partea dreaptă, cîteva sate și Tirnavia, se merge spre Posonium. Acest oraș, care este deosebit de apărat și prin așezare, și prin fortificații, se află lîngă malul Dunării. În stînga, după întinderea unei largi cîmpii, i se alătură un munte, ale cărui coaste sînt plantate cu viță-de-vie. Pe muntele împădurit pe versantul stîng, iar mai jos plantat cu vii, s-a construit, în partea frontală, într-un loc măreț, o cetate la fel de puternică, împodobită cu superbe clădiri. Aceasta, în partea care este orientată spre hotarele Austriei și către rîul Morava (pe al cărui mal răsăritean a fost ridicată, pe vîrful unui munte, cetatea Deven, la două mile depărtare de Posonium, înspre Apus), are un zid lat de vreo douăzeci de pași, iar în partea în care privește spre oraș și Dunăre, galerii cu căsuțe comode și plăcute,

per *Joannem Bornemiszam*, eius loci Comitem, Secundi LUDOVICI regis nutricium, virum, non minus strenuum, fortisque et magni animi, quam ingenio, consilio, fide, et religione præstantem, mihi certe veluti alterum parentem. Apud quem tamen, licet ἄτεχνον ὄντα nec captarim, nec acceperim, ut plerique alii, hæreditatem. Hic, ad Danubium et campos Trans-Danubiales prospectus, magnam præbet oculis intuentium delectationem.

§5. Ultra Posonium, intra viscera montis prædicti, ad orientem æstivum, est arx *Stompha*; et Monasterium Eremitarum *Thál*. In radicibus vero porrectæ sunt arces, *S. Georgius*, optimis et dulcibus vinis memorabilis; *Bozyn*; *Vereskö*; præterea, aliquot oppida. Hinc ad orientem visitur civitas TYRNAVIA, natura minus, quam arte munita. Ad huius mœnia fluviolus eiusdem nominis, ingens facit piscium vivarium: ex quo iterum effluens, prope Vizkele, Danubio miscetur. Hanc incolunt Hungari, Germani, Bohemi, mercimoniis, aliisque rebus usui hominum, necessariis, abundantem. NITRIA dehinc, sedes Episcopi, ad Septentrionem, orientem versus vergens, transmisso Vago fluvio, in ripa *Nitriæ* fluminis, sita est. Arx, et situ et arte munita, a qua distat *Trincinium*, in Cæciam, novem milliaribus, et loci amœnitate, propter alluentem Vagum, et munitione memorabilis: inter quam, et Nitriam, sunt arces *Galgocz*, et *Themetven*, atque nonnulla oppida. Supra Trincinium, *Ilava*, tum ad radices silvosi montis, est castrum fortissimum, *Bistricia*, orientem versus *Uhrovecz*, et deinde *Baymocz* ad fluviolum Thurócz sita. Ultra montem arx *Letava*, et citra Vagum magis ad Septentrionem, *Sztrecsen*, *Orova*, *Likava*. Ultra Vagum, *Sucsán*, *Sabinitz*, *Sklavina* arces.

ridicate din loc în loc, către care se deschide drum din dormitoarele regale. [Acestea] au fost construite pe vremea mea, deasupra zidurilor, de Bornemisza János, comitele acestui loc, educatorul regelui Ludovic II, bărbat nu mai puțin sîrguincios, viteaz și mărinimos, decît distins prin talent, judecată, devotament și evlavie, fiind pentru mine, fără îndoială, ca un al doilea părinte. De la care totuși, deși nu avea copii, eu nici nu am urmărit, nici nu aș fi acceptat moștenire, ca mulți alții. Aici, vederea la Dunăre și cîmpiile de peste Dunăre oferă ochilor privitorilor o mare încîntare.

5. Dincolo de Posonium, în interiorul muntelui pomenit, către sud-est, este cetatea Stomfa, precum și mănăstirea călugărilor thalieni. Iar la poalele său, se găsesc cetățile de la St. Georgius [Szentgyörgy] – remarcabilă pentru vinurile sale foarte bune și dulci –, Bozin, Vereskö, în rest, cîteva localități. De aici către Soare-Răsare se vede orașul Tirnavia, apărată mai puțin prin natură, decît prin pricepere. Lîngă zidurile acestuia, rîulețul cu același nume formează un imens lac cu pești, de unde, curgînd mai departe, se contopește cu Dunărea, în apropiere de Vizkele. Acesta este locuit de maghiari, germani, cehi, fiind bogat în mărfuri și în alte lucruri necesare traiului omenesc. Mai încolo, spre nord-est, peste rîul Vagus, pe malul rîului Nittria, se află Nittria, sediu episcopal. Cetatea [este] apărată atît prin așezare, cît și artificial; la nouă mile de aceasta, înspre Miazănoapte, se situează Trencinium, demn de menționat și pentru pitorescul locului – datorat Vagusului care îl scaldă – și pentru fortificația sa; între acesta și Nittria, sînt cetățile Galgoc și Temetvény, precum și cîteva localități. Mai sus de Trencsény este Ilava, apoi, la piciorul muntelui împădurit, Bistricia – o preaputernică fortăreață –, către Răsărit, Urovecz și pe urmă Bajmocz, așezat lîngă rîulețul Turocz. Peste munte, este cetatea Letava și, dincoace de Vagus, mai mult înspre Miazănoapte, Sztreczen, Orova, Licava. Dincolo de Vagus, cetățile Szucsán, Sabinitz, Sklavina.

§6. His ad orientem Brumalem, vicinæ sunt septem Civitates montanæ, silvis, et locis asperis, interseptæ: *Cremnicia*; *Schemnicia*; *Bistricia*; *Pucanum*; *Mons Regius*; *Dilenum*, et *Libeta*: quarum caput est, arx *Vetusolium*. Hinc arces, *Saskö*, *Dobraniva*, *Végles*, *Lyptse*, supra quam *Garanus* oritur: harum incolæ utuntur Hungarica, Germanica, et Slavonica, lingua; auri, et argenti fodinis, atque aliis metallis, ut infra dicetur, divites. Hæ sunt Reginarum Hungariæ, titulo Donationis, propter nuptias, per Reges et proceres regni, iam olim, a maiorum nostrorum temporibus, eis destinatæ. Inter hos, quibus civitates hæ inclusæ sunt, montes, ac *Ipolum* fluvium, qui supra *Schemniciam*, in radice montis oritur: Ac silvam, quæ *Agriæ* adiacet, sunt: oppidum *Rima-Szombath*, *Ozdien* arces *Fylekvár*, *Lossoncz*, *Salgó*, *Taryán*, *Kalonda*; Præpositura *Bozok*, Oppida *Carpona*, *Lythva*, *Hydvég*; Præpositura *Sáagh*, ad *Ipolum*: a qua arx orientalis *Drégel*, oppidum *Oroszy*, quod incolunt omnes liberi. Hi nihil aliud subeunt oneris, quam quod tenentur e suo gremio, regi, et Reginæ, ianitores dare. Populus fidus, nulla proditio eorum ministeriis facta fuisse, unquam cognita est; quamvis libere ingrediantur, regis, et Reginæ cubiculum.

§7. Ab his recurritur CASSOVIAM, quæ ipsis montanis civitatibus est Septentrio orientem versus. Hæc civitas, non minus pulchra, quam munita est, civilitate et incolarum comitate, inclyta, olim frequens emporium, quo, non modo *Hungari*, sed etiam *Poloni*, et prelæque aliæ Septentrionis nationes, confluebant. Lingua utuntur pene Saxonica. Hanc iuxta labitur *Hernádus* fluvius, meridiem versus, qui postea iunctus *Saióni* amni, infra *Bársonos* exoneratur, non adeo procul a *Mohy*, oppido Reginæ, in Tibiscum.

6. Cu acestea se învecinează la nord-est șapte orașe de munte, despărțite între ele de păduri și locuri greu de umblat: Cremnicia [Körmöcbánya], Schemnicia [Selmebánya], Bistricia [Besztercebánya], Pucanum [Bakabánya], Mons Regius [Bélabánya], Dilenum [Ujbánya] și Libeta [Libetbánya], a căror capitală este cetatea Vetusolium [Zolyom]. [Urmează] apoi cetățile Saskö, Dobraniva, Végles, Lipcse – deasupra căreia izvorăște Garanul; locuitorii acestora folosesc limba maghiară, germană și slavă; [orașele] sînt bogate în mine de aur și argint, precum și de alte metale, după cum se va spune mai jos. Deja din vechime, din timpul strămoșilor noștri, acestea sînt ale reginelor Ungariei, cu titlu de donații de nuntă din partea regilor. Între acești munți – între care sînt închise aceste orașe – și rîul Ipol – care pornește mai sus de Schemnicia din rădăcina muntelui – precum și pădurea care se învecinează cu Agria, se află localitățile: Rimaszombat [și] Ozdien [Ózd], cetățile Fülekvár, Losonc, Salgó, Tarján [și] Kalonda, prepozitura Bozok, localitățile Korpona, Litva [și] Hidvég, pe Ipol, prepozitura Ság – la Răsărit de care [este] cetatea Drégel – [și] localitatea Oroszi, pe care o locuiesc numai [oameni] liberi. Ei nu poartă nici o altă povară, decît că sînt datori să asigure din sînul lor ușierii regelui și reginei. [Este] un popor devotat, nu se cunoaște să se fi săvîrșit vreodată vreo trădare de vreun slujitor din [rîndul] lor, oricît de nestingherit intrau în dormitorul regelui și reginei.

7. De aici se ajunge la Cassovia, care este la nord-est de aceste localități montane. Acest oraș este, pe cît de întărit, pe atît de frumos, vestit pentru amabilitatea și bunătatea locuitorilor, odinioară căutată piață de desfacere, unde se adunau nu numai maghiari, ci chiar și polonezi și multe alte neamuri din nord. Vorbesc o limbă aproape săsească. Lîngă acesta alunecă spre Miazăzi rîul Hernádus, care apoi, unindu-se cu rîul Saio [Sajó], se varsă, mai jos de Bársonyos, nu prea departe de Mohi – orașul reginei – în Tisa.

CAPUT XI
De Residua eiusdem Hungariæ Parte

§1. Huic Cassoviæ, vicinæ sunt Civitates aliæ liberæ: *Eperies*, *Leuchovia*, *Barthfa*, *Sibinium*: omnes inter loca montosa sitæ, quarum incolæ eadem, qua *Cassoviani*, utuntur lingua. His ad septentrionem sitæ sunt arces *Scepusium*, et inter montes *Thárkö*; citra Vagum vero ad Occidentem *Kesmark*; *Rosnavia* autem, et *Smilnicia* oppida, prope quæ argenti sunt fodinæ, inter Hernádum, et Saiónem fluvios; tum citra eundem *Olsova*. Hinc inter montes, *Murány* arx, ad meridiem, occidentem versus sita. Inter Saiónem et Hernádum fluvios sunt oppida: *Vámos*, *Syksó*; tum Cassoviam versus, *Gradna*, *Syna*: Arces, *Thorna*, *Nagy Hida*. Intra autem Hernádum, et fluviolum, qui ex montibus Septentrionalibus, diversis fontibus ortus, postea accepto nomine Bodrogh sub castro *Tokay* ad Tibiscum influit, a Borea incipiendo meridiem versus sunt arces, *Sóvár*, *Czitzva*, *Ungvár*, *Ujhely*, *Terebes*, aggere extra mœnia circumducto fortissima: Circum alpes *Tharczal*, *Fyzér*, *Ujhely*, *Sarospatak*, *Buldo-Kö*, *Thalya*, *Tharczal*; oppida, *Zanto*, *Lyska*, vini optimi feracia. Arx TOKAY, in occidentali Tibisci, Bodrogh fluvium, uti dictum est, accipientis, ripa est condita: qua traiectus est ad reliquam Hungariæ partem: de qua paulo post dicemus; locus, non minus situ amœnus, quam munitus. In ulteriore fluminis parte ad Septentrionem, ubi oriuntur fluvii *Labartz*, *Ungh*, *Lazaza*, qui omnes primum in *Bodrogh*, et cum eodem deinde in *Tibiscum* sub *Thokay* exonerantur, sunt arces *Czyczwa*, *Wrano*, *Palócz*, *Kapos*, *Pynkolcz*, *Ungvár*, *Raska*, et multæ aliæ.

CAPITOLUL AL XI-LEA
Despre restul aceleiași părți a Ungariei

1. Cu Cassovia aceasta se învecinează [și] alte orașe libere: Eperjes, Leuchovia, Bartfa, Sibinium – toate situate în locuri muntoase – ale căror locuitori folosesc aceeași limbă, ca și cassovienii. La Miazănoapte de acestea, se află cetățile Scepusium și, între munți, Tarkö, iar dincoace de Vagus, către Apus, Késmárk; în schimb, între rîurile Hernadus și Sajo, localitățile Rosnavia și Similnicia, în apropierea căreia sînt mine de argint; pe urmă, dincoace de același [Sajo], Olsova. La sud-vest de aici, între munți, stă cetatea Murány. Între rîurile Sajo și Hernadus sînt localitățile Vámos [și] Szikszó, apoi, apre Cassovia, Gradna [și] Sina, [precum și] cetățile Torna [și] Nagyida. Iar între Hernadus și rîulețul care, pornit din munții septentrionali, din diferite izvoare, primind apoi numele de Bodrog, se varsă, în josul fortului Tokaj, în Tisa, începînd de la Miazănoapte și [ținînd-o] către Miazăzi, sînt cetățile: Sóvár, Csicsva, Ungvár, Ujhely [și] Terebes – cu un robust dig de întărire înconjurîndu-i zidurile; în preajma munților, Tarcal, Füzér, Ujhely [sic], Sárospatak, Boldogkö, Tállya, Tarcal [sic], [precum și] localitățile Szántó [și] Liszka, producînd vinuri foarte bune. Cetatea Tokaj este construită pe malul apusean al Tisei care, cum s-a spus, primește rîul Bodrog; pe aici este drumul spre următoarea parte a Ungariei, despre care vom vorbi puțin mai tîrziu. Locul este, pe cît de plăcut prin așezare, pe atît de întărit. În partea de dincolo a rîului, la Miazănoapte, unde izvorăsc rîurile Laborc, Ung, Latorca, care toate se varsă, mai întîi, în Bodrog, apoi, împreună cu acesta, în Tisa, mai jos de Tokaj, sînt cetățile

Orientem autem versus in radicibus montis Sylvosi, ex quo *Lazaza* oritur, sita est arx reginæ *Munkács*, redditibus vini et porcorum, situsque amœnitate insignis; a qua non longe abest oppidum *Bereghzaz*, parochiali templo memorabile. In hac ipsa regione, quæ est inter *Ungh* et *Tibiscum* fluvios multæ sunt præterea arces et oppida, quæ omnia brevitati consulens omittenda esse duxi.

§2. Infra *Saiónem* fluvium, meridiem versus, ut eo redeamus, unde digressi fuimus, *Dyósgyeör*, arx reginæ, cum oppido eius nominis, ei subiacente, magis amœna, quam munita occurrit. (Meridionalis *Cassoviæ* situs, amœnitate et omnium rerum copia, merito memorabilis.) Hæc, exstructa est, in latere montis, ab oriente et meridie, silvis cinçti. Cantus philomelarum, et aliarum aviculârum, in ramis vicinarum arborum concinentium, verno tempore, aures eorum, qui in ipsis cubiculis arcis agunt, mirum in modum oblectant. Infra arcem, fluit ex monte rivus, trutis, et aliis piscibus delicatioribus, scatens. Ad medium hinc milliarium est oppidum *Myskóltz* (incolarum quibusdam olim ductis choreis iam olim famosum) subditum arci, vinis optimis et omni commeatuum genere, abundans.

§3. Ab hoc, meridiem versus, ad quatuor milliaria, AGRIA, sedes Episcopi, dissita est; non solum reditibus amplis; sed etiam loci situ, et alimentorum omnis copia, maxime insignis. Arx, ad montis radicem, in loco editiore, condita est, in qua Ecclesia Cathedralis, cui subiacent in planitie ædes Capitulares, et oppidum. Hinc, in ripa Tibisci, orientem versus labentis, sunt inter alia plurima oppida, *Szolnok*, *Varkon*, *Körthvélyes*, *Szegedinum* oppidum, tam Camera salis, quod ex Transylvania, ut

Csicsva, Vrano, Palóc, Kapos, Pinkolc, Ungvár, Rácska, și multe altele. Iar către Răsărit, la piciorul muntelui împădurit din care izvorăște Latorca, se găsește fortăreața reginei, Munkács, însemnată pentru producția de vinuri și porci, precum și pentru frumusețea ținutului; nu departe de aceasta, este localitatea Beregszász, demnă a fi amintită pentru biserica sa parohială. Chiar în această regiune, care se întinde între rîurile Ung și Tisa, mai sînt, în afara acestora, multe alte cetăți și localități, pe care, în intenția conciziunii, le-am considerat, pe toate, neglijabile.

2. Mai jos de rîul Sajo, înspre Miazăzi – ca să ne întoarcem acolo de unde am început digresiunea –, se ivește Diosgyör – cetatea, mai degrabă frumoasă decît întărită, a reginei – cu orașul, de același nume, situat în josul ei. (Ținutul de la sud de Cassovia este, pe bună dreptate, remarcabil pentru pitorescul și belșugul său în toate.) Această [cetate] este construită pe versantul muntelui, îmbrățișat dinspre Soare-Răsare și Miazăzi de păduri. Cîntul privighetorilor și al altor păsărele, care, în timpul primăverii, se întrec pe ramurile copacilor din apropiere, mîngîie uimitor auzul celor care locuiesc chiar în odăile cetății. Sub cetate curge un rîu de munte, colcăind de păstrăvi și de alți pești, din cei mai gustoși. La o jumătate de milă de aici este localitatea Miskolc (faimoasă deja și pe vremuri pentru dansurile purtate cîndva de locuitorii săi), subordonată cetății, bogată în cele mai bune vinuri și în tot felul de provizii.

3. La patru mile sud de acesta se află Agria, cetate de scaun episcopal, extrem de însemnată nu doar pentru bogatele sale venituri, ci și pentru amplasamentul locului și belșugul în toate alimentele. Cetatea s-a construit la baza muntelui, pe un teren mai înalt; în ea [se află] o catedrală, în josul căreia, în șes, sînt clădirile capitulare și orașul. Pe urmă, pe malul Tisei, care alunecă înspre Răsărit, sînt, între multe alte localități, Szolnok, Várkony, Körtvélyes, orașul Segedinum [Szeged], care trebuie numaidecît amintit, atît pentru depozitul său de sare –

infra dicetur, navigio vectum, eo loci deponitur; quam loci commoditate, maxime memorabile. In ripa vero Danubii, e regione meridionali defluentis, sunt, prætermissis aliis, oppida *Körthvélyes*, *Pathal*.

§4. Hinc COLOCIA, sedes Archi-Episcopi Colocensis, Ecclesia Cathedrali inclyta; *Zeremlyem*, *Bakmonostra*, *Bodrog*, *Apáthy*. Hinc *Báchia*, alia Archi-Episcopi Colocensis sedes, ad unum milliarium a ripa Danubii: sita est in planitie, omnibus commeatibus, maxime piscibus, copiosa. Narratum mihi est, a fide dignis viris mille circiter pisces lupos, sive lucios, mistos carpionibus, quorum longitudo mediam ulnam, brevitas vero, unam palmam non excesserit, hoc, et in aliis locis ei vicinis, uno ducato emtos fuisse, et nunc quoque, pro temporis conditione, emi posse. Tum ad ostia fere Tibisci, in Danubium se exonerantis, est TITULIUM Præpositura, olim reditibus quatuor millium ducatorum dives: deinde *Kysdy*, *Cabol*, et aliæ plurimæ arces, partim in ipsa ripa Danubii, partim non procul sitæ.

§5. In his, inter Danubium et Tibiscum, locis, ad Septentrionem *Campus* est *Cumanorum*, in quo *Cumani* per sedes, sive, ut ipsi vocant, sessiones dividuntur. Inter quas sunt vici, *Zenth-Kalás*, *Halás*, et plerique alii, regio fisco addicti. Alunt pecora, et equorum greges, ex quibus opes, non parvas sibi comparant: aquæ, et lignorum sunt inopes; nisi quod ad aquandum pecora, puteos, non sapidam præbentes aquam, effodiant. Ager, non ullius leguminis commodius ferax, quam peponis. Ad ignis usum, utuntur arundinibus, fimo animalium, et modicis lignis, procul advectis. Supra quos in orientem, aliquot milliarium intervallo, dissitus est alius tractus campestris, perpetuo campo, qui *Bachiensis* regio appellatur: in qua, multa sunt oppida, quorum descriptionem, brevitatis caussa, consulto prætereo; quia non est animus, totam nunc Hungariam depingere; sed eius

care, adusă din Transilvania cu navele, cum se va spune mai jos, este depusă aici –, cît și pentru așezarea sa favorabilă. Iar pe malul Dunării ce se pogoară din ținuturi sudice sînt, printre altele, orașele Körtvélyes [sic] [și] Pataj.

4. Apoi [urmează] Colocia – sediu al arhiepiscopului de Colocia –, vestită pentru catedrala sa, Szeremle, Bátmonostor, Bodrog, Apatin. Pe urmă, Bachia – altă reședință a arhiepiscopului de Colocia – este situată la o milă de malul Dunării, în cîmpie, abundînd în toate alimentele, mai cu seamă în pește. Mi s-a povestit de oameni demni de încredere că, pentru un ducat, s-au cumpărat aici și în alte locuri învecinate în jur de o mie de pești-lup, sau știuci, amestecați cu crapi, a căror lungime era de o jumătate de cot, iar lățimea nu scădea sub o palmă, șba] că, în răstimpuri, chiar și acum se pot cumpăra. Apoi, aproape de gura de vărsare a Tisei, care își lasă povara în Dunăre, este prepozitura de la Titulium – cîndva bogată datorită veniturilor sale de patru mii de ducați – pe urmă, Kisdi, Kapd și multe alte cetăți, unele situate chiar pe malul Dunării, altele nu departe [de ea].

5. În aceste locuri dintre Dunăre și Tisa, se întinde înspre Miazănoapte Cîmpia Cumanilor, unde cumanii sînt împărțiți în scaune ori, cum însiși le numesc, în așezări. Între acestea sînt satele Szentkalász, Halas și multe altele, aparținînd fiscului regal. [Ei] cresc turme de oi și herghelii de cai, de unde se aleg cu frumoase venituri; duc lipsă de apă și lemn, doar că, pentru adăparea animalelor, sapă fîntîni, care nu dau apă bună. Ogorul nu le rodește nici o legumă mai bine, decît bostanul. Pentru foc, folosesc trestia, bălegarul animalelor și puține lemne, aduse de departe. Mai sus de ei, la o distanță de cîteva mile spre Răsărit, șesul fiind nesfîrșit, se găsește o altă întindere de cîmpie, care se numește ținutul Bachia; aici sînt multe localități a căror descriere, în vederea conciziunii, o omit cu bună știință, pentru că nu am acum în intenție zugrăvirea întregii Ungarii, ci [doar], în mare, a așezării sale și a poziției cîtorva locuri. Acest șes

saltem situm, et nonnullorum locorum positionem. Hic tractus, tritici, frumenti, leguminumque, quam aliarum rerum, est feracior. Vino utuntur accolæ *Sirmico*, a quo, Danubius interfluens, eos dirrimit. Nascuntur hic, equi, et velocitate, et fortitudine, non contemnendi; sed quod magna ferant capita, vulgi dicteriis, pene ridiculi.

CAPUT XII
De Hungaria Trans-Tibiscana

§1. Quarta illa HUNGARIÆ pars, quæ ultra Tibiscum est fluvium, PTOLEMÆO referente, olim *Dacia* appellabatur. Hæc, ad Septentrionem, Sarmatiæ partem attingens, a Carpato monte, usque ad flexionem Tyræ fluvii, porrigitur. Ab Austro vero Danubio, ubi Ister vocari incipit, ab occidente Tibisco, et Iazygibus Metanastis, terminatur. In ea sunt provinciæ: *Valachia* magna, quæ et Transalpina vocatur. *Moldavia*, *Transylvania*, *Maromarusium*, *Samosköz*, *Keresköz*, *Nyir*, et *Temesköz*. *Transalpina*, quæ olim a *Flacco*, qui coloniam Romanorum eo deduxerat, *Flaccia* vocata fuisse dicitur, ab alpibus, quibus a Transylvanis disiuncta est, incipiens, ad Euxinum fere pelagus extenditur. Terra plana, aquarumque indiga. A Septentrione *Roxanos*, qui nunc *Rutheni* vocantur; ad meridiem Hungariæ eam partem, quæ arcem *Temesvár*, et campum *Maxons* respicit; ad orientem vero *Danubii* flumen, Mysiam inferiorem, ab ea dividens, contigit.

§2. Huius Princeps Vaivoda appellatur, nostra hac ætate est *Radwl*, qui opibus et imperio potens sedem habet in civitate Targawystya. Dum exigit necessitas, ad quadraginta hominum millia armatorum conscribere, et in aciem deducere, intra suos fines, posse dicitur. Subditus est Regi, cui per legatos præstat iuramentum

este mai fertil pentru grîu, cereale și legume, decît pentru alte culturi. Localnicii beau vin sirmic, de care [regiune] îi desparte Dunărea care curge între ei. Aici se cresc cai ce nu sînt de disprețuit nici ca repeziciune, nici ca forță, însă, deoarece au capul mare, potrivit părerii obștești, [sînt] aproape de luat în rîs.

CAPITOLUL AL XII-LEA
Despre Ungaria de dincolo de Tisa

1. Acea parte a Ungariei care este dincolo de rîul Tisa, după cele susținute de Ptolemeu, se numea cîndva Dacia. Atingînd la Miazănoapte o regiune a Sarmației, se întinde de la Munții Carpați pînă la curbura rîului Nistru. Iar spre Miazăzi ține pînă la Dunăre, unde [aceasta] începe a se numi Istru; la Apus, pînă la Tisa și iazigii metanaști. În ea sînt provinciile: Valahia Mare, care se mai numește și Transalpină, Moldova, Transilvania, Maramureșul, ținutul Someșului, Crișana, Nyir și ținutul Timișului. Transalpina, care se spune că odinioară s-a numit Flaccia, de la Flaccus care adusese aici o colonie a romanilor, începînd de la munții prin care este despărțită de Transilvania, se întinde aproape pînă la Marea Neagră. Pămîntul [îi este] neted și sărac în apă. La Miazănoapte se învecinează cu roxanii, care acum se numesc ruteni, la Miazăzi cu acea parte a Ungariei care este îndreptată spre cetatea Timișului și spre cîmpul Maxons, iar la Răsărit, cu fluviul Dunărea, care separă Moesia Inferioară de ea.

2. Principele ei se cheamă voievod; în zilele noastre este Radu, care, puternic în bogăție și stăpînire, are cetatea de scaun în orașul Tîrgoviște. Se spune că, dacă este nevoie, poate chema la arme, de pe teritoriile sale, și duce la luptă pînă la patruzeci de mii de oșteni. Este supus regelui, căruia îi depune jurămîntul de credință prin trimișii săi. În această provincie, din vremurile stră-

fidelitatis servandæ. In hac provincia, a maiorum nostrorum temporibus, ad nostram ætatem, duæ fuerunt familiæ, in initio ex eadem domo ortæ; altera *Dana*, a *Dano* Vaivoda, altera, a *Dragula*, *Dragulana*: quarum *Æneas* etiam *Sylvius*, in Europa capite secundo meminit. Ex his, legitimi *Vaivodæ* creantur, nunc Regis nostri, nunc Turcarum Cæsaris, promoti viribus.

§3. IOANNIS HUNYADIS, Vaivodæ Transylvani, postea vero Gubernatoris Hungariæ tempestate, *Dragula* Vaivoda partim interfectis, partim expulsis his, qui e *Dani* erant sanguine, Regnum occupaverat. *Manzillæ*, ab Argyes, ex uxore *Marina*, eiusdem *Ioannis* Vaivodæ sorore, duo erant inter alios filii: uni nomen fuit Stantzul, qui *Danum*, et *Petrum* filios suscepit; alteri *Stoian*, hoc est *Stephanus*. Is me, et Matthæum, filios; Ursulam, et Helenam filias genuit. Potitus igitur rerum *Dragula*, Stantzulum patruum meum insidiis interceptum, securi percussit. *Stephanus* vero, puer adhuc, DEO sibi propitio, illius evadens tyrannidem, confugit ad MATTHIAM regem: qui, ut ab ipsomet patre, et *Ioanne Bornemisza*, ac *Ambrosio Sárkán*, Comitibus in Hungaria, qui cum patre, una sub rege militabant, postea audivi, decreverat eum sæpe numero, ad regnum, cum exercitu reducere; sed pater videns rerum mutationes, quæ imperii gratia illic fiunt, periculosas esse; maluit in Transylvania matrem meam *Barbaram Hunzár* ducere uxorem, vitamque agere privatam, quam in tyrannide et imperio, mille periculis subiecto, instar maiorum suorum, interfici.

§4. Succedente deinde tempore, *Myhne*, propingua nobis iunctus sanguinis necessitudine, utpote ex *Danorum* natus gente, vir consilio magnus, et manu strenuus, Vayvoda creatur. Qui cum circa annum Domini millesimum quingentesimum decimum, cum uxore, et *Mirtze* filio, ac filia, postea per Vaivodam Moldaviensem (ut accepi), ducta uxore, a Bojaronibus perfidis, con-

bunilor noștri pînă în zilele noastre, au fost două familii [voievodale], provenind la început [sic] din aceeași casă: una, a Dănești1or, de la voievodul Dan, cealaltă, a Drăgulești1or, de la Dragula; de acestea amintește și Aeneas Sylvius, în capitolul al doilea din *Europa* [s.n.]. Dintre aceștia, ba prin puterea regelui nostru, ba prin a împăratului turcilor, sînt aleși voievozii îndreptățiți.

3. Pe vremea lui Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei, iar apoi guvernator al Ungariei, voievodul Dragula, în parte ucigînd, în parte alungînd pe cei care erau de un sînge cu Dan, pusese mîna pe stăpînire. Mînzilă de pe Argeș avea, între alții, doi fii cu soția sa Marina, sora aceluiași voievod, Iancu: numele unuia a fost Stanciu – acesta a avut ca fii pe Dan și pe Petru –, al celuilalt, Stoian, adică Ștefan. El ne-a dat viață mie și lui Matei, fiii săi, precum și Ursulei și Ilenei, fiicele sale. Așadar, Dragula, devenind stăpîn, prinzînd prin vicleșuguri pe Stanciu, fratele tatălui meu, l-a ucis cu securea. În schimb, Ștefan, copil pe atunci, Dumnezeu îndurîndu-se de el, ocolind tirania aceluia, s-a refugiat la regele Matei, care, după cum am auzit mai tîrziu chiar de la tatăl meu și de la comiții Ungariei, Bornemisza János și Sárkány Ambrus, care slujeau împreună cu tatăl meu în armata regelui, hotărîse în dese rînduri să-l ducă înapoi, cu oștirea, la stăpînirea sa; însă tatăl meu, văzînd că schimbările lucrurilor, la care se ajunge acolo datorită puterii, sînt primejdioase, a preferat să se căsătorească în Transilvania cu Varvara Huszár, mama mea, și să ducă o viață civilă, decît să fie ucis, într-o tiranie și o stăpînire amenințată de mii de pericole, asemenea strămoșilor săi.

4. Apoi, în răstimpul următor, este ales voievod Mihnea, înrudit cu noi prin strînse legături de sînge, ca unul din stirpea Dănești1or, bărbat foarte înțelept și îndemînatic. Acesta – după ce în jurul anului Domnului 1510, împreună cu soția și fiul său Mircea și cu fiica sa, luată apoi de soție, din cîte am aflat, de voievodul moldovean, a fost alungat din țară de boierii trădători alăturați turcului –, acordîndu-i-se protecție oficială din partea regelui

iunctis Turco, esset regno pulsus; data ei per regem *Wladislaum*, Ludovici patrem, publica fide, ad Cibinium Transylvaniæ civitatem confugit. In qua, non multo post tempore, dum quodam die ex templo, a Patre meo, et Ioanne Horváth a Wingarth, honoris caussa ad hospitium deduceretur, quidam *Demetrius Iaxith*, natione Rascianus, ex insidiis subito erumpens, eum incautum, nihilque mali, sub fide publica, metuentem, tribus aut quatuor vulneribus, inter fere manus deducentium, et magnum numerum iussu eiusdem, *Myhne*, ne videretur publicæ fidei diffidere, inermium aulicorum, confodit. Hic quoque perpetrato facinore, ad hospitium propinquum, magno tumultu fugatus est, et plebe, propter regiam et publicam fidem violatam, in furorem concitata, a quodam plebeo e multitudine, quæ ædes oppugnabat, bombarda petitus, miserabiliter interiit.

§5. Hæ duæ familiæ, in hunc diem mutuo conflictantur. Quælibet omnibus curans viribus, e sua familia creari Vaivodam, nunc Turcarum, nunc Hungarorum auxilio. Qui potentior est, alium non modo adversæ factionis; sed etiam ex sua familia hominem, de imperio ambiendo suspectum, interficit, captumque, sæpe naribus, aut aliis membris, truncat. Quod cum sæpe alias, tum nuper contigit. *Petrus ab Argyes*, Stantzulis filius, de quo mentionem feci, Patruelis meus, scripsit ad me his diebus, ex Hungaria, se creatum fuisse in Transalpina Vayvodam, per Mahumetum Imperatoris Turcarum Bassam: et quum regno præesset, missum esse, aliquo post tempore, a Turca alium, adversæ factionis, cum exercitu, qui se expulso, regnum occuparet: se vero, inter duos exercitus, cum hoste, singulari congressum certamine, illumque a se vulneratum equo deiecisse: quem, dum interficere vellet, Barones Transalpinæ, qui sua lingua adiectis duabus litteris *Boiarones* vocantur, perfidia usi, victum liberasse, et se cepisse, parteque narium truncata, expulisse: sperare tamen se in DEI clementia, quod expulso hoste, ignominiam acceptam,

Vladislav, tatăl lui Ludovic, s-a refugiat în orașul transilvan Sibiu. Aici, nu după multă vreme, în timp ce, într-o zi, era condus de la biserică la casa de oaspeți de tatăl meu și Horváth János de Vingarth, un oarecare Jaksics Demeter, sîrb de neamul său, sărind pe neașteptate dintr-o ascunzătoare, l-a străpuns, [provocîndu-i] trei sau patru răni – el fiind lipsit de apărare și netemîndu-se sub protecția oficială de nici un rău –, aproape în mîinile celor care îl însoțeau și a foarte numeroșilor dregători, neînarmați, din porunca aceluiași Mihnea, pentru a nu părea că nu se încrede în protecția oficială. Acest [ucigaș], după ce, crima fiind săvîrșită, a fost luat la goană pînă la hanul apropiat de mulțimea cea mare și de norodul fierbînd de mînie pentru încălcarea [dreptului] de inviolabilitate publică, a pierit și el nenorocit, împușcat de un plebeu din gloata care asedia clădirea.

5. Aceste două familii se luptă pînă astăzi una împotriva celeilalte, fiecare îngrijindu-se din răsputeri, ca voievodul să fie ales din rîndurile sale, cînd cu sprijinul turcilor, cînd cu cel al maghiarilor. Cel care este mai puternic îl omoară pe celălalt, nu numai din tabăra adversă, dar chiar și pe membrul propriei familii, bănuit de sete de stăpînire, sau, prinzîndu-l, adesea îi taie nasul sau alte membre. Ceea ce s-a întîmplat și de curînd, ca de atîtea ori: Petru de pe Argeș, fiul lui Stanciu, de care am amintit, vărul meu după tată, mi-a scris zilele acestea din Ungaria că a fost făcut voievod al Munteniei, prin Mahomed, pașă al împăratului turcilor, și că, după o vreme, pe cînd era la domnie, a fost trimis de turc un altul, din tabăra vrăjmașă, cu armată, ca, înlăturîndu-l, să preia puterea; că el în schimb, între două armate, s-a măsurat singur în luptă cu dușmanul și că acela, rănit de el, a căzut de pe cal, [dar] cînd ar fi vrut să-l răpună, baronii munteni – care se numesc în limba lor, adăugînd două litere, *boiaroni* [boieri] – recurgînd la vicleșug, l-au eliberat pe cel învins și l-au prins pe el, l-au alungat, tăindu-i o parte din nas; că speră, totuși, cu îngăduința lui Dumnezeu, ca, alungînd dușmanul, să răzbune prin

armis vindicaturus, regno, virtute potiatur. Ita spes hominem trahit, rerumque humanarum conditiones, mutari consuevere. Sed, vix alicubi tuta esse potest regni societas, multo minus in *Transalpina*, nostra ætate, iam pro maiori parte, Turcarum tyrannidi subiecta. *Valachi*, Christiani sunt; præterquam, quod Græcos sequuti, in Spiritus Sancti processione, et quibusdam tolerabilioribus articulis, ab Ecclesia nostra dissentiant. Hæc obiter volui inserere, ut mores Transalpinorum essent cognitiores.

CAPUT XIII
De Moldavia

§1. Moldavia regio, ab oriente coniungitur Transalpinæ; ad Septentrionem, occidentem versus Polonis; ad Boream, interposita Podolia, non longe absunt a Tartaris, qui vicini sunt Ponti Mæotidos. Eius etiam regionis Princeps vocatur *Vaivoda*, non tantis mutationibus periculosis, quam Transalpini, obnoxius. Haud aliter tamen hic quoque, quam ille, iuramentum præstat Regi Hungariæ, fidelitatis exhibendæ. Qui, ut in fide permaneant, liberalitate Regum Hungariæ, in Transylvania aliquot arces possident. Nostra hac tempestate huic provinciæ præest Petrus Vaivoda. Lingua, ritu, religione, eadem *Moldavi* utuntur, qua Transalpini; vestitu, aliqua saltem ex parte differunt. Iudicant se, Transalpinis esse, et generosiores, et magis strenuos; equis præstant. Sæpius a Rege Hungariæ defecerunt; sæpius cum Rege Poloniæ bellum gessere. Ad quadraginta, et ultra, millia hominum armatorum dicuntur cogere posse. Sermo eorum, et aliorum Valachorum, fuit olim Romanus, ut qui sint coloniæ Romanorum: nostra tempestate, maxime ab eo differt; præterquam quod multa eorum vocabula, latinis sint intelligibilia.

arme dezonoarea ce i s-a făcut [și], prin vitejie, să pună mîna pe domnie. Astfel îl poartă pe om speranța și obișnuiesc să se schimbe împrejurările vieții omenești. Anturajul stăpînirii cu greu poate fi sigur undeva, însă, în vremea noastră, cu mult mai puțin în Muntenia, ea fiind deja supusă în mai mare parte tiraniei turcilor. Valahii sînt creștini, doar că îi urmează pe greci în procesiunea Sfîntului Duh și, în unele pasaje mai de îngăduit, se deosebesc de biserica noastră. Am vrut să le înșir pe acestea în treacăt, pentru ca obiceiurile muntenilor să fie mai cunoscute.

CAPITOLUL AL XIII-LEA
Despre Moldova

1. Provincia Moldova se învecinează la Răsărit cu Muntenia[14], la nord-vest cu polonezii, la Miazănoapte, interpunîndu-se Podolia, nu este departe de tătarii care sînt vecini cu Marea de Azov. Și principele acestei provincii se numește voievod, nefiind expus atîtor schimbări primejdioase ca cel al Munteniei. Totuși, ca și acela, și acesta depune jurămînt de credință regelui Ungariei. Ca să rămînă devotați, ei dețin, cu îngăduința regelui Ungariei, cîteva cetăți în Transilvania. În vremea noastră, această provincie o conduce Petru-Vodă. Moldovenii au aceeași limbă, rit [și] religie ca muntenii; pe alocuri, se deosebesc parțial în port. Ei socotesc că sînt și de viță mai aleasă și mai harnici și mai buni călăreți decît muntenii. Se îndepărtează mai des de regele Ungariei; se războiesc mai des cu regele Poloniei. Se spune că pot chema la arme mai bine de patruzeci de mii de oșteni. Graiul lor și al celorlalți valahi a fost cîndva latin, ca al unora ce se află într-o colonie a romanilor; în vremea noastră se deosebește foarte mult de acela, numai că multe cuvinte ale lor sînt de înțeles pentru cei [care vorbesc] latinește.

CAPUT XIV
De Transylvania

§1. Transylvania, undequaque cincta est altissimis alpibus, ex ea maxime parte, qua a Transalpinis secernitur: uno saltem ex latere, quo Septentrionem, et Moldavos respicit, patentiorem habet aditum. Ex Hungaria, tres ad eam patent viæ, hæque difficiles et salebrosæ. Una appellatur via *Mezes*, ex ea parte, qua *Samos*; alia *Keres* dicitur, qua *Keüres*; tertia *Porta Ferrea* dicitur, qua *Maros*, labuntur flumina. Ex Transalpina, angustus et arduus est ingressus. Hanc ob rem, Turcæ, qui hinc invaserunt Transylvaniam, magnam sæpe a parva manu, accepere cladem. Facilius ex Transylvania, quæ triginta vel circiter, milliaria Hungarica longa est, et lata fere totidem, aut paullo minus, totam Hungariam subigere possis, quam ex Hungaria Transylvaniam. Nam, itinera eius, roboribus succisis, facile coarctari possunt.

§2. Gens adhæc, membris bene compacta, bellicosa, armata, et equis robustis bonisque provisa. Regio tota, nunc planitiem, nunc sylvas, alternatim habet: aquarum divortiis, flexionibusque, ut paullo post dicemus, intersecta, agri fertilis: vini ferax, auri, argenti, ferri, aliorumque metallorum, præterea salis plena; boum, ferarum, ursorum, piscium abundantissima; ut naturam accusare non possis, quin omnia vitæ commoda, in eam contulerit regionem. In hac sunt, quatuor genere nationes: *Hungari*, *Siculi*, *Saxones*, *Valachi*: inter quos, ineptiores bello putantur *Saxones*. HUNGARI, et SICULI, eadem lingua utuntur; nisi quod

CAPITOLUL AL XIV-LEA
Despre Transilvania

1. Transilvania este înconjurată pretutindeni de munți foarte înalți, mai cu seamă în partea în care se delimitează de Muntenia; pe o latură, prin care se orientează spre Miazănoapte și spre moldoveni, are o trecătoare mai largă. Din Ungaria se deschid către ea trei căi, și acelea greu de umblat și noroioase. Una se numește Calea Meseșului, în partea unde curge Someșul; alta se cheamă [Calea] Crișului, pe unde curge Crișul; celei de a treia i se spune Poarta de Fier, pe unde alunecă rîul Mureș. Intrarea dinspre Muntenia este strîmtă și abruptă. Din această cauză, turcii, care au invadat pe aici Transilvania, s-au ales în dese rînduri cu o mare înfrîngere, din partea unei mici oștiri. Din Transilvania, care are lungimea de vreo treizeci de mile maghiare și aproape aceeași lățime, sau ceva mai mică, poți supune Ungaria întreagă, mai ușor decît din Ungaria Transilvania. Căci drumurile sale pot fi ușor închise prin tăierea stejarilor.

2. În afară de aceasta, populația este strîns unită în privința membrilor săi, războinică, dispunînd de arme, precum și de cai puternici și buni. Ținutul întreg este format, în alternanță, cînd din șesuri, cînd din păduri, brăzdat de cursuri și meandre de apă, cum vom spune puțin mai tîrziu, pămîntul fiindu-i roditor, bun pentru viță-de-vie, bogat în aur, argint, fier și în alte metale și – dincolo de acestea – și în sare, abundînd în vite, sălbăticiuni, urși și pești, încît nu poți condamna natura că nu ar fi dăruit acest meleag cu toate cele prielnice traiului. Aici trăiesc patru neamuri de obîrșie diferită: maghiarii, secuii, sașii, valahii; dintre ele, sașii sînt considerați

Siculi quædam peculiaria gentis suæ habeant vocabula: de quibus, in fine operis latius dicemus. SAXONES, dicuntur Saxonum Germaniæ esse coloniæ, per *Carolum Magnum* eo traductæ: quod verum esse arguit, linguæ utriusque populi consonantia. *Valachi*, Romanorum coloniæ esse traduntur. Eius rei argumentum est, quod multa habeant communia cum idiomate Romano, cuius populi, pleraque numismata, eo loci reperiuntur; haud dubie, magna, vetustatis imperiisque isthic Romani, indicia.

§3. In hac Transylvania, Saió, *Bistricia*, duo *Samos*, magnus et parvus, qui *Viszsza Folyo* hoc est, *adversus fluens* vulgo appellatur, ac duo Keüres, olim *Cusus* dictus, velox et albus: Marus, qui olim *Amorrois*, *Marisus*, vel *Morossus* vocabatur; *Aranyas*, *Kikelö*, et *Ompay* flumina, oriuntur. Quæ postea diversis aucta fluviis, tam intra, quam extra Transylvaniam, maiori eorum parte fiunt navigabilia. *Saió*, in finibus Siculiæ, Septentrionem versus, ortum habet; qui, mixtus primum *Bistricia* amne, civitatem; et opibus et civium multitudine, satis potentem alluente, supra oppidum *Deés*; in cuius montibus sal foditur, in *Samosium magnum*, ex radicibus alpium Moldaviæ emersum, ingreditur; circa quod oppidum, *Samosium* etiam *parvum*, ex radice alpis *Kalata*, ad meridiem sitæ, supra oppidum *Vásárhely* ortum, admittit. Hinc inter duos montes arduos decurrens, *Tibisco*, supra vicum *Naddi* sub oppido *Namen* miscetur. Inter fontes *Samosi Parvi* et *Velocis Kewres* ac alpes Valachorum usque ad flumen magnum *Samosium*, sunt *Gyalu*, *Almas*, *Hunyad* arces; *Vásárhely*, *Seek*, *Iklod*, *Némethi*, *Alpreth*, *Kereszthur*, *Mihály*, *Ciobor*. Non longe a *Gyalu*, *Kewres* ipse *Velox* oritur, cui loco *Kewresfew*, hoc est *Caput Kewres*, est nomen: qui in meridiem excurrens ac in angustiis montium, crebris reflexionibus gyrisque, ut non secus, quam sæpius reversus, uno die vigesies circiter transmeetur, cum magno inter silices strepitu, pri-

mai nepotriviți pentru luptă. Maghiarii și secuii vorbesc aceeași limbă, numai că secuii au unele cuvinte specifice neamului lor; despre ei vom vorbi mai pe larg la sfîrșitul lucrării. Se spune că sașii provin dintr-o colonie de sași din Germania, adusă aici de Carol cel Mare; asemănarea limbilor celor două popoare dovedește că acesta este adevărul. Valahii se susține că provin dintr-o colonie a romanilor. Mărturia acestui fapt este că au multe în comun cu limba latină; se găsesc aici numeroase monede ale acestui popor – dovezi, fără îndoială, ale vechimii și stăpînirii romane de aici.

3. Aici, în Transilvania, izvorăsc rîurile Șieu, Bistrița, cele două Someșuri, cel Mare și cel Mic, care popular se numește Îndărăt-curgător, adică *adversus fluens*, și cele două Crișuri – zise demult Cusus – cel Repede și cel Alb; Mureșul, care odinioară se numea Amorrois, Marisus sau Morossus. Arieșul. Tîrnava și Ampoiul. Acestea, sporite apoi cu diferite ape curgătoare, atît din interiorul, cît și din afara Transilvaniei, devin în marea lor majoritate navigabile. Șieul își are izvorul la hotarele Secuimii, către Miazănoapte; el, îngemănat mai întîi cu rîul Bistrița, străbătînd un oraș destul de însemnat și ca bogăție și ca densitate a populației, mai sus de localitatea Dej, din munții căreia se scoate sare, intră în Someșul Mare, pornit de la poalele munților Moldovei; în preajma acestei localități, [el] primește și Someșul Mic, izvorît de la baza muntelui Călata, situat către Miazăzi, mai sus de orașul Oșorhei. Curgînd de aici între doi munți abrupți, se amestecă, deasupra satului Naddus, cu Tisa, în josul localității Namen. Între izvoarele Someșului Mic și Crișului Repede și munții Valahiei, pînă la rîul Someșul Mare, se află cetățile Gilău, Almaș, Huedin, precum și Oșorhei, Sek, Iklod, Németi, Alparet, Cristur, Mihálytelke, Ciobor. Nu departe de Gilău izvorăște Crișul Repede însuși – numele acestui loc este Izvorul Crișului sau *Caput Kewres*; acesta, curgînd către Miazăzi, cu mare vuiet printre stînci, între munți cu strîmtori, [făcînd] multe ocolișuri și meandre – încît, întors în mai

mum pagum Feketeteü, tum extra Transylvaniam, Reüv et Thelegd arces, deinde Varadinum civitatem præterlabens, recta meridiem versus decurrit, admissoque utriusque *Kewres*, *Nigri* et *Albi* fluvio in *Tibiscum* supra *Csongrád* exoneratur. Fons nigri *Kewres* oritur in alpibus *Belenes*, prope arcem *Fekete-Báthor*. *Albi* vero *Kewres* in montibus *Transylvaniæ* meridionalibus circa oppidum *Abrwgh-Banyam*, qui penes *Keres-Banyam* ac *Felthót* ad arcem *Gyulam* et *Bekes* in meridiem decurrit, atque cum aliis duobus *Kewres* in loco iam dicto miscetur. Fons vero fluvii *Marus*, sive *Marisi*, in *Siculia* ortum habet, qui admissis *Gergyn*, et aliis rivulis, eodem fere tractu ortis, ad viscera penetrat *Transylvaniæ*; qui tandem non longe a *Gherend* oppido, fluvium *Aranyas* ad meridiem in alpibus Septentrionalibus, circa oppidum *Abrwgh-Banyam* sitis, Orientem et Septentrionem versus, penes vicos *Lwpsa*, *Thorozko*, ac oppidum *Thorda*, in cuius montibus sal est, defluentem admittit. Ideo nomine *Aranyas* appellatum; quia non secus, quam de *Tago* Hispaniæ, ac *Pactolo* Lydiæ fluminibus memoriæ proditum est, aureas vehat arenas: *Aranyas* enim Hungaris sonat *auratus*. Hinc *Marisus* ipse, admissis supra *Albam Gyulam*, quæ sedes est Episcopi Transylvanensis (Ecclesia Cathedrali multisque opulentis Sacerdotiis et sepultura *Ioannis Hunyadis* inclyta), *Kykelew*, *Ompay*, et aliis fluviolis, penes eandem *Albam Gyulam*, et oppida *Wyncz* et *Borberek* dirimens, meridiem versus inter oppidum *Zázváros* et *Rapolth* (a quibus spatio duorum milliarium, *Hunyad* arx fortissima, sub radice montis meridionalis sita distat), haud procul a *Demia*, arce in altissimo monte condita, penes *Kapronczam*, et *Varalyam*, inter montes utrinque eminentes, qui rivulos illi infundunt plerosque, labitur; deinde prætergrediens *Lippam* arcem, *Orodium* Præpositurum et Ecclesiam collegiatam, *Nagylak* arcem, ad *Zegedinum* oppidum, *Tibiscum* miscetur.

multe rînduri, se trece într-o zi de vreo douăzeci de ori – spălînd primprejur, mai întîi, satul Feketető, apoi, în afara Transilvaniei, cetățile Rév și Telegd, pe urmă orașul Oradea, se îndreaptă către Miazăzi și, primind apele ambelor Crișuri – cel Negru și cel Alb –, se varsă în Tisa, mai sus de Csongrád. Izvorul Crișului Negru pornește din munții Belenes, aproape de cetatea Feketebátor. Iar cel al Crișului Alb, din munții sudici ai Transilvaniei, în preajma localității Abrud; acesta, în apropiere de Körösbánya și Feltót, curge către Miazăzi, spre cetățile Gyula și Békés și se unește cu celelalte două Crișuri, în locul deja menționat. În schimb, izvorul rîului Mureș, sau Marisius, pornește din Secuime; acesta, primind Gurghiul și alte pîraie, născute aproape din aceleași ținuturi, pătrunde în inima Transilvaniei; totodată, nu departe de localitatea Gerend, el primește, în fine, rîul Arieș, care curge din sudul munților septentrionali, situați în preajma localității Abrud, către nord-est, pe lîngă satele Lupșa [și] Torocko și pe lîngă orașul Turda, în munții căruia se găsește sare. Se numește Arieș, pentru că, la fel ca despre rîul Tag al Spaniei și Pactolosul Lidiei, s-a remarcat că poartă nisipuri aurii. Căci *Aranyos* [Arieș] în maghiară înseamnă *aurit*. Apoi Mureșul propriu-zis, primind mai sus de Alba-Iulia, care este reședința episcopului Transilvaniei (vestită pentru catedrala sa și pentru numeroasele sale sacerdoții bogate, precum și pentru mormîntul lui Iancu de Hunedoara), Tîrnava, Ampoiul și alte rîulețe, curge înspre aceeași Alba-Iulia și, despărțind localitățile Vinț și Borberek, către Miazăzi, între localitățile Orăștie și Rapolt (la o distanță de două mile de acestea, la poalele muntelui, stă la Miazăzi preaputernica cetate a Huniazilor), nu departe de Deva – cetate construită pe un munte deosebit de înalt –, către Kapronca și Váralja, între munți ridicîndu-se de ambe părți, care varsă în el multe pîraie; apoi, trecînd pe lîngă cetatea Lippa, prepozitura și biserica colegiată de la Arad, pe lîngă cetatea Nagylak și orașul Zegedinum, se unește cu Tisa.

§4. Inter fontem *Aranyas* et eius ostia, a Septentrione incipiendo, meridiem versus, sunt oppida, et villæ, *Sanctus Rex*, *Detze*, ubi naves sale onerantur, *Myrolsó*, *Thorozko*, *Ennyed*, *Dyód*, arx *Szent-Mihály-Kew*, *Lwpsa*, *Polsaga*, *Zalothna*, *Bakay*: item *Kebelkwth*, *Somkerek*, *Bontzida*, *Ludas*, *Kolos*, ubi sal e monte extrahitur, et alia nonnulla. *Kolosvár*, Teutonice Clausenburg, quæ olim *Zeugma* fuisse traditur. Civitas, et situ, et opibus, et rerum omnium copia, mercatoribusque inclyta. Abbatia *Cólosmonostor*, *Thorda* oppidum; penes quod similiter sal scinditur; et multa alia. Ultra, sub Siculia, intra alpes, quæ orientem versus *Transalpinæ* imminent, et quibus ad meridiem Transylvania, ab Hungaria disiungitur, sunt oppida: *Regen*, *Vásárhely*, *Zakad*, *Terem*, *Nagylak*, *Saaros*, *Udvarhely*, *Rehalom*, arx *Kikeleü*, non minus munita, quam amœna. Civitates: *Megyes*, et situ et arte munita, ac usui hominum commodissima; altera civitas, *Brassovia*, sive *Corona*, antea *Zemigethusa* appellata, ad fines Transylvaniæ, orientem versus sita est, tum munita, tum civium, et mercatorum frequentia, celebris, victu vero commoda. Adhæc, Transalpinorum, et aliorum externorum hominum emporium. Huic vicina est arx *Thertz*, fortissima, claustrum veluti, et porta Transylvaniæ, qua Transalpinis est introitus, in asperrimo loco sita.

CAPUT XV
Continuatio Descriptionis Transylvaniæ

§1. Hinc sunt septem Civitates, quas *Sedes* vocant *Saxonicas*: Cibinum, Sázsebes, sive *Millembach*, olim *Sabesus*, *Segesvár*, *Sasváros*, sive *Brosz*, *Vyntz*, *Bertalom*, et *Holtzonia*. Harum quarumlibet

4. Între izvorul Arieșului și gura sa de vărsare, pornind de la Miazănoapte [și ținînd-o] spre Miazăzi, se găsesc orașele și satele: Sîncrai, Décse, unde se încarcă vasele cu sare, Mirăslău, Torockó, Aiud, Diód, cetatea Szentmihálykö, Lupsa, Polsaga, Zlatna, Bakay, de asemenea, Köbölkut, Somkerek, Boncida, Luduș, Cluj, unde se extrage sare din munte, și alte cîteva. Clujul – Clausenburg în limba germană – se spune că odinioară a fost Zeugma. Orașul este renumit și prin așezare și prin bogăție și prin belșugul în toate, precum și datorită negustorilor săi. [Urmează] abația Cluj-Mănăstur, orașul Turda, lîngă care, de asemenea, se taie sare, și multe altele. Dincolo, în josul Secuimii, între munții care, către Răsărit, se impun Munteniei și prin care, la Miazăzi, se delimitează Transilvania de Ungaria, sînt localitățile Reghin, Tîrgu-Mureș, Zakad,, Terem, Nagylak, Sáros, Odorhei, Rehalom [și] cetatea Tîrnavei, nu mai puțin întărită decît încîntătoare. Orașe: Medias – apărat și prin poziție și artificial și foarte prielnic traiului omenesc; –, Brașovul sau Corona – alt oraș, mai înainte numit Zemigethusa, așezat spre răsărit, la hotarele Transilvaniei, înspre Răsărit, nu doar fortificat, dar și cunoscut pentru mulțimea cetățenilor și negustorilor săi, [oferind] un trai cu adevărat comod. Pe deasupra, este piață de desfacere pentru munteni și alți oameni din afară. Cu el se învecinează foarte puternica cetate Thertz, situată într-un loc inaccesibil, ca punct final și poartă a Transilvaniei, pe unde se pătrunde în Muntenia.

CAPITOLUL AL XV-LEA
Continuarea descrierii Transilvaniei

1. De aici, urmează șapte orașe, care se numesc scaune săsești: Sibiu, Sebeș sau Millenbach, cîndva Sebesus, Sighișoara, Orăștie sau Brosz, Vint, Berethalom și Holtzonia. Pe prefectul fiecăreia din ele, care se numeș-

præfecturam, quæ *Iudicatus Regius* vulgo vocatur, Rex confert. Subsunt his singulis, multa oppida et vici.

§2. CIBINIUM, caput septem Sedium Saxonicalium, qua orientem et meridiem respicit, in colle; qua vero alias plagas, in ipsius collis lateribus exstructa est. Fons est in loco urbis editiore, ex quo aqua, per canales eo ducta, in labrum decidit: hoc magna incolarum pars utitur. Qua ab occidente intratur, in loco urbis humiliore, admissum est brachium *Cibini* amnis, qui pleno alveo extra mœnia delabens, in fluvium *Altum*, complures rivulos, ex Septentrionalibus Siculiæ plagis ortos, prius admittentem, non procul a turri rubra, exoneratur. Hoc brachio, molæ frumentariæ, et aliæ intra mœnia, ad civium usum fabricatæ, aguntur. Magna est hæc urbs, atque potens, et non solum ædificiis magnificis decora, sed omnibus negotiationibus, aliisque rebus florens. Adhæc, munitissima præter mœnia, quæ et lata sunt, et turribus crebris robusta, fossa ex omni parte, præterquam ab oriente, aquatica, et lata, et profunda, circumducta est. Quam extrinsecus, in omnem urbis partem latissima et altissima vivaria, in triplicem et quadruplicem ordinem, alicubi ad unum fere Italicum milliarium, circumcingunt: ob quæ, non patet ad mœnia aliunde hostibus accessus, quam per vias, quæ ducunt diversis e regionibus, ad urbis portas. Hæ quoque vallo, claustris et aliis munimentis satis firmatæ sunt, ut vix alia ratione urbs expugnari possit, præterquam inedia, aut civium negligentia, vel discordia: quibus potentes sæpe urbes periclitatæ fuere. Non procul hinc ad radicem alpium, quæ sunt Transalpinam versus, est turris fortissima, sub ditione Cibiniensium existens, quæ *Rubra* vocatur. Hac Turcæ, per ardua alpium itinera sæpe invasere Transylvaniam, cum maxima sui clade.

te popular jude regal, îl desemnează regele. Fiecăruia îi sînt subordonate multe orașe și sate.

2. Sibiul – capitala celor șapte așezări săsești – este construit, pe unde privește spre Răsărit și Miazăzi, pe un deal, iar cu celelalte părți, pe coastele aceluiași deal. Într-un loc mai înalt al orașului există un izvor; apa adusă aici din acesta, prin canale, cade într-un bazin, care este folosit de marea parte a locuitorilor. Pe unde se intră [în localitate] dinspre Apus, într-un loc mai puțin înalt al orașului, a fost introdus un braț al rîului Cibin, care, curgînd cu albia plină în afara zidurilor, se varsă, nu departe de Turnu-Roșu, în rîul Olt, primind mai întîi mai multe pîraie izvorîte din ținuturile de Miazănoapte ale Secuimii. Brațul acesta pune în mișcare, în incinta zidurilor, mori de cereale și de alte soiuri, făcute pentru folosința cetățenilor. Mare și puternic este acest oraș și nu doar armonios prin mărețele [sale] clădiri, ci și înfloritor prin toate activitățile [sale] și prin alte lucruri. Pe deasupra [este și] bine apărat, dincolo de zidurile care sînt late și robuste, datorită deselor turnuri, cu șanțuri în toate părțile, în afara cărora, la Răsărit, este împrejmuit de un șan] cu apă, larg și profund, pe care în exterior îl înconjoară, în toate părțile orașului, iazuri deosebit de întinse și adînci, în cîte trei-patru rînduri, în unele locuri de aproape o milă italiană, din care cauză dușmanilor nu li se deschide cale spre ziduri nicăieri, decît pe drumurile care conduc, dinspre diferite regiuni, la porțile orașului. Acestea, de asemenea, sînt suficient de bine apărate prin diguri, zăvoare și alte fortificații, încît orașul cu greu ar putea fi cucerit din alt motiv, decît foamea sau neglijența cetățenilor ori neînțelegerile prin care orașe puternice au fost adesea în primejdie. Nu departe de aici, spre poalele munților ce cată către Muntenia, se află în subordinea sibienilor un turn foarte întărit, care se numește [Turnu-] Roșu. Pe aici au năvălit în dese rînduri turcii, în Transilvania, pe abrupte cărări de munte, spre cea mai mare nenorocire a lor.

§3. A Cibinio, non longe dissitum est oppidum *Vizakna*, prope quod sal effoditur. Civitati ZAZVAROS; cuius præfectura, nobis hæreditaria, *Matthæus Oláhus*, frater fungitur, in loco amœno et fertili sita, et propter propinquum illi flumen, ad incolendum commoda; subest ad unum milliarium, septentrionem versus, vicus quidam, cui nomen est *Kenyér*, latine *Panis*. Huic adiacet campus eiusdem nominis, planus longeque diffusus: qui memorabilis est, Turcarum et Hungarorum quoque, magna internecione. MATTHIÆ regis tempestate, dum *Stephanus Bathoreus* Transylvaniæ præesset, Turci, duce *Balibego*, alpibus superatis, numero, ut traditur, sexaginta millium equitum, invasere Transylvaniam. His *Stephanus*, coactis subito omnibus, quæ potuere, Transylvaniæ copiis, accersito etiam in auxilium, *Paulo Kynisy*, Comite Temesiensi, præter Turcarum spem, in eo campo occurrit: ubi tanta utrinque commissa est cædes, ut rivulum, qui in campi medio labitur, sanguine mixtum fuisse, ab his, qui prælio interfuerunt, audiverim. *Balibegus*, cum paucis, per alpes difficulter evasit: nostrorum maxima pars interiit. *Stephanum Bathoreum* Vaivodam, equus ab hostibus vulneratus deiecerat, qui tamen adiutus a suis, incolumis evasit: in eo, qui deciderat loco, sacellum postea ædificavit, huius rei, perpetuum monumentum. Episcopi Transylvani eius temporis; ducenti equites cataphracti, in ea pugna desiderati sunt. Ad horum corpora conquirenda, ipsemet profectus, ea, *Albam Iuliam*, quæ tribus circiter milliaribus ab eo distat campo, cum pompa funebri reduxit. Tanta fuit boni huius viri, erga suos, in defensione ab hostibus patriæ, trucidatos pietas.

§4. Census habent *Saxones*, statutos, quos Regi conferunt. Sæpe tamen, maior legitimo ab eis exigitur. Agriculturæ, et aliis laboribus sunt mirum in modum dediti: fœminæ perinde opus faciunt, ac mares, quæ patientissimæ sunt laborum. His ex caussis *Saxones*

3. Nu departe de Sibiu este localitatea Ocna Sibiu [Vizakna], în apropierea căreia se extrage sare. Mai jos de orașul Orăștie – a cărei prefectură, ereditară pentru noi, o deține fratele meu, Matei Olahul –, situat într-un loc plăcut și roditor și, datorită rîului apropiat, bun pentru a fi locuit, se află, la o milă spre Miazănoapte, un sat al cărui nume este Kenyér [= pîine, mgh.], în latinește, *Panis*. Lîngă acesta se întinde cîmpia cu același nume, netedă și pierdută în depărtări; ea este demnă de reținut pentru marele măcel dintre turci și maghiari. Pe vremea regelui Matei, în timp ce în Transilvania domnea Ștefan Báthori, turcii, trecînd munții sub conducerea lui Bali-beg, s-au năpustit asupra Transilvaniei, după cîte se spune, cu un număr de șaizeci de mii de călăreți. Ștefan, adunînd numaidecît toate oștile de care dispunea Transilvania, chiar chemînd în ajutor pe Kinizsi Pál, comitele Timișului, îi întîmpină pe turci, împotriva așteptărilor lor, pe această cîmpie, unde atîta masacru s-a săvîrșit de ambe părți, încît am auzit de la cei care au luat parte la luptă că pîrîul care curge prin mijlocul cîmpiei s-a amestecat cu sînge. Bali-beg a scăpat cu puțini [de-ai lui], [trecînd] anevoie munții; cea mai mare parte a alor noștri a pierit. Pe voievodul Ștefan Báthori calul, rănit de dușmani, l-a trîntit [la pămînt]; totuși, ajutat de ai săi, a scăpat nevătămat; în locul unde căzuse, a ridicat mai tîrziu o capelă, în veșnica amintire a acelei întîmplări. În această luptă au pierit două sute de călăreți înzăuați ai episcopului din acea vreme a Transilvaniei. Mergînd el însuși să caute trupurile acelora, le-a adus cu cortegiu funerar la Alba-Iulia, care este la vreo trei mile de acea cîmpie. Atît de mare a fost pioșenia acestui distins bărbat față de ai săi care au fost uciși de dușmani, în timp ce-și apărau patria.

4. Sașii au impozite stabilite, pe care le plătesc regelui. Totuși, de multe ori li se cere mai mult decît este drept. Sînt uluitor de dăruiți agriculturii și altor munci; femeile lucrează la fel ca bărbații; ele sînt foarte rezistente la muncă. Din aceste motive, sașii sînt înstăriți, pe oaspeți

opulenti sunt, hospites honorifice excipiunt, et lautissime tractant.

§5. FOGARAS, arx munitissima, ad radices alpium, quæ Transylvaniam, a Transalpinis dividunt, condita: rivulis, qui ex alpibus delabuntur; in queis truttæ sunt, et alii pisces delicatiores; aliisque rebus amœna. Hæc arx est, veluti quidam parvus *Ducatus*. Subiecti enim sunt ei Bojarones Valachi, qui arcis dominum observant, ut Principem.

CAPUT XVI
De Reliqua, ultra, et infra Tibiscum, Hungaria

§1. Supra *Samos* fluvium, qui, ut ante memoravimus, inter duos montes in Occidentem primum labitur, ad montes Septentrionales est oppidum *Rivulus Dominarum*, et *Felsew-Banya*, circa quæ auri, argenti, et aliorum metallorum sunt fodinæ. Hinc meridiem versus occurrit regio *Samoskewz*, ea ex re ita nominata, quia sit inter *Samos* et *Tibiscum* fluvios; in qua sunt oppida, *Velete*, *Varalya*, *Medyes*, *Dabotz*, *Zathar*, *Wilak*, *Egri*, *Paled*, *Forgola*, et multa alia præter ea. Huius Septemtrio et Occidens est *Maromarusium* Comitatus; in quo citra *Tibiscum* prope oppidum *Rona*, sunt salis fodinæ, ex quibus sal perinde, atque saxa in lapicidinis ferro excinduntur: quæ cum arce *Hwzth*, in monte alto supra ripam *Tibisci* sita, tum *Vysk*, ac aliis oppidis, his subiectis, pertinet ad reginas Hungariæ, iure donationis propter nuptias. Arx et oppidum *Zewlews*, parochiali templo, reditibus opulento, memorabile, *Dolha*, *Salak*, *Vari*, et oppida pleraque sunt sita.

§2. Ea vergo regio, quæ ultra fluvium prædictum *Samos*, et citra montem Sylvosum, intra quem villæ sunt plurimæ Valachorum, continetur, vocatur *Sylaghyságh*;

îi primesc cum se cuvine și îi tratează cu multă mărinimie.

5. Făgărașul – cetate preaputernică – a fost întemeiat la poalele munților care despart Transilvania de Muntenia; el este încîntător prin pîraiele care se rostogolesc la vale din munți [și] în care sînt păstrăvi și alți pești gustoși, precum și prin alte lucruri. Această cetate este parcă un mic ducat. Căci i se supun boierii valahi, care îl slujesc pe mai marele cetății ca pe un principe.

CAPITOLUL AL XVI-LEA
Despre restul [părții] Ungariei de dincolo de Tisa și din josul ei

1. Mai sus de rîul Someș care, cum am amintit anterior, curge mai întîi între doi munți către Apus, înspre munții de la Miazănoapte sînt orașele Baia Mare și Baia Sprie [Felsöbánya], în jurul cărora se găsesc mine de aur, argint și ale altor metale. De aici către Miazăzi începe ținutul Someșului, numit astfel pentru faptul că se află între rîurile Someș și Tisa; aici sînt localitățile Velete, Váralja, Medgyes, Dabotz, Zatár, Ujlak, Egri, Paled, Forgola și multe altele, în afară de acestea. La nord-vest de aici este comitatul Maramureșului, în care, dincoace de Tisa, în apropiere de localitatea Rona, există saline în care sarea este tăiată cu tîrnăcopul, precum piatra în carierele de piatră; acestea, împreună cu cetatea Huszt, așezată pe un munte înalt, mai sus de malul Tisei, apoi cu Visk și cu alte localități subordonate lor, aparțin reginelor Ungariei, cu titlu juridic de donație de nuntă. Aici se află cetatea și orașul Szölös – remarcabil pentru biserica sa parohială, înstărită prin venituri – Dolha, Salak, Vári și multe alte localități.

2. Iar regiunea care se întinde dincolo de amintitul rîu Someș și dincoace de muntele împădurit pe care se găsesc sate – cele mai multe ale valahilor – se numește

ubi inter alia oppida, *Zehota*, ad ripam *Samosii* Orientalem *Zathmár*, ad Occidentalem vero *Némethy*, visuntur. Tum meridiem versus occurrit inter *Tibiscum* et *Samosium* fluvios ac montes Varadienses, ad Orientem existentes, usque ad oppidum *Debretzen*, regio *Nyerkewz*, in qua sunt oppida *Darocz*, *Domanhyda*, *Károl*, *Zántho*, *Bathe*, *Kallo*, *Sancta Margarita*, *Belthewk*, *Zekelhida*, *Markosfalva*, *Bezermény*, *Guta*, *Zalárd*, *Istárd*; infra quæ, Orientem versus, est civitas VARADINUM, sedes Episcopi, Ecclesia Cathedrali, sepultura Divi LADISLAI Regis miraculis clari, et SIGISMUNDI Imperatoris inclyta: in qua, die noctuque, ex eiusdem Cæsaris fundatione, Psalmi Davidici, ad eius tumbam, mutatis per vices personis, concinuntur. Arx huius conspicua est, tum statua equestri, *Divi Ladislai* ærea, ingentis môlis, tum ædium magnificentia, quas *Sigismundus Turzo Episcopus*, meus olim nutricius, ædificaverat. Civitatem eiusdem nominis, a septentrione *Keüres* fluvius, qui in Transylvania supra oppidum *Hunyad*, et arcem *Sebes* exiguo fonte ortus, *rapidus*, sive *velox*, ob rapidum, ut arbitror, fluxum vocatur, pleno alveo, multis aliis fluviis auctus, intersecat. A meridie, supra arcem, exoneratur ad fluviolum Petze, brachium exile ipsius Keüres.

§3. Hinc sunt vicina: Pöspeky, Bihorium, Keresztes, et pleraque oppida. Occidentem versus, latissimi sunt campi, alendis pecoribus commodissimi. In queis est oppidum DEBRECZEN, civium opulentia, sex nundinis annuis, pecorum mercatura, et aliis rebus, insigne. Inferius sunt: *Angelháza*, *Nadudvár*, *Ostupal*, aquæ et lignorum indiga. Utuntur accolæ in fomentum ignis, arundinibus, cespitibus, et lignis, procul eo advectis. Inter hos fuit mihi cognitus, quidam civis, cuius nomen erat, *Gaspar Biró*, qui *decem* circiter *millia* boum sæpe alebat venalia. Hinc versus meridiem in ripa orientali Tibisci, *Bala*, *Sanctus Nicolaus*, *Warsán*; in adversa vero

ținutul Sălajului; aici se pot vedea, între alte localități, Zalăul, pe malul răsăritean al Someșului: Satu-Mare, iar pe cel apusean: Németi. Pe urmă, apare către Miazăzi, între rîurile Tisa și Someș și munții orădeni, care se întind la Răsărit pînă la orașul Debrețin [Debrecen], ținutul Nyir, în care se află localitatea Daróc, Domahida, Carei [Károly], Szántó, Bathe, Kallo, Margita, Beltek, Székelyhida, Markosfalva, Beszermény, Guta, Zalárd, Istard, mai jos de care, înspre Răsărit, este orașul Oradea, sediu episcopal, renumit pentru catedrala sa, pentru locul de veci, vestit datorită miracolelor, al regelui Sf. Ladislau, și pentru cel al împăratului Sigismund; aici, potrivit dorinței aceluiași împărat, la mormîntul său se cîntă zi și noapte psalmii lui David, coriștii schimbîndu-se pe rînd. Fortăreața sa este impunătoare, atît datorită statuii ecvestre, din bronz – copleșitoare ca mărime – a Sf. Ladislau, cît și prin grandoarea construcțiilor pe care le-a ridicat episcopul Thurzó Zsigmond, fostul meu educator. Orașul cu același nume îl străbate dinspre Miazănoapte rîul Criș – sporit de multe ape –, care, pornit din Transilvania, din susul orașului Huedin și al cetății Sebeș, dintr-un mic izvor, se numește Repede, sau *Velox*, din cîte bănuiesc, pentru cursul său rapid, albia fiindu-i plină. Dinspre Miazăzi, mai sus de cetate, se varsă în rîulețul Petze un braț al Crișului propriu-zis.

3. De aici, se învecinează: Episcopia, Bihor, Keresztes și multe alte localități. Înspre Apus se află cîmpii deosebit de întinse, foarte bune pentru pășunatul turmelor. În mijlocul lor este orașul Debrecen, însemnat pentru bunăstarea cetățenilor săi, pentru cele șase tîrguri anuale, pentru oboarele sale și pentru alte lucruri. Mai jos sînt: Angyalháza, Nádudvar, Ostupal – sărace în apă și lemn. Locuitorii folosesc pentru întreținerea focului trestie, paie și lemne, aduse acolo de departe. Am cunoscut un oarecare cetățean de-al lor, care se numea Biró Gáspár și care creștea pentru vînzare adesea în jur de zece mii de vite. La sud de aici, pe malul răsăritean al

ripa velocis *Kewresii*, *Sanctus Andreas*, *Alba Ecclesia*, *Bekyn*, inter utramque *Thur* oppidum.

§4. Inter tres *Kewres*, *velocem*, *nigrum*, et *album*, qui tractus *Kewreskews* vocatur, versus radices montis, est arx *Fekete-Bathor*, *Ireg*; infra quæ ad meridiem vergunt, *Chefa*, *Zadan*, *Mezewgyan*, *Kelefér*, *Gyarmad*, *Sarkád* oppida. Hinc magis ad Orientem arx munita *Gyula*, *Bezwly*, *Theleky*, *Miske*, *Talpas*, *Felthoth*, oppida. Quæ autem inter *Album Kewres* et *Maros* fluvios, in meridiem porrigitur regio, *Maroskewz* vocatur. In ea, versus promontorium *Makra*, in quo optima nascuntur vina, sunt arces *Solymos*, *Lyppa*, *Világoswár*; tum ad *Kerewsii* ripam *Pankotha*, *Zarád*, *Kerek*. Dehinc magis ad meridiem sita sunt oppida *Simand*, *Paly*, Præpositura *Orodiensis* non parvi nominis, arx *Naghlak*, oppida, *Bozzás*, *Rawazháza*, *Kwthas*, *Perek*, *Hethes*, *Sanctus Ladislaus*, *Czongrad*, et alia plurima.

CAPUT XVII
De Provincia Themesiensi, et huius vicinia

§1. Ex rupe, aut monte, qui oppido *Karansebes* imminet, oritur amnis *Themes*, qui illud ac castellum et oppidum *Lugas*, cuius incolæ sunt fere omnes equites, militiæ dediti, ac Possam alluens, meridiem versus defluit, ac arcem *Themeswár* fortissimam, ab ipso amne ita denominatam, attingit. Hæc arx obstat Turcis, ne a Samandria, pertransito Danubio Temesium, traiicere, ac Hungariæ fines invadere possint. Locus hic populosus, et omni genere comeatuum maxime piscium, copiosus. Amnis Themesium per latissimos primum defluens campos, partim in Danubium sese evomit, medio inter Samandriam, et Taurunum, sive Belogradum, a Septen-

Tisei, [se găsesc] Balla, Sanctus Nicolaus, Varsány, iar pe malul opus al Crișului Repede, Sanctus Andreas, Alba Ecclesia, Bekin și, între acestea două, orașul Tur.

4. Între cele trei Crișuri, cel Repede, cel Negru și cel Alb – ținut care se numește Crișana –, sînt, înspre poalele muntelui, cetățile Feketebátor [și] Ireg, sub care se întind spre Miazăzi localitățile Cséffa, Zsadány, Mezögyan, Kölesér, Gyarmat [și] Sarkad. Apoi, mai mult spre Răsărit, puternica cetate Gyula [și] localitățile Bezsely, Telek, Miske, Talpas, Feltót. Iar regiunea care se orientează, între rîurile Crișul Alb și Mureș, către sud se numește ținutul Mureșului. Aici, spre piscul Makra unde se produc vinuri delicioase, se află cetățile Solymos [Șoimoș], Lippa, Világos, apoi, pe malul Crișului, Pankota [Pîncota], Zaránd, Kerek. Situate mai la sud de aici, sînt localitățile Simánd [și] Pályi, prepozitura de renume a Aradului, cetatea Nagylak, localitățile Bodzás, Ravaszháza, Kutas, Perek, Hetes, Sanctus Ladislaus, Csongrád și altele nenumărate.

CAPITOLUL AL XVII-LEA
Despre ținutul Timișului și vecinătățile sale

1. Rîul Timiș izvorăște din stînca sau muntele care se înalță peste orașul Caransebeș; el, scăldîndu-l pe acesta, precum și castelul și localitatea Lugojului – ai cărui locuitori sînt, aproape cu toții, călăreți în slujba armatei –, [apoi] și Possa, curge spre Miazăzi și atinge preaputernica cetate a Timișului, denumită astfel chiar de la rîu. Această cetate stă în calea turcilor, ca, traversînd Dunărea, nu cumva să poată trece din Samandria peste Timiș și da năvală pe pămîntul Ungariei. Ținutul acesta este populat și bogat în tot felul de alimente, mai ales în pește. Rîul Timiș, curgînd mai întîi prin cîmpii foarte întinse, se varsă parțial în Dunăre, pe la jumătatea distanței dintre Samandria și Taurunus, adică Belgrad,

trionali fluminis ripa, interstitio; partim, non nihil ad occidentem, factis aliquot insulis (quarum aliquot arundinibus et arboribus frequentes ob vehementiam ventorum huc illus moveri natareque videntur), conversus, prope, Titulium orientali Tibisci ripæ se infundit; sicque, sui partem in Danubium quoque perducit. Inter hunc Temesium, et Maros fluvium, quæ sita est regio, *Themeskeüz* vocatur.

§2. In ripa occidentali Themesy sunt: *Sarad* (cui in ripa ulteriore *Ictar* et *Rekas*) *Tzona*, *Beregza*, *Czokoan*, *Aracha*; arces, *Beche*, et *Bechkereke*: et multa alia oppida. E regione autem in ripa *Marosii*, orientali, incipiendo a Borea meridiem versus, sunt ex ordine: *Bizere*, *Zeüdy*, *Zevoldin*, *Egres*, *Sanctus Michaël*, CSANADIUM Episcopatus, Ecclesia vetusta, et loci commoditate spectabilis; Zombár, Deesk, Zeüvrek, mediterranea vero: Zetzen, Zakan, Kenetz, Horogsezek, Zenthel, Drozlan, *Galad*, Monostor, Czóka. Magna est in hoc tractu piscium copia, quam facit trium fluminum piscosorum propinquitas. *Cornelius Duplicius Scepperus*, eques auratus, Cæsaris CAROLI a secretis, et consiliis, quocum mihi est, ob eius virtutes, arctissima familiaritas, dum anno exacto, apud Turcarum Imperatorem legatione functus, per Hungariam, hoc itinere huc ad Belgas rediisset, inter alia nostra amica colloquia, interrogatus a me; ecquid de *Hungaria* ei videretur: dixit: se revertisse per hunc tractum Temesiensem, desertum quidem, et nunc vastatum a Turcis, sed piscibus abundantem. Temesium fluvium se vidisse, præ multitudine piscium, veluti nigricantem et turbidum. Quendam etiam molitorem, rete suum immersisse flumini, et veluti e vivario quopiam, tantam exhausisse piscium multitudinem, ut rete vix eos continere potuerit. Qui ex omni eo numero, non plures, quam unum delegisset piscem, aliis maiorem, cæteros proiecisset, in continentem: quo facto, se molitori non parum succensuisse, propter tot optimorum piscium iacturam.

pe malul nordic al fluviului; parțial, întorcîndu-se întrucîtva înspre Apus, formînd cîteva insule (dintre care unele, năpădite de trestii și arbori, din cauza vînturilor puternice, par a se mișca de colo pînă colo și a pluti), se varsă în Tisa, în apropiere de Titulium, pe malul răsăritean al aceleia, și astfel își duce și el partea sa șde ape] în Dunăre. Regiunea care este situată între acest Timiș și rîul Mureș se numește ținutul Timișului.

2. Pe malul apusean al Timișului sînt: Sarad (în dreptul său„ pe malul opus, Iktar și Rekas), Tzona, Beregza, Csokonya, Aracsa, cetățile Becse și Becskereke, precum și multe alte localități. Iar pe malul răsăritean al Mureșului, începînd de la Miazănoapte [și ținînd-o] spre Miazăzi, sînt înșirate în regiune: Bizere, Zendi, Zevoldin, Egres, Sanctus Michael, episcopia de la Csanád – meritorie pentru vechea sa biserică și prin amplasamentul propice al locului –, Zombor, Desk, Zörek, iar sudic Szécsény, Zakan, Kenetz, Horogszeg, Szenthely, Drozlan, Galad, Monostor, Csóka. În aceste locuri există mari cantități de pește, datorită apropierii celor trei rîuri, pline de pești. Cornelius Duplicius Scepperus, cavalerul aurit al împăratului Carol și consilierul său secret, de care mă leagă, pentru virtuțile sale, o foarte strînsă prietenie, cînd, îndeplinindu-și, anul trecut, solia la împăratul turcilor, s-a întors aici în Belgia, prin Ungaria, pe acest drum, întrebat de mine, între alte discuții amicale de-ale noastre, cum i se pare Ungaria, a spus că a revenit prin acest ținut al Timișului, pustiit și devastat acum de turci, dar bogat în pește. Că a văzut apa Timișului parcă întunecată și colcăind de puzderia peștilor. Că un oarecare morar chiar și-a cufundat năvodul în rîu și a scos așa o grămadă de pește, ca dintr-un iaz, încît plasa abia a putut să-i țină. Acela, din toată mulțimea lor, a ales nu mai mult de un singur pește, mai mare decît ceilalți, restul i-a aruncat pe uscat, fapt pentru care el s-a mîniat nespus pe morar, pentru prăpădirea atîtor pești grozavi.

§3. Inter hunc *Temesium* flumen, et *Danubium*, est campus, qui *Maxons* appellatur, in cuius medio sylvoso arx est, *Ersomlyo*, alia item Temesvár versus, campestris arx, *Somlyó* cernitur. In hoc vasto campo, a Temesvár arce, usque ad ripam Danubii, e regione cuius *Samandria*, arx Turcarum ad meridiem sita est, in latitudinem duodecim et amplius milliarium Hungaricorum protenso, sæpe visus esse dicitur grex cervorum, cervarum et damarum, trium quatuor et plurium millium. Quarum venatio, nec nostris tuta est a Turcis, nec illis a nostris, præterquam cum trecenti pluresve egressi fuerint equites. E regione Samandriæ, in ripa Danubii septentrionali, sunt ex ordine ad Boream: Kewy, Dombó, Haram, Buthotzin, Sanctus Ladislaus, Peth, iam a multis annis per Turcas occupatæ.

§4. Hinc SEVERINUM, arx infra Traiani pontem, cum tribus aliis Orsova, Peth, Mihâld, illis subditis. Harum præfectus vocabatur BANUS, magistratus inter nostros magni nominis. Sedecim, vel circiter nunc aguntur anni, quod hunc *Banatum* incuria nostrorum amiserimus. Non procul a Severino, fons dicitur scaturiens, quem accolæ *Sanctæ Crucis* nominant: cuius aquam, multis accepi conferre corporis languoribus; nihil immundí intra se continere, mortuorum animalium cadavera, experiendi gratia eo proiecta, paulo post eiecisse; faces, nescio quas, ardentes, noctu isthic videri. Has ob res etiam Turcis, fontem in magna esse veneratione. Hæc ego olim audivi, a servis *Barnabæ Belay*, Bani eius loci, penes quos fides rerum habeatur.

§5. Pons TRAIANI, cuius mentionem fecimus, magnificis exstructus fuit operibus. Quod licet, ex his, DIONIS CASSII, quæ subieci, verbis cognoscere: «*Per ea*, inquit, *tempora, Traianus lapideum pontem in Istro fecit, opus sane mirandam, et maxime memorabile, cui cætera illius opera vix adæquare possis. Viginti stant ex quadrato*

3. Între acest rîu Timiș și Dunăre există o cîmpie care se numește Maxons, în al cărei mijloc împădurit se află o cetate, Érsomlyó, iar spre Timișoara se observă altă cetate cîmpenească, Somlyó. În această vastă cîmpie, întinsă pe o lungime de mai bine de douăsprezece mile maghiare, de la cetatea Timișului pînă la malul Dunării, pe teritoriul căreia este situată, spre Miazăzi, Samandria, cetatea turcilor, se spune că s-au văzut în dese rînduri turme de trei-patru și mai multe mii de cerbi, ciute și cerbi lopătari. Vînarea acestora este primejdioasă și pentru ai noștri, din cauza turcilor, și pentru aceia, din cauza alor noștri, dacă nu se pornește în grup de cel puțin trei sute de călăreți. În ținutul Samandriei, pe malul septentrional al Dunării, se înșiră către Miazănoapte: Keve, Dombó, Harám, Butotzin, Sanctus Ladislaus, Pét, ocupate deja de mulți ani de turci.

4. [Urmează] apoi Severinul, cetatea din josul podului lui Traian, și altele trei: Orșova, Pét [și] Mihald, subordonate aceleia. Prefectul lor se numește *ban*, dregător de mare renume la ai noștri. Sînt șaisprezece ani, sau cam așa, de cînd am pierdut Banatul acesta, datorită neglijenței alor noștri. Nu departe de Severin se spune că se află o fîntînă arteziană pe care cei din partea locului o numesc Sfînta Cruce: am aflat că apa ei vindecă trupuri cuprinse de multe șfeluri] de fierbințeli, că nu conține nici o murdărie, că a expulzat în scurtă vreme leșurile de animale aruncate în ea de dragul încercării, că, peste noapte, se arată aici nu știu ce torțe arzînd. Că, din acest motiv, fîntîna este la mare cinste chiar și pentru turci. Acestea le-am auzit demult de la servitorii lui Bélay Barnabás, ban al acestui ținut; de partea lor să fie adevărul!

5. Podul lui Traian, pe care l-am amintit, a fost construit printr-o lucrare grandioasă. Ceea ce se poate afla din aceste cuvinte ale lui Dio Cassius, pe care le aștern aici: „În acele vremuri – spune –, Traian a făcut peste Istru un pod de piatră, o lucrare cu totul admirabilă și foarte demnă de a fi reținută, cu care greu ai putea

lapide pilæ, quarum altitudo centum et quinquaginta pedum, præter fundamenta habetur: latitudo sexaginta pedes continet: distant inter se, centum et septuaginta pedibus, fornicibus vero coniunguntur. Impensa profecto ingens, et vix credibilis. Sed illud mirari convenit, quanam ratione, et quibus viribus, quove artificio in illa gurgitum altitudine, tamque præcipiti fluvio, tum singulæ columnæ exstrui valuerint, tantarum molium fundamenta stabiliri: vada præterea limosa erant, neque amnis alio averti poterat. Quanta vero sit altitudo aquæ, et quam latus pateat amnis, haud equidem enarraverim: diffunditur, per ea loca, spaciosus atque interim mole concitatus, ripas longius submovet. Alibi vero duplo, atque interim triplo, priori sui parte maior aut restagnat aut defluit. Qua vero arctatur, vorticosus et ferox, ædificia et pontes non patitur, et rursum liberatus angustiis, in pelagi formam totus exspaciatur, iterumque coit, quasi retentus profundior, et rapidus fertur. Arduum igitur et maxime laboriosum fuit, in ea fluminis parte, pontem ædificare.» Hunc pontem postea, *Adrianus* demolitus est, alia, quam qua *Traianus* ædificaverat, ductus ratione. Hic, ut omnibus anni temporibus Romano exercitui esset contra Barbaros, securus per Danubium transitus; ille, ne Barbari pertransito, commoditate pontis, Danubio, Romanam ditionem incursare possent. Exstant etiam nunc aliquot pilæ, pontis ipsius reliquiæ. Huic ponti, hæc erant inscripta

PROVIDENTIA
AUG.
VERE. PONTIFICIS
VIRTUS. ROMANA
QUID. NON. DOMET
SUB. IUGUM. ECCE
RAPITUR. ET
DANUVIUS

asemui celelalte opere ale sale. Sînt douăzeci de stîlpi din piatră cuadrată, a căror înălțime este apreciată, în afara temeliilor, la o sută cincizeci de pași; lățimea are șaizeci de pași; distanța dintre ei este de o sută șaptezeci de pași, dar sînt legați între ei prin arcade. Suma investită [este] uriașă și greu de crezut. Dar este uimitor cu ce judecată, cu ce puteri și cu ce măiestrie au fost în stare să construiască pe atunci fiecare coloană, în acele vîrtejuri adînci și în fluviul atît de agitat [și] să fixeze temeliile unor asemenea coloși; pe deasupra, vadurile erau mîloase și nici nu se putuse abate fluviul. Dar cît de adîncă este apa și cît de mult se lățește fluviul, n-aș putea relata, de fapt: larg în acele locuri și mînat, în răstimpuri, de [propria sa] masă [de apă], depărtează mai mult malurile. În alte părți, însă, fiind de două sau, uneori, de trei ori mai mare decît pe porțiunea anterioară, ori se revarsă, ori curge la vale. În schimb, pe unde se îngustează, plin de vîltori și sălbatic, nu îngăduie în cale-si construcții și poduri și, eliberat din nou din strîmtori, se răspîndește pe de-a-ntregul, în chipul unei mări, iarăși se restrînge, ca și reținut, și gonește, mai adînc, cu mai mare repeziciune. Măreț și amarnic de ostenitor a fost, așadar, a ridica podul în acea parte a fluviului." Podul acesta l-a demolat apoi Hadrian, călăuzit de un alt gînd decît cel prin care îl înălțase Traian. Acesta [a vrut] ca trecerea armatei romane peste Dunăre să fie asigurată, împotriva barbarilor, în toate anotimpurile, acela, ca barbarii să nu poată invada stăpînirea romană, trecînd Dunărea pe un pod comod. Cîțiva piloni mai dăinuie și acum, rămășițe ale podului însuși. Pe pod au fost înscrise acestea: *„Din grija Augustului, a adevăratului pontifex, cîte nu îmblînzește virtutea romană? Iată, și Dunărea este subjugată!"*

CAPUT XVIII
De Hungariæ Opportunitatibus variis

§1. Nunc tempus admonet, ut quæ in hac descriptione a me superius prætermissa sunt, in unam veluti omnia summam, contraham, et ob oculos ponam. HUNGARIAM igitur ipsam, rerum omnium, quæ tum ad usum mortalium, tum ad opes comparandas, necessariæ esse putantur, non exiguam gignere copiam, satis constat. Terram habere nigram, pinguem, uliginosam: quæ scilicet non magno cultorum labore, uberes producat fructus, stercorationis, nec ad arva, nec ad montes consitos vitibus, instaurandos, nullus admodum (exceptis pauculis montosis quibusdam locis), est usus. Arva, semel vel bis leviter arata, seminataque, copiosum ferunt tritici frumentive, et aliorum leguminum, fructum. Sunt certa, ut accepi loca, in quibus, si sementem farris feceris, ad tertium dein annum, ob terræ succulentæ bonitatem, vertatur in electi tritici granum.

§2. Vini copia tanta, ut omnes fere Hungariæ regiones (exceptis campis, qui citra et ultra Tibiscum, Varadinum versus sunt, atque tractu Bácsiensi, et pauculis aliis locis), vina generosa, dulcia, styptica, media inter utraque, fortia, levia, temperata ferant, multo maiorem tamen albi, quam rubri copiam. Usum cerevisiæ, ob vini abundantiam, minima regni pars novit. In campis Cumanicis, præter vina advectitia, usum habent Cumani, cuiusdam liquoris, ex milio, et aqua, suo more expressi, quem *Bozam* vocant. Contingit plerumque, ut aeris temperies, et bona anni tempestas, tantam vini vim

CAPITOLUL AL XVIII-LEA
Despre feluritele avantaje ale Ungariei

1. Acum timpul mă îndeamnă să adun, ca într-un întreg, cele ce au fost omise de mine, mai sus, din această descriere și să le pun sub ochii [cititorului]. Așadar, este destul de limpede că Ungaria în sine dispune de resurse bogate ale tuturor lucrurilor care se consideră a fi necesare, atît pentru nevoile muritorilor, cît și pentru a strînge avere. Are un sol negru, gras, umed, care, adică, fără un mare efort din partea cultivatorilor, dă roade îmbelșugate; nici pentru primenirea ogoarelor, nici pentru plantarea munților cu viță-de-vie nu se folosesc deloc îngrășăminte naturale (în afară de cîteva neglijabile locuri muntoase). Ogoarele, arate ușor, o dată sau de două ori, și semănate, dau mari recolte de grîu sau cereale și altele, de leguminoase. După cum am aflat, sînt anumite regiuni unde, dacă semeni grîușor[15], pînă în al treilea an, datorită pămîntului bun [și] umed, [el] se transformă în grîu cu bob ales.

2. Belșugul de vin șeste] atît de mare, încît mai toate regiunile Ungariei (în afară de cîmpiile care sînt dincoace și dincolo de Tisa, înspre Oradea, și de ținutul Baciului, precum și de puține alte locuri) produc vinuri de soi, dulci, acrișoare, mijlocii între acestea două, tari, ușoare, potrivite, cantitatea celui alb fiind, totuși, mult mai mare decît a celui roșu. Băutul berii, datorită bogăției de vinuri, o practică doar o foarte mică parte a țării. În cîmpiile cumane, în afara vinurilor aduse, cumanii folosesc un fel de băutură din mei – presat după știința lor – și apă, pe care o numesc *boza*. Se întîmplă adesea ca vremea favorabilă și anotimpul bun să ofere o aseme-

suppeditet, ut vix reperiantur dolia, vino condendo necessaria; quod ego in Comitatu de *Baranya,* dum essem *Quinque Ecclesiis,* hisce vidi oculis; sed cogantur vasa, ad alios usus domesticos præparata, in usum, vinorum infundendorum, convertere, et pro vase vacuo, alterum vas, vino repletum, rependere. Vinorum melius est et nobilius, primum quod in Sirmio, tum Simigio, Baronya, Posoniensi, Soproniensi, Agriensi, Borsodiensi, Ujvariensi, Vesprimiensi, Szaladiensi Comitatibus; postremo, in Transylvania, et Sclavonia, nascitur. Vites silvestres maiores, et botros, et acinos, in plerisque locis, maxime in Sirmio producunt, quam non paucis in locis domesticæ cultæve; neque, quod ex iis vinum exprimitur, minus sapidum est, quam quod apud *Belgarum* quosdam, nativo in solo productum, habitumque ab incolis, pretio expositum vidi atque expertus sum.

§3. Fructum omnis generis infinita copia. Peponum et melonum, varia genera, ut frumentum, in campis seminantur, Italicis, sive magnitudinem , sive saporem dulcem consideres, non inferiora. Ad vina, aquas et fructus, sub diebus caniculæ refrigerandos, ubi desunt cellæ vinariæ frigidæ, utuntur nostri glacie, in cavernas ab hyeme coniecta conservataque. Phasianorum, perdicum et Sylvestrium et campestrium, gallinarum silvestrium, turdorum, et aliarum quoque nobilium diversarumque avium, ea abundantia: ut in his Hungariæ nihil omnino deesse videatur. Nonnullæ aves, quæ in Belgio, Gallia, et aliis regnis in pretio atque deliciis habentur, ut ardeæ, et rostratæ, quas Galli, *Becasses,* Germani vero *Schneppas* vocant, aliæque id generis, nihili in Hungaria penduntur, neque earum est usus: tanta est aliarum delicatiorum copia.

§4. Amplitudo, et satietas tanta est pascuorum, ut multa millia equorum, boum, ovium, caprarum, et aliorum id genus pecorum, alat. Fœni tanta vis, ut campis primo vere, ob neglectum in eis, non recisum fœnum,

nea cantitate de vin, încît greu să se găsească butoaiele necesare păstrării vinului – ceea ce am văzut cu ochii mei în comitatul Baranya, pe cînd eram la Quinque Ecclesiae –, dar se adună vasele destinate în gospodărie altor întrebuințări, pentru a fi transformate în scopul umplerii cu vin și pentru a plăti, în schimbul unui vas gol, un alt vas, plin cu vin. Dintre vinuri este mai bun și mai nobil, în primul rînd, cel produs în Sirmium, apoi cel din comitatele Simigium, Baranya, Posonium, Sopron, Agria, Borsod, Ujvár, Vesprimium, Zala, în sfîrșit, în Transilvania și Slavonia. Vița sălbatică are, în majoritatea locurilor, [dar] mai cu seamă în Sirmium, și corzi [mai lungi] și boabe mai mari decît cea domestică sau cultivată în multe regiuni; am văzut și m-am convins că nici vinul care se stoarce din ea nu este mai puțin savuros decît cel obținut din sol natural de unii belgieni, avut și scos la vînzare de localnici.

3. Belșugul tuturor felurilor de roade este de necuprins. Variatele soiuri de bostan si pepene sînt semănate pe cîmp precum grîul; de-ai considera fie mărimea, fie gustul lor dulce, ele nu sînt inferioare celor din Italia. Pentru răcirea, în zilele toride, a vinurilor, apei și a fructelor, acolo unde lipsesc pivnițele răcoroase pentru vinuri, ai noștri folosesc gheața, adunată și păstrată din iarnă în beciuri. Există așa o puzderie de fazani, potîrnichi de pădure și de cîmp, cocoși de munte, sturzi și alte felurite păsări alese, încît pare că, în această privință, Ungariei cu adevărat nu-i lipsește nimic. Unele păsări, care în Belgia, Franța și în alte țări sînt considerate de mare preț și delicatese, precum stîrcii și becaținele, pe care francezii le numesc *becasses*, iar germanii *Schnäpper*, precum și altele de genul acesta, în Ungaria nu au nici o căutare și nu sînt consumate deloc, atît de mare este numărul altora, mai bune la gust.

4. Pășunile sînt atît de întinse și de îndestulătoare, încît pot hrăni multe mii de cai, vite, oi, capre și alte animale de acest fel. Cantitatea de fîn este așa de mare, încît la începutul primăverii se obișnuiește să se dea foc

ignis iniici soleat, quo herbæ novellæ repullulare possint. Visum est, vehementia ignis, campis sæpe iniecti, temeritate, seu incuria bubulcorum et pecuariorum, magnam silvarum quantitatem aliquando consumtam. Silvæ tot et tantæ, ut et coloni, nullo impenso pretio, ad quotidianos usus, lignorum abunde sat habeant; lucri etiam caùssa, quotiescunque illis visum fuerit, ad vicina devehant oppida, ibique vili pretio venalia exponant. Apum et mellis magna copia. Equi optimi, celeres, decori, et pulcritudine insignes, inter quos meliores æstimantur, quos Transylvania, Siculia, et Valachia educat. Horum multi, etiam Turcicis, qui et pernicissimi sunt, et pulcri, præstant.

§5. Nec minus, tot greges boum, caprarum, ovium, tantaque copia ferarum omnis generis, ut non modo Hungaria, earum sentiat commodum; verum vicinæ quoque provinciæ harum sint participes. Boves, partim omnem illam, Italiam, quæ est circum Venetos, partim Austriam, Moraviam, Bavariam, Sueviam, et populos Germaniæ, quam lata est, ad Rhenum usque, alunt. Audivi ego pluries a publicanis, quos vulgus *Tricesimatores* vocat, in singulis nundinis boariis, quæ, circum loca Viennæ civitatis Austriæ, bis quotannis aut pluries celebrari consuevere, sese a boum triginta et amplius millibus vectigalia, sive tricesimas, Regi exegisse. Taceo hic eorum numerum, qui alio, per Styriam, et Carinthiam, itinere, anno quolibet, in Italiam aguntur; quem non minorem eo esse constat; magna ipsius parte, ut supra dictum est, horum usum habente. Eorum quoque boum numerum, qui in Moraviam quotannis agitur, prætereo. In locis fere singulis Hungariæ, ea est ferarum, tam maiorum, quam minorum, omnis generis copia, ut, sicuti aves qualescunque, ita feras, tam nobilitas, quam plebes æque passim venentur, aucupenturve, quisque in suum, tum usum, tum voluptatem.

fînului necosit – rămas din neglijență pe aceste cîmpii –, ca să poată încolți iarba nouă. Uneori, s-a văzut o mare porțiune de pădure devastată – din nesăbuința sau neatenția păstorilor și a crescătorilor de vite – de vehemența focului aprins pe cîmpii. Pădurile sînt atît de multe și atît de mari, încît și țăranii au cu prisosință lemne pentru folosința zilnică, fără a plăti vreun preț, ba, ori de cîte ori li se pare [nimerit], să și ducă în localitățile învecinate și, pentru a cîștiga un ban, să le scoată ieftin la vînzare. Albinele și mierea abundă. Caii [sînt] foarte buni, rapizi, remarcabili prin ținuta și frumusețea lor; dintre ei sînt apreciați drept mai deosebiți cei crescuți în Transilvania, în Secuime și în Muntenia. Mulți dintre ei întrec chiar și caii turcești, care sînt și foarte iuți și arătoși.

5. Nici cirezile de vite [sau turmele] de capre [și] oi nu sînt mai puține, iar numărul sălbăticiunilor de tot felul [este] atît de mare, încît nu numai Ungaria se bucură de ele, ci au parte de acestea și provinciile învecinate. Vitele sînt hrana, pe de o parte, a întregii Italii care se află în jurul Veneției, pe de altă parte, a Austriei, Moraviei, Bavariei, Sueviei și a popoarelor din Germania, cît este de întinsă, pînă la Rin. Am auzit de mai multe ori de la arendașii de impozite, pe care poporul îi numește „treizeciuitori", că ei, la cîte un singur tîrg de vite, care este ținut, de obicei, de două sau mai multe ori pe an în preajma teritoriului Vienei, oraș al Austriei, au ridicat pentru rege impozitul, adică treizecimea, a mai bine de treizeci de mii de vite. Trec aici sub tăcere numărul acelora care sînt mînate anual în Italia, pe alte căi, prin Stiria și Carintia, care, desigur, nu este mai mic decît cel [amintit]; mare parte a ei hrănindu-se, după cum s-a spus mai sus, cu ele. Omit și numărul acelor vite, care sînt mînate, în tot anul, în Moravia. Aproape în fiecare loc al Ungariei este o asemenea bogăție de animale sălbatice, atît mai mari, cît și mai mici, încît și nobilimea și cei de rînd la fel vînează sau capturează pretutindeni fiarele, ca pe oricare pasăre, fiecare fie pentru nevoia, fie pentru plăcerea sa.

§6. Piscium præterea, Antacæorum, non ossibus, sed cartilaginibus compactorum, quos Hungari lingua patria *Vyzam*, Germani *Huzones* (*Hausen*) vocant, Sturionum, *Tok*, *Keczege*, quos PLINIUS Pelamides forte appellat; item Silurum, quem nos *Harcsam* vocamus; Syllen, Trutarum et aliorum omnis generis fluviatilium, quos etiam alia ferunt regna, quanta sit abundantia, vicini populi, pro comperto habent. Sæpius hoc visum est, et nunc videri potest, Danubii, Tibisci, Themesii, Dravi, et aliorum aliquot inundationibus, tantam vim piscium, aqua tandem refluente, in alveis riparum hæsisse, ut negligentia colonorum, et mortuis porci pasti fuerint, et ex relictis, aer caloribus infectus, nonnunquam luem accolis invexerit. Si quispiam retia habuerit, non deerunt ei pisces, absque pretio, modo abstineat a paucis locis prohibitis. Cancrorum etiam, in omnibus fere Hungariæ locis, competens est sufficientia. Verum in pagis, præsertim MARIÆ Reginæ, Dominæ meæ, ad arcem *Altenburgum* pertinentibus, tanta eorum prehenditur copia, ut coloni soleant, multis plaustri, Viennam, vicinam eis civitatem, venundandos invehere.

§7. Antacæorum piscium, quorum supra meminimus, hoc modo fieri consuevit piscatio. Inter *Taurunum*, et *Posonium* civitatem, sunt pleraque loca in Danubii alveo, ubi aqua est et altior et vorticosior. In his Antacæi habent suum veluti diversorium. In mense Novembri, antequam glacies appareat, trabibus, tota Danubii latitudo, paribus intervallis compingitur, relicto in medio ipsius alvei loco vacuo, qui nassa vel reti, ad id parato, communitur. Infra trabes, piscatores ex naviculis sua tendunt retia. In ripis interim Danubii, iaculationibus machinarum, veluti tonitrua emittuntur, quibus Antacæi ex suis latebris exciti, et vi quodammodo expulsi, Danubium circumnatant, quos postea piscatores, in retia delapsos, tam facile ad ripas trahunt, ut nihil oneris

6. Pe lîngă aceasta, cît de mare este abundența în pești antacei, legați nu prin oase, ci prin cartilagii – pe care maghiarii îi numesc în limba maternă *viza*, germanii, *Huzones (Hausen)* – a sturionilor (*tok*, *kecsege*) [mgh.], pe care Plinius îi numește, probabil „pelamides", de asemenea a silurilor, cărora noi le spunem *harcsa* [mgh. = somn], a șalăilor, păstrăvilor și a altor [pești] de rîu de toate speciile, popoarele vecine o știu prea bine. S-a văzut de mai multe ori și se poate vedea și acum, în [timpul] revărsărilor Dunării, Tisei, Timișului, Dravei și a altor cîteva [rîuri], că atît amar de pește a rămas în gropile malurilor, după ce apele s-au retras în sfîrșit, încît, din nepăsarea țăranilor, și porcii au mîncat din cei morți, iar aerul, infectat de cei lăsați în căldură, a răspîndit nu o dată molima între locuitori. Dacă cineva are năvod, aceluia nu-i vor lipsi peștii, fără plată, numai să se țină departe de cîteva locuri interzise. Chiar și cantitatea de raci este îndestulătoare în mai toate părțile Ungariei. Dar în sate, mai ales în cele aparținînd de cetatea Altenburg a reginei Maria, suverana mea, se prind în număr atît de mare, încît țăranii obișnuiesc să-i ducă, spre vînzare, cu care multe la Viena, orașul din apropierea lor.

7. Prinderea peștilor antacei, pe care i-am amintit mai sus, are loc, de obicei, în acest fel: între Taurunum și Posonium există mai multe locuri în albia Dunării, unde apa este și mai adîncă și mai plină de vîltori. Aici își au sturionii un fel de patrie adoptivă. În luna noiembrie, înainte să apară gheața, întreaga lățime a Dunării este înțesată cu bîrne egal distanțate, tocmai în mijlocul albiei rămînînd liber un loc, care se împrejmuiește cu vîrșa sau năvodul, anume pregătit. Sub bîrne, pescarii își întind, din bărci, plasele. Între timp, pe malurile Dunării se produc cu tunurile un fel de tunete, de care speriindu-se astfel sturionii în ascunzișurile lor și fiind cumva izgoniți cu putere, înoată roată prin Dunăre, apoi pescarii, după ce aceștia au intrat în plasă, îi trag la mal atît de ușor, de simt că nu au nici o greutate. Nu o

sibi adesse sentiant. Nonnunquam, in loco et piscatione una, Antacæi, demptis aliis minoribus piscibus, prehenduntur, ad numerum mille, et ultra. Ex quibus reperiuntur nonnulli, duodecim et ultra pedum longi.

§8. Thermæ quoque quam plurimæ sunt diversis in locis, tanta vehementia alicubi erumpentes, ut molas circumagant frumentarias. Hæ, ad omne fere genus morborum curandorum suavissimæ, ex experientia habentur; maxime, quæ sunt *Budæ*, *Varadini*, *Trenchinii*, et in *Sclavonia*.

CAPUT XIX
De Residuis Hungariæ Commoditatibus

§1. Auri, argenti, ferri, cupri, stanni, vitrioli, marmoris, et rubri, et albi, maxima ibi copia. Alabastrum quoque est Hungaris patrium. Qui aliquantum etiam plumbi habent, non tamen ad necessitatem regni ex omni parte sufficiens, quod hac de re ex Polonia advehitur. Montes minerarum, metallorum, et ferri per Hungariam plurimi, qui non coluntur. At fodinæ aurariæ, et argentariæ, quarum nunc est usus, primum sunt, ut memoravi, prope *Civitates*, quas *Montanas* vocant, nempe: *Cremniciam*, *Schemniciam*, *Bistriciam*, et loca eis vicina: tum in *Ryhnov*, *Rosnavia* et *Smelnitia*: dein in *Rivulo Dominarum*; postremo in Transylvania. Cibinii, Cremniciæ, et Cassoviæ, Hungariæ Civitatibus, cuduntur aurei, quos *Ducatos* vocant; monetæ autem argenteæ puræ, tum in his eisdem semper, tum ubicunque, et in quot Regi, pro tempore commodum esse videtur, locis. Aurum est triplex, unum reperitur inter lapides solidum, in massæ formam, natura satis defecatum, et purum. Quod alii quidem diversa in magnitudine; ego vero ad quantitatem habui ovi gallinacei, ponderis supra centum ducatorum. Nuper scripsit ad me *Nicolaus Gherendinus*, Episcopus Transylvanus, frustum talis auri in pondere trecentorum

dată, într-un singur loc și într-o singură captură, sînt prinși, neconsiderîndu-se ceilalți pești mai mici, sturioni în număr de mai bine de o mie. Între aceștia se află unii lungi de peste douăsprezece picioare.

8. Sînt și foarte multe ape termale, în diferite regiuni, erupînd pe alocuri cu atîta forță, încît pun în mișcare mori pentru cereale. Acestea, mai cu seamă cele care se găsesc la Buda, Oradea, Trencinium și în Slavonia, sînt considerate, în urma încercării [lor], deosebit de eficiente în vindecarea mai tuturor felurilor de boli.

CAPITOLUL AL XIX-LEA
Despre celelalte condiții prielnice ale Ungariei

1. Aici există imense resurse de aur, argint, fier, cupru, staniu, vitriol și marmură, atît roșie, cît și albă. Maghiarii au și alabastru autohton. Ei au chiar și ceva plumb, totuși nu peste tot suficient pentru nevoile regatului, din care motiv se aduce din Polonia. Prin Ungaria [sînt] mulți munți cu minereuri neferoase și fier, care nu se exploatează. Însă mine de aur și de argint care acum funcționează se află, desigur, în primul rînd, cum am amintit, aproape de orașele care se numesc *montane:* Cremnicia, Schemnicia, Bistricia și în locurile învecinate acestora, apoi în Rihnov, Rosnavia și Smelnitia, pe urmă la Baia Mare, în sfîrșit, în Transilvania. La Sibiu, în Cremnicia și Cassovia, orașe ale Ungariei, se bat monede de aur, care se numesc ducați, iar monede de argint curat, atît permanent aici, în aceleași locuri, cît și temporar în alte părți, unde i se pare regelui potrivit. Aurul este de trei feluri: unul se găsește sub formă de masă solidă între pietre, fiind destul de purificat de natură și curat. Alții [au avut] din acesta în diferite mărimi, eu, însă, am avut cam de mărimea unui ou de găină [și] cu greutatea mai mare decît cea a o sută de ducați. Gerendi Miklós, episcopul Transilvaniei, mi-a scris de curînd că

et quinquaginta ducatorum se habuisse; scripsit item colonum quendam circa *Abrugh-Banya*, quod oppidum est in limitibus Transylvaniæ, ea ex parte, ubi *Albus Kewres* in Hungariam inter montes elabitur, nuper reperisse aurum huius generis, in magnitudine panis rusticani, ponderis supra mille sexingentorum ducatorum. Reperitur idem etiam magnitudine nucis et lapillorum. Alterum extrahitur artificio ex mineris, aurum, argentum, et cuprum simul complectentibus. Quod vero est tertium, ex fluviolorum (qui præter *Aranyas* fluvium, de quo supra meminimus, sunt plures) alveis arenosis expurgatur, quod *arenosum*, sive *lavatile*, ex ipsa re vocant. Primum, et ultimum genus, gignit Transylvania; medium, aliæ Hungariæ, ut supra relatum est, partes. Qui viderunt, certo dicunt, in *Scepusio*, in quo etiam vitriolum destillat esse fluviolum, qui ferrum iniectum, in speciem et materiam cupri transmutat. Nec hoc taceo, esse in Hungaria terram viscosam, in modum ceræ, ex qua luminaria, facesque et lucernæ fiant, insuaviter tamen olentes.

§2. Montes sunt salis fossilis plurimi: inter quos, qui nunc coluntur in Transylvania, sunt quinque, prope oppida: *Vizakna*, *Thorda*, *Dees*, *Seek*, *Kolos*: in Maromarusio vero unus et alter prope *Rona* oppidum. Loca hæc vocantur *Cameræ*, præfecti vero *Camerarii*. Alteræ, quæ sunt in Tralsylvania, spectant ad *Fiscum Regis*: alteræ in Maromarusio sunt, *Reginæ Hungariæ*, ex donatione propter nuptias. Cæteri salis montes, qui plurimi sunt, ut lucrum Regi, et Reginæ ex iam dictis accrescat, vetiti sunt sub gravi pœna coli, præter Regis consensum, atque arbitrium. Idem sit etiam in montibus, aurum, argentum, et mineras producentibus, qui ultra prædictos sunt plurimi. Sal, qui in *Transylvania* effoditur discinditurque, per duo flumina *Maros* et *Samos*, navigio usque Tibiscum amnem evehi, hinc ad varias *Cameras* Regias per totam Hungariam distribui, venundarique solet. *Maromarusius* vero, partim curribus, quorum quemlibet boves in sede-

a avut o asemenea bucată de aur, cu greutatea a trei sute cincizeci de ducați; a mai scris și că un țăran a găsit nu demult în preajma Abrudului, oraș care este la hotarele Transilvaniei, în acea parte pe unde Crișul Alb pătrunde printre munți în Ungaria, o asemenea [bucată] de aur, de mărimea unei pîini țărănești, cu greutatea mai mare decît a o mie șase sute de ducați. Același [fel] se mai găsește și de mărimea unei nuci și a pietricelelor. Celălalt [fel] se extrage artificial din minereurile conținînd împreună aur, argint și cupru. Cît despre al treilea [fel], se obține din albiile nisipoase ale rîulețelor (care sînt multe, în afara rîului Arieș, de care am amintit mai sus); acesta se numește aur *nisipos* sau *spălat*, tocmai din această cauză. Transilvania are din primul și cel din urmă fel; alte părți ale Ungariei, cum s-a arătat mai sus, [au] din cel din mijloc. Cei care au văzut confirmă că în ținutul Scepusium se află un pîrîu în care se infiltrează și vitirol [și] care preschimbă fierul aruncat în el în cupru, ca aspect și ca substanță. Nu ascund nici faptul că există în Ungaria un soi de pămînt vîscos, precum ceara; din el se fac lumînări, torțe și opaițe, totuși, urît mirositoare.

2. Se găsesc foarte mulți munți cu zăcăminte de sare; între acestia există în Transilvania cinci care se află în exploatare, aproape de orașele Vizakna, Turda, Dej, Szék [și] Cluj; iar în Maramureș există unul și, în apropierea orașului Rona, un altul. Aceste locuri se cheamă cămări, iar conducătorii, cămărari. Unele, care sînt în Transilvania, aparțin fiscului regal, altele, din Maramureș, sînt ale reginei Ungariei, prin donații de nuntă. Fără acordul și hotărîrea regelui, ceilalți munți de sare, care sînt cei mai numeroși, sînt interziși în exploatare, prin grea pedeaspă, pentru ca profitul regelui și reginei să crească pe seama celor amintiți. La fel se întîmplă și cu munții care dau aur, argint și minereuri; aceștia sînt mai numeroși decît cei menționați. Sarea care se extrage și se taie în Transilvania se obișnuiește a fi transportată cu nava pe două rîuri, pe Mureș și pe Someș, pînă la rîul Tisa [și] a fi distribuită de aici diferi-

cimum, et ultra iuncti ordinem, partim navi, ad superiores Hungariæ partes, quæ sunt citra Tibiscum superiorem, ad *Cameras Reginales*, in usum earum, et illis vicinarum regionum, advehitur. Hoc sale Hungarico, non modo Hungari, sed et Serviani, Bosnenses, et Turcæ utuntur. Sunt et in Transylvania prope *Kolos*, rivuli salsi, ex montibus decurrentes, quorum aqua utuntur rustici, in condimento ciborum, manifesto argumento, optimum exinde sal, si paulum adniti velint, coqui posse, quod ne tentare quidem cogitant, alterius satis magna copia exuberante.

§3. Totius huius Hungariæ Regnum, continet in se, nostro hoc tempore, diversas nationes; Hungaros, Alemannos, Bohemos, Sclavos, Croatos, Saxones, Siculos, Valachos, Rascianos, Cumanos, Jazyges, Ruthenos, et iam postremo Turcas: quæ omnes differenti inter se utuntur lingua, nisi quod aliqua vocabula, propter diuturnam consuetudinem, atque mutuum commercium, aliquam habere videantur similitudinem et symphoniam. In valle Agriensi, aliquot pagi incoluntur, habiti pro coloniis *Eburonum*, qui nunc *Leodienses* dicuntur, olim eo traductis. Horum incolæ, in hodiernum diem *Gallicam* sonant linguam. Quo autem tempore, aut eo traducti sint, aut sponte migrarint, haud satis compertum habeo.

§4. Alius est etiam pagus, inter *Maros* et *Album Keüres* fluvios, extra Transylvaniam, cui ab huius nominis, et vicino ei oppido nomen est *Simánd*, qui accolas fere omnes habet claudos, cæcos, homines, vel cruribus, vel brachiis contortis, vel alia corporis fœditate insignes. Eo sanum neminem admittunt: qua re, et quod sint corporis deformitate conspicui, maxime gloriari videntur. Non id quidem, ferente natura, sed quod fama est, infantes recenter natos, a parentibus, aut excæcari aut ipso-

telor depozite regionale și vîndută în Ungaria întreagă. În schimb, cea din Maramureș este transportată, în parte, cu carele – fiecare din acestea fiind tras de cel puțin șaisprezece boi legați în ordine –, în parte, cu nava, către regiunile mai de sus ale Ungariei care se află dincoace de Tisa superioară, la depozitele reginei, pentru nevoile acestor ținuturi și ale celor învecinate cu ele. Această sare maghiară o folosesc nu doar maghiarii, ci și sîrbii, bosniacii și turcii. În Transilvania, aproape de Cluj, sînt și pîraie sărate, curgînd din munți, a căror apă țăranii o folosesc pentru condimentarea mîncărurilor, drept dovadă că din aceasta se poate cristaliza, dacă ar vrea să facă un mic efort, o sare foarte bună, lucru la a cărui încercare nu se gîndește nimeni, marea cantitate a celeilalte fiind suficient de îndestulătoare.

3. Regatul maghiar, în întregul său, cuprinde acum, în zilele noastre, diferite neamuri: maghiari, germani, cehi, slavi, croați, secui, valahi, sîrbi, cumani, iazigi, ruteni și, în fine, deja și turci; acestea toate vorbesc limbi diferite între ele, doar că unele cuvinte par să aibă o oarecare asemănare și sună apropiat, din cauza obișnuinței îndelungate și a legăturilor reciproce. În valea Agriei, cîteva sate, considerate colonii ale eburilor, sînt locuite [de cei] care astăzi se numesc liegeni, strămutați acolo demult. Locuitorii acestora vorbesc pînă astăzi limba franceză. Dar cînd au fost aduși aici sau cînd au venit de bună voie – nu-mi este destul de limpede.

4. Mai este și un alt sat între rîurile Mureș și Crișul Alb, în afara Transilvaniei, care se numește Simánd – de la orașul cu același nume și vecin cu el –, care are mai toți locuitorii șchiopi, orbi, oameni fie cu picioarele, fie cu brațele răsucite, fie însemnați cu vreo altă meteahnă a trupului. Aici nu primesc nici un om sănătos, din care pricină și deși sînt priviți pentru diformitatea trupului, par a se mîndri nespus. De fapt, nu sînt mutilați astfel prin voia naturii, ci, după cum se zvonește, copiii abia

rum ossa, compaginesque membrorum, quo sint ipsis, deformitate corporis, non inæquales, interverti. Hi ab initio, ut quemadmodum corporis habitu, ita etiam idiomate, ab aliis different, propriam sibi linguam, qua inter se loquerentur, a nemine externo, nisi suo cive intelligibilem, quam nostri, *Cæcorum Linguam* vocant, confinxerunt. Hacque utuntur prærogativa, ut sint ab aliis oneribus cæterorum Hungarorum perferendis, liberi, atque per omnes regni partes, cancionibus mendicalibus, victum, quæstumque sibi, et suis faciant. Hominum genus, turpe, infame, et omnibus cruciatibus dignum: qui naturæ humanæ decorem, facto suo scelesto, dedecorant. A quo a Principibus nostris, sive aliis, maioribus rebus deditis, sive in amplo regno, id non advertentibus, hactenus prohibiti non fuere; alioqui generi humano, non tantam infamiæ, deformitatisque notam, inusturi. His a nobis, brevius modestiusque, quam Hungariæ est fertilitas, expostis, rem iam institutam adgrediamur.

născuți sînt fie orbiți de părinți, fie li se răsucesc oasele și ligamentele membrelor, ca, prin schilodirea corpului, să [le] fie asemănători. Pentru ca, precum ca prin ținuta trupului, așa să se deosebească și prin limbă de alții, ei și-au plăsmuit de la bun început o limbă proprie, pe care să o vorbească între ei, de nimeni din afară înțeleasă, ci numai de cetățenii lor, pe care ai noștri o numesc „limba orbilor". Și se bucură de acel privilegiu că sînt scutiți de alte poveri, pe care trebuie să le suporte ceilalți maghiari, și că în toate ținuturile regatului își fac traiul și cîștigul pentru ei și ai lor prin cîntece de cerșetori. [Este] un neam de oameni dezgustător, nemernic și demn de orice pedeapsă, care siluiește frumusețea naturii umane, prin fapta sa ticăloasă. Nu au fost pînă acum opriți de la aceasta de principii noștri, fie pentru că [ei] au fost preocupați de alte lucruri mai importante, fie pentru că, în întinsul regat, nu au observat aceasta; altminteri, neamului omenesc nu i s-ar fi imprimat stigmatul unei asemenea rușini și diformități. Acestea fiind prezentate de noi, mai pe scurt și mai modest decît este Ungaria de roditoare, să trecem de-acum la subiectul propus.

NICOLAI OLAHI
HUNGARIÆ
LIBER II
ATILA
Sive de initiis Atilani per Pannonias Imperii, et rebus bello ab eodem gestis

CAPUT I
Hunni, duce Atila, Tibiscum transeunt; cum MATERNIC et DETRICO, sive THEODERICO primum prospere, deinde infeliciter pugnant

§1. Quo primum tempore Hunni, sub Ducibus *Bela*, *Cheva*, et *Cadica*, in ripa Tibisci castra posuere, Pannonias incolebant diversæ gentes: quarum limitibus ad arcendos barbarorum excursus, adversa Danubii ripa, *Maternus* (aut ut alii tradunt), *Matrinus* præfectus fuit. Hic non eas modo provincias, quæ nunc Hungaria appellatur; sed etiam Dalmatiam, utrasque Mysias, Achaiam, Thraciam et Macedoniam administrabat. Igitur certior a suis factus, Hunnorum gentis, antea incognitæ, multitudinem intra Provinciam suam magna vi in ripa Tibisci castra posuisse, statuit *Detrici*, qui id temporis non minimæ Germaniæ parti præerat, quod se obiicere tantæ barbarorum multitudini vereretur, auxilium implorare. Is, conscripto celeriter magno vicinarum omnium gentium, velut ad commune extinguendum incendium,

CARTEA A II-A A
UNGARIEI
LUI NICOLAUS OLAHUS
ATILA
Sau despre începuturile stăpînirii lui Atila în Panonia şi despre faptele războinice săvîrşite de acelaşi

CAPITOLUL I
Hunii trec Tisa sub conducerea lui Atila: se luptă cu Maternic şi Detricus – sau Theodericus –, mai întîi cu succes, apoi nefericit

1. Înainte de vremea cînd hunii şi-au aşezat tabăra, sub conducerea lui Béla, Keve şi Kadicsa, pe malul Tisei, în Panonia locuiau diferite popoare, la ale căror hotare, pe malul opus al Dunării, a fost desemnat, pentru a împiedica incursiunile barbarilor, Maternus – sau (cum relatează alţii) Matrinus. Acesta nu administra doar acele provincii care acum se numesc Ungaria, ci şi Dalmaţia, ambele Moesii, Ahaia, Tracia şi Macedonia. Aşadar, anunţat de ai săi că mulţimea poporului hun, înainte necunoscut, şi-a aşezat, cu mare forţă, tabăra pe malul Tisei, în interiorul provinciei sale, a hotărît să-i ceară ajutor lui Detricus – care în acea vreme era în fruntea unei foarte mari părţi a Germaniei –, deoarece se temea să se expună unei asemenea mulţimi a barbarilor. Acesta, adunînd cu repeziciune o mare armată de la toate popoarele vecine, ca pentru stingerea unui pîrjol ameninţîndu-i

exercitu, in Pannoniam adveniens, in eo, qui nunc *Zaszhalom* vocatur, campo, non longe a meridionali ripa Danubii consedit.

§2. Urbs non multum ab eo loco aberat Potentiana, inter campum memoratum, et oppidum Thethem, ad eiusdem fluminis ripam sita; loco aliisque commoditatibus memorabilis. Hic quum *Maternus* ageret, copiasque ad arcendum repentinum hostium adventum conscriptas haberet, eo profectus est *Detricus*, ut quid facto opus esset, cum eodem consultaret, decerneretque, præstaretne traiecto Danubio Hunnos in castris imparatos adoriri, an aliam rationem eos opprimendi inire, quisve modus cum hostibus tam inopinatis atque incognitis esse deberet pugnandi. Qua re per exploratores Hunnis nunciata, dum consultatio iusto diutius inter Imperatores protrahitur, relicto in castris ad uxores et res suas tutandas præsidio, Hunni cum cætera militum multitudine, Tibisco traiecto, ad loca Danubio propinqua pervenere. Licet autem *Detricus* et *Maternus* ab exploratoribus accepissent, hostes appropinquare; arbitrati sunt tamen inter eos murum fortem interiectum esse, Danubii flumen, quem Barbari non facile essent superaturi.

§3. Hac ducti fiducia, quum segniores in re sua curanda essent; Hungari, haud multi laboris esse rati, post tot arduos plurimosque invios montes, præcipitia, et flumina superata, Danubio transvehi: utribus, quorum magnum numerum ad usum castrorum habebant, Danubium, præter spem hostium, infra Budam civitatem traiecere; cui loco, ubi nunc oppidum est, ob nunc traiectum postea Hungarice *Kelenfewlde*, id est *terra traiectus*, nomen est inditum. Hic coactis, et in ordinem redactis militibus, *Maternum* et *Detricum* in tentoriis ad urbem Potentianam tunc quietos, somnoque deditos, nocte intempesta subito invasere: qui insuetis Hunnorum, quos more Scythico edebant, clamoribus exciti, quid facerent, qua erumperent, qua hostibus resisterent, non satis

pe toți, sosind în Panonia, s-a stabilit în cîmpia care acum se numește Százhalom, în apropierea malului sudic al Dunării.

2. Nu prea departe de acest loc, între cîmpia amintită și localitatea Tétény, se găsea orașul Potentiana – situat pe malul aceluiași rîu –, remarcabil pentru așezarea sa și pentru alte avantaje. Fiindcă Maternus era acolo și dispunea de trupele înrolate pentru împiedicarea expediției dușmanilor, Detricus a pornit într-acolo, să discute cu el ce-ar fi de făcut și să decidă dacă e mai bine ca, trecînd Dunărea, să-i atace în tabăra lor pe hunii nepregătiți, sau să încerce o altă cale pentru a-i nimici și oare în ce fel ar trebui să lupte cu niște vrăjmași atît de neașteptați și de necunoscuți. Acest lucru fiind adus, prin iscoade, la cunoștința hunilor, în timp ce consfătuirea dintre comandanți se prelungește nepermis de mult, hunii, lăsînd în tabără o garnizoană pentru apărarea soțiilor și a avutului lor, trecînd Tisa cu grosul rămas al oștirii, au ajuns în locurile din apropierea Dunării. De altfel, se poate ca Detricus și Maternus să fi aflat de la iscoadele [lor] că dușmanii se apropie; au socotit, totuși, că între ei stă un zid puternic – fluviul Dunărea –, pe care barbarii cu greu îl vor putea trece.

3. Purtați de această amăgire, în timp ce [ei] se îngrijeau mai tărăgănat de ale lor, maghiarii, considerînd că, după depășirea atîtor munți abrupți și neumblați, a atîtor prăpăstii și rîuri, traversarea Dunării nu este dificilă, au trecut Dunărea pe burdufuri – din care aveau un număr mare pentru folosința în tabără – peste așteptările inamicului, mai jos de Buda; datorită acestei treceri, acestui loc, unde acum este un oraș, i s-a dat apoi, în ungurește, numele de Kelenfölde [„pămîntul trecerii"], adică *terra traiectus*. Adunînd aici oștenii și așezîndu-i în șiruri, în toiul nopții i-au atacat pe neașteptate pe Maternus și Detricus, retrași atunci în corturile de lîngă orașul Potentiana și cuprinși de somn, aceștia, treziți de strigătele stranii ale hunilor, pe care le făceau auzite după obiceiul scitic, nu prea știau ce să facă, pe unde

sciebant. Milites quoque et socii eorum non minus quam Duces, tam repentina hostium irruptione perculsi, arma et castra deserere: Hunni fugientes persequi, tota nocte cædere, trucidare, et ferro omnia delere. Lucescente die insequenti, Hunni, ut se et milites cæde hostium nocturna iam fessos reficerent, in valle Thárnok, non longe a Potentiana urbe, castra metantur.

§4. Hac clade et internecione suorum *Detricus* et *Maternus* vehementer perturbati, versabant dies et noctes animo, quo modo acceptam ignominiam insigni aliquo facinore delerent. Contractis igitur, qui adhuc a clade supererant, militibus, et his ac omnibus aliis quoque, qui in præsidio urbis atque aliis in locis erant, in ordinem redactis, antequam Hunni vires, recenti cæde fatigatas, recuperare possent, eos in ipsa valle Thárnok invadunt. Hunni, tum clade noctis præteritæ, sine magno labore hostibus a se illata, aminati, tum suorum multitudine confisi strenuo animo contra hostes tendere, acriter se defendere. Duces partitis inter se exercitus ordinibus, quisque nunc monendo, hortando, nunc hostium impotentiam et paucitatem elevando, ut milites acrius fortiusve hostibus insisterent, summam operam navare: nunc ubi hostes vehementius urgerent, etiam ipsi concurrere, strenue se gerere, pugnare, et virtutis suæ facinora edere. Contra Romani quoque haud segniter Hunnorum impetum propulsabant, se vitamque tutabantur, magnam nostrorum cædem stragemque edebant: memores, de facultatibus, imperio, et salute sua in eo agi certamine. Fit igitur atrox pugna, magna utrinque strages: campus utriusque partis cadaveribus consternitur. A prima luce cædes ad Solid occasum protrahitur. Qua ex re virtutem utriusque populi, quantum quisque manu et robore valeret, possetque, satis cerneres.

să scape, cum să țină piept dușmanilor. Zăpăciți și militarii și aliații lor, nu mai puțin decît conducătorii, de o asemenea năvală surprinzătoare a vrăjmașilor, au părăsit armele și tabăra. Hunii, urmărindu-i pe fugari, au ucis, au spintecat întreaga noapte, au nimicit totul cu sabia. Luminîndu-se de o nouă zi, pentru ca ei și oștenii [aliați], obosiți deja datorită măcelăririi din noaptea [trecută] a dușmanilor, să prindă puteri, hunii își așază tabăra în valea Târnok, nu departe de orașul Potentiana.

4. Adînc tulburați de această nenorocire și de uciderea alor lor, Detricus și Maternus își munceau mintea zi și noapte, în ce fel să spele, prin vreo mare ispravă, rușinea suportată. Adunînd, deci, oamenii de armă care mai supraviețuiau după masacru și încolonîndu-i pe ei și pe toți ceilalți, care se găseau în straja orașului și-n alte locuri, înainte ca hunii să-și fi putut reface puterile sleite de recenta hăcuială, îi atacă chiar în valea Târnok. Hunii, însuflețiți, pe de o parte, de dezastrul pricinuit de ei, fără mare caznă, dușmanilor, în noaptea anterioară, pe de altă parte, încrezători în propria lor mulțime, s-au îndreptat, cu inima vitează, împotriva inamicilor [și] s-au apărat înverșunat. Comandantii, împărtind între ei șirurile armatei, se străduiau din răsputeri, ba îndrumîndu-i, îmbărbătîndu-i fiecare, ba scoțind în evidență neputința și puținătatea dușmanilor, ca militarii să se opună mai îndîrjit și mai brav vrăjmașilor; ba și înșiși alergau către locul unde inamicii amenințau mai puternic, se purtau vitejește, luptau, făceau dovada virtuții lor. Dar nici romanii nu conduceau fără vlagă atacul împotriva hunilor; își apărau trupul și viața, făceau un mare omor și măcel printre ai noștri: nu uitau că de această luptă atîrnă șansele, stăpînirea și salvarea lor. Bătălia devine, așadar, cumplită, masacrul mare de ambe părți; cîmpul se acoperă, în ambele locuri, de morți. Căsăpeala ține din zori pînă la apusul soarelui. Din acest lucru poți aprecia destul vitejia ambelor popoare, cît valorează și poate fiecare, ca oaste și ca forță.

§5. Verum declinante iam Sole, res Hunnica sit inferior, ob præteritæ noctis vigilias, inquietem, et labores. Dant igitur nostri terga. Quos, quia iam pugnando defessi erant, *Detricus* et *Maternus* persequi non potuerunt. Hungari ea, qua prius celeritate, Danubium traiicientes, ad castra, quæ ultra eum reliquerant amnem rediere. Centum et viginti quinque millia Hunnorum in ea pugna desiderata esse traduntur: inter quos etiam *Keuve* unus e Ducibus interficitur. Hostium vero ducenta, et decem millia dicuntur cæsa, præter eos, qui in castris periere. Funesta sane pugna, et memoratu digna. Sequenti die *Detricus* et *Maternus*, etsi victores, noluerunt tamen Hunnorum reditum eo loci expectare: ac prælium sequens, quod futurum esse rebantur, tanto suorum periculo committere. Cum militum igitur suorum reliquiis Tulnam oppidum versus, quod a Vienna, nunc Austriæ civitate, olim non multum aberat, celeri itinere sese recipiunt.

CAPUT II

Hunni cæsos ultima in pugna socios Scythico more terræ mandant; THEODORICUM et MATERNUM recedentes insequuntur; commissoque tertium prælio internecione delent

§1. Hunni, accepta hac hostium fuga, in campum, ubi erat pugnatum, revertuntur. In quo, conquisitis suorum cadaveribus, maxime vero *Keuve* Ducis, ea iuxta viam publicam, more Scythico, magna pompa sepeliunt. Quo in loco statuam ponunt lapideam, rerum ibi gestarum apud posteritatem monumentum. Huic loco additum nomen *Kevehaza*, id est *domus Keuve*: qui nunc, mutatis et detractis litteris, *Keazo* appellatur. Post, ubi

5. Totuși, soarele scăpătînd deja, sorții hunilor ajung în declin, din cauza nesomnului din noaptea precedentă, a neliniștii și a efortului. Ai noștri fac, prin urmare, cale întoarsă. Detricus și Maternus, deoarece erau deja epuizați de luptă, nu i-au putut urmări. Maghiarii, trecînd Dunărea cu aceeași repeziciune ca înainte, s-au întors la tabăra pe care o lăsaseră dincolo de acest fluviu. Se povestește că în această luptă au căzut o sută douăzeci și cinci de mii de huni; între aceștia este ucis și Keve, unul din conducători. Dar se spune că au fost omorîți două sute zece mii de dușmani, în afara celor care au pierit în tabără. O luptă într-adevăr îndoliată și demnă de a nu fi dată uitării. A doua zi, Detricus și Maternus, deși victorioși, n-au vrut, totuși, să aștepte în acel loc întoarcerea hunilor și să-și asume, spre marea primejduire a alor lor, noua luptă care bănuiau că va urma. Așadar, cu militarii care le-au mai rămas, s-au retras în marș forțat către localitatea Tulna, care odinioară nu era prea departe de Viena, de orașul de acum al Austriei.

CAPITOLUL AL II-LEA

Hunii își îngroapă după obiceiul scitic tovarășii căzuți în ultima luptă; îi urmăresc pe Theodoricus[15] și pe Maternus care se retrag și, avînd loc a treia bătălie, [ambele armate] fac prăpăd, ucigîndu-se între ele

1. Hunii, aflînd de această fugă a dușmanilor, se întorc pe cîmpul unde se dăduse lupta. Aici, căutînd trupurile neînsuflețite ale alor lor, dar mai ales pe cel al căpeteniei Keve, le îngroapă după obiceiul scitic, cu mare cinste, lîngă drumul mare. Așază în acel loc un obelisc de piatră, ca amintire pentru posteritate a faptelor întîmplate aici. Acestui loc i s-a dat numele de „Keveháza" [mgh. = casa lui Keve], adică *domus Keve* –, care acum,

suorum funeribus Hunni more suo parentarunt, non multo tempore omnem Pannoniæ inferioris regionem, quæ circa Danubium est, partim vi, partim deditione subigunt. In qua uxoribus, liberis et omni familia collocatis, fortunam ulterius experiundam rati, magno exercitu, quem ex omni plebe iam rursus validum conscripserant, victoria superiore elati, Tulnam oppidum versus tendunt.

§2. *Detricus* et *Maternus* post prælium antea confectum coacto novo milite, in campo Kesmawr eis occurrunt. Nostri statuunt prius mori, quam pugnam detrectare, ac loco cedere, et virtutis suæ pristinæ, tot iam laboribus et periculis partæ, gloriam obscurare. Primi igitur aciem instruentes, in terrorem hostium clamorem terrificum edere, tympana more patrio pulsare, iaculis ac telis hostem eminus ferire, ordines turbare cœperunt: ubi turbata omnia vident, impressione facta cominus pugnare. Nec *Detricus* cum suis rem segniter gerebat. Qua impetus et vis maior ingruerat, ea nostris resistere, et se suosque strenue defendere. At Hunni in quam partem incubuerant, omnia cædibus prosternere. A primo diluculo ad horam diei nonam accerrime pugnatum est. Ad extremum, hostes multis acceptis vulneribus terga vertunt. Hunni, quoscunque fugientes consequi poterant, passim omnes trucidant. *Maternus* ea pugna obtruncatus est; *Detricus* in fronte sagita graviter vulneratus, vix evasit, ex quo vulnere ægre tandem convaluit. Ob quod vulnus acceptum, cognomen *Detrico* ab Hunnis inditum *immortalis*, quem in hunc diem Hungari in suis cantionibus, more Græco historiam continentibus, *Detricum immortalem* nominant.

§3. Teli huius, quo fronte ictus erat, partem, ut plagæ acceptæ cicatrice et teli fragmento fidem Imperatori faceret, dicitur Romam tulisse. Tantum sanguinis in loco pugnæ fluxit, ut campus fere totus cruore maduerit. Nec

cu literele schimbate și contrase, se numește Keazo. Nu la multă vreme după ce aduc, după obiceiul lor, jertfe pentru sufletele morților lor, hunii supun, parțial cu forța, parțial prin predare, tot teritoriul care este în preajma Dunării a Panoniei inferioare. Așezîndu-și aici soțiile, copiii și pe toți ai lor, decișì să-și încerce mai departe norocul, cu o mare armată, pe care au închegat-o din nou puternică din [rîndul] plebei, se îndreaptă spre localitatea Tulna, însuflețiți de victoria anterioară.

2. Detricus și Maternus, adunînd după bătălia purtată înainte o nouă oștire, îi întîmpină pe cîmpia de la Kesmaur. Ai noștri hotărăsc să moară mai degrabă decît să evite lupta, să renunțe la teritoriu și să întineze gloria vechilor lor virtuți, cîștigată deja cu atîtea eforturi și primejdii. Înșirîndu-se, deci, cei dintîi în front, au început, pentru a-i îngrozi pe inamici, să scoată strigăte înspăimîntătoare, să bată tobele după obiceiul strămoșesc, să-i doboare de departe pe dușmani cu sulițe și săgeți [și] să le destrame rîndurile; cînd le văd pe toate învălmășite, făcînd un asalt, [încep] să lupte de aproape. [Dar] nici Detricus nu zăbovea cu ai săi în purtatul luptei. Unde se concentrase atacul și forța mai mare, acolo se împotriveau alor noștri, se apărau vitejește pe sine și [îi apărau] pe ai lor. Însă hunii, în locul unde se năpustiseră, rădeau totul, ucigînd. De la primul licăr al zorilor, pînă la orele nouă ale zilei, s-a luptat crîncen. În cele din urmă, dușmanii, primind multe răni, dau îndărăt. Hunii omoară pretutindeni pe toți fugarii pe care îi putuseră urmări. Maternus a fost ucis în această luptă; Detricus a scăpat cu greu, rănit grav de o săgeată în frunte. De la rana pricinuită, lui Detricus i s-a dat de către huni porecla de „nemuritorul"; maghiarii îl numesc și astăzi Detricus Nemuritorul în cîntecele lor, în care își povestesc, după obicei grecesc, istoria.

3. Se spune că a dus la Roma partea acelei săgeți care i se înfipsese în frunte, pentru ca, prin cicatricea rănii primite și prin bucata de săgeată, să-i dovedească împăratului devotamentul său. Atît sînge a curs pe locul

Hunni lætam et incruentam victoriam sunt consequuti, nam quadraginta millia ex eis occisa esse dicuntur: inter quos *Bela*, *Keme*, et *Kaydicha*, Duces occubuere; quorum corpora ad statuam lapideam, de qua supra diximus, in sepulchro *Keuve*, tradita sepulturæ sunt. Hostium maxima pars concidit, præter paucos, qui elabi fuga potuere. Nihil post eam pugnam tentatum fuit contra nostros, nec a Germanis, nec ab aliis hostibus: ita duorum præliorum strage ac calamitate vires eorum fuerunt debilitatæ et concisæ.

CAPUT III
ATILA ab Hunnis Rex eligitur; eius corporis animique habitus, et Regni fines proferendi studium

§1. Potiti hac Hunni victoria, iam universæ Pannoniæ, et regionibus his, quæ *Materno* suberant, libere imperitare cœperunt: nec erat quispiam, qui arma illis obtendere auderet; ita magnum Imperium subita fortunæ mutatione, brevi tempore, de manu in manum venit. Igitur amissis, ut diximus, quatuor aliis Ducibus, arbitrati sunt Hungari, imperium magnum, laboribus, periculis et vi partum, ita demum duraturum, si illius gubernationi quispiam et animi et corporis viribus præstans præficiatur. Memores namque erant, ad conservanda non minore virtute opus esse, quam paranda regna. Diu itaque inter se primum agitant, quisnam potissimum par esset tanto oneri ferendo, et tantæ multitudini, iam prosperis rebus magis quam antea elatæ, e bono publico regendæ. Tandem sententia omnium, Anno Incarnationis Domini quadringentesimo primo, *Atila*, qui solus e numero Ducum Hunnorum cum fratre *Buda* adhuc

de luptă, încît s-a îmbibat aproape tot cîmpul. Nici hunii nu au dobîndit o victorie ușoară și fără [jertfă de] sînge, căci se spune că au fost uciși patruzeci de mii dintre ei, printre care au căzut și căpeteniile Béla, Keme și Kadicsa, ale căror trupuri au fost încredințate mormîntului lîngă obeliscul de piatră – despre care am vorbit mai sus –, de la locul de veci al lui Ḱeve. Cea mai mare parte a inamicilor a pierit, în afară de puținii care putuseră scăpa prin fugă. După această bătălie, nu s-a îndrăznit nimic împotriva alor noștri, nici din partea germanilor, nici de alți dușmani, într-atît le-au fost slăbite și epuizate puterile, prin măcelul și dezastrul celor două bătălii.

CAPITOLUL AL III-LEA
Atila este ales de huni rege; aspectul său fizic și trăsăturile sufletești și încercarea de a extinde hotarele stăpînirii

1. Consolidați de această victorie, hunii au început să cîrmuiască nestingherit Panonia întreagă de-acum, precum și acele teritorii care fuseseră stăpînite de Maternus și nu era nimeni care să fi îndrăznit să ridice arma asupra lor; astfel, marele imperiu a ajuns în scurt timp dintr-o mînă în alta, prin neașteptata schimbare a destinului. Pierzînd, așadar, cum am spus, celelalte patru căpetenii, maghiarii s-au gîndit că marea lor stăpînire, cîștigată prin trudă, primejdii și forță, așa va fi în sfîrșit durabilă, dacă pentru conducerea sa este desemnat cineva ieșit din comun, atît ca puteri sufletești, cît și trupești. Căci știau că pentru păstrarea stăpînirii este necesară o vitejie la fel de mare ca cea pentru dobîndirea ei. Și astfel, se frămîntă la început îndelung între ei, cine oare ar fi cel mai potrivit pentru o asemenea povară și să conducă spre bunăstare comună [un popor] atît de numeros, călăuzit de-acum, mai mult decît înainte, de sorți prielnici. Pînă la urmă, prin hotărîrea tuturor,

supererat, Rex creatur. De cuius natura, moribus, et corporis habitu, non absurdum videtur pauca referre.

§2. *Atila* Hungarice *Ethele* dictus, statura media fuit, pectore et humeris latis, capite ad membra cætera æquo, fusca facie, oculis nitentibus, ipso intuitu severitatem quandam præ se ferentibus, rarus barba, simo naso, incessu superbus, pronus in venerem: corpore laboris, inediæ, vigiliæ, et frigoris iuxta ac caloris patiente: magna vi animi, consilio bono, audax, manu strenuus, et in rebus miliaribus exercitatus, cupidus gloriæ: in hostibus fallendis, dolis, insidiisque struendis, vitandisve, et ingeniosus, et callidus: in præliis omnia circumspiciens, nunc militis strenui, nunc Ducis optimi agens officium: ut illud Homericum,

ἀμφότερον, βαςιλεύς τ᾽ ἀγανὸς κρατερός τ᾽ ἀιχητής

merito ei conveniret, erga superbos ferox, supplices vero facilis et misericors.

§3. Hac ipse corporis et animi vi præditus, Imperio accepto, agitabatur indies magis ac magis cupiditate regni sui proferendi: et eos populos, quorum auxilio *Maternus* contra se ac suos bellum gesserat, invadendi, iniuriæque acceptæ vindicandæ. Statuit igitur Illyriam, Mysias, Achaiam, Macedoniam, et Thraciam, qui *Materno* milites auxiliares antea miserant, primo quoque tempore adoriri. Verum ne domi Imperio suo aliquid se absente decederet, et ut esset, qui suo nomine regno præesset, *Budam* fratrem toti illi regioni, quæ a Tibisco usque ad Tanaim amnem, ad Septentrionem protenditur, præficit. Iubet barbaras omnes nationes, quæ Hungarico iam subiectæ erant Imperio, illi parere: ipse vero ex Sicambria civitate, quam sibi Regiam delegerat, cum exercitu decies centum

în anul 401 de la încarnarea Domnului, este numit rege Atila, care era singurul supraviețuitor pînă aici, împreună cu fratele său, Buda, din toți conducătorii hunilor. Nu pare lipsit de sens a relata cîte ceva despre firea, obiceiurile și aspectul fizic al acestuia.

2. Atila, numit în ungurește Ethele, a fost de statură potrivită, lat în piept și în umeri, cu capul pe măsura celorlalte membre, [avea] fața întunecată, cu ochi strălucitori, răspîndind uneori, prin însăși căutătura [lor], o anumită severitate; barba [îi era] rară, nasul turtit, [avea] un mers mîndru, [era] înclinat spre [plăcerile] dragostei; trupul [îi era] răbdător la trudă, foame, veghe, la frig ca și la căldură; [avea] o mare putere sufletească, [era] chibzuit, temerar, îndemînatic și încercat în îndeletnicirile militare, [fiind] dornic de mărire, ingenios și priceput în derutarea dușmanilor, în urzirea și evitarea vicleșugurilor și a capcanelor; [era] prudent în luptă, îndeplinind cînd îndatoririle unui oștean iscusit, cînd pe cele ale desăvîrșitului comandant, încît i s-ar potrivi pe drept acest [vers] homeric:

ἀμφότερον, βασιλεύς τ᾽ ἀγανὸς κρατερός τ᾽ ἀιχητής[16]

Față de cei trufași [era] crud, în schimb, cu cei umili, blînd și milostiv.

3. Primind stăpînirea, înzestrat fiind cu această putere a trupului și sufletului, era frămîntat pe zi ce trecea tot mai mult și mai mult de pofta de mărire a regatului său și de a ataca acele popoare, cu al căror ajutor Maternus purtase război împotriva sa și a alor săi, de a răzbuna jignirea suportată. A hotărît, prin urmare, să pornească, chiar de la bun început, împotriva Iliriei, Moesiei, Achaiei, Macedoniei și Traciei, care înainte trimiseră lui Maternus trupe de întărire. Însă, ca nu cumva acasă să se abată vreo primejdie, în absența sa, asupra stăpînirii sale și pentru a fi cineva care să cîrmuiască regatul în numele său, îl desemnează pe fratele său, Buda, în fruntea tuturor acelor ținuturi, care se întind de la Tisa către Miazănoapte, pînă la rîul Don. Poruncește tuturor neamurilor barbare, care erau deja subordonate stăpîni-

millium militum (hunc enim copiarum eius numerum, præter nationes illas, quæ ad eum undique convenerant, Chronicon tradit Hungaricum) in campum progreditur. Apparatum ipsius bellicum talem fuisse, ex scriptoribus comperimus. Tentoria habebat varia, ex more regnorum, quæ antea subegerat, mira arte contexta. Id, quo ipsemet, utebatur, ex serico, auro, gemmis intextum ornatumque erat, pretiosis interiectis lapidibus huius mali aurei, quorum commissiones atque iuncturas uniones splendidi ornabant. Aliud, in quo equi stabulabantur, sericeum totum. Lectus, quo cubabat, tum mensæ et conviviorum, præterea culinæ instrumentum, ephippia, phaleræ, et alia equorum ornamenta, auro gemmisque decora.

§4. Iam statim ab initio Imperii, ut erat earum rerum, quæ bello usui sunt, studiosus, tormentorum et machinarum bellicarum, ad mœnia diruenda, et ad vallum castrorum suorum muniendum, non parvam vim compararat. Constituerat ad hæc, decem millia currvum falcatorum, quibus castrorum suorum munitionem, veluti muro, cingeret. Gladio utebatur, ut ipse putabat, divinitus ei misso. Namque dum quadam nocte per quietem vidisset se a Marte armari, postero die quidam ex gregariis militibus detulit ad eum ensem, in campo patenti, dum vestigium cuiusdam vitulæ saucitæ insequeretur, forte fortuna repertum. Quæ res fidem præcedentis sui somnii non modice confirmavit. Insigne tam in scuto quam velis gerebat. Asturem avem, coronam capite gestantem, militum suorum arma erant ex Scythia exportata: clypeux corio tectus, ferroque polito superinductus: arcus cum sagittis, lanceæ cuspidibus acuminatæ, et ensis femori accinctus. Habitus corporis non adeo magnus, at vultu aspectuque horridus: barba promissa, crinibusque incomptis. Indumentum, pelles hirsutæ, more Scythico.

rii maghiare, să se supună aceluia, iar el însuși iese în cîmpie din orașul Sicambria – pe care și-l alesese reședință – cu o armată de un milion de ostași (căci cronica maghiară menționează acest număr pentru trupele sale, în afara acelor popoare, care i se alăturaseră peste tot). De la istorici aflăm că aparatul său de război era acesta: avea diferite corturi, țesute cu un uimitor meșteșug, după obiceiul stăpînirilor pe care le supusese înainte. Cel pe care însuși îl folosea era din mătase, împodobit cu aur și perle întrețesute, cu pietre prețioase interpuse; stîlpii săi [erau] din aur; legăturile și încheieturile de îmbinare ale acelora le decorau briliante. Celălalt, în care erau ținuți caii, [era] pe de-a-ntregul din mătase. Patul în care dormea, apoi obiectele de [servit] masa și [cele] pentru ospețe și de bucătărie, șeile, podoabele și restul harnașamentului cailor [erau] ornate cu aur și perle.

4. Deja chiar de la începutul stăpînirii sale, fiindcă era pasionat de acele lucruri care țin de luptă, procurase o mulțime de baliste și mașini de război, pentru dărîmare de ziduri și pentru întărirea digurilor taberei sale. Stabilise pe lîngă acestea zece mii de care cu coase, cu care să înconjoare, precum cu un zid, fortificația taberei. Folosea o sabie destinată lui, cum însuși credea, prin voia zeilor. Căci, după ce într-o noapte văzu în somn că este înarmat de Marte, în ziua următoare, careva din oștenii de rînd îi aduse o sabie de pe-ntinsul cîmpului, [găsită] în timp ce mergea pe urmele unei vițele rănite. Acest lucru i-a întărit peste măsură încrederea în visul său de mai înainte. Atît pe scut, cît și pe steaguri, folosea ca blazon acvila[17] purtînd pe cap o coroană; armele militarilor săi [erau] aduse din Sciția: scutul rotund, din fier șlefuit, acoperit cu piele, arcul cu săgeți, lăncile cu vîrf ascuțit și sabia prinsă pe coapsă. [Aceștia aveau] o statură nu prea înaltă, dar chipul și privirea [le erau] înspăimîntătoare, barba lungă și părul neîngrijit. Îmbrăcămintea [o aveau] din blănuri lațoase, după obiceiul scitic.

§5. His ornamentis, populis omnibus terrori erant, quem Hunni cultum usque ad tempora *Geysæ* Ducis, filii *Toxan* (de quo, et aliis etiam Hungariæ Ducibus ac Regibus, si per occupationes licebit, alias forte dicemus) in omnibus suis expeditionibus servarunt. Deos colebant, Iovem, Martem, Mercurium, et Venerem: quorum auspiciis omnia sibi prospere successara arbitrabantur. Titulus *Atilæ*, quo utebatur, erat: *Atila filius Bendegicz, nepos magni Nemroth, in Engadi nutritus: DEI gratia Hunnorum, Medorum, Gothorum, Danorum Rex, metus orbis.* Cui posterioribus temporibus, propter verba Eremitæ, adiecit, *flagellum DEI*: de quo infra fusius dicetur. In hunc modum comparato instructoque exercitu, non modo suis, verum etiam omnibus mortalibus *Atila* admirationi atque terrori erat.

CAPUT IV

ATILA complures provincias armis subigit; regno deinde suo legibus exculto, atque idcirco pellectis plurimis in societatem suam populis, bellum et arma in Germaniam, Burgundiam, et Gallias transfert

§1. Memor igitur *Atila*, Illyricos, Mysos, Achivos, Macedones et Thraces, adversum se suosque, *Materno* non minimo antea fuisse auxilio, horumque ope magnam genti Hunnicæ stragem illatam: eorum provincias summa invadens alacritate diripit, vastat, ac late populatur. Iam Byzantio victor imminebat, dum inter belli apparatum *Theodosius* Imperator moritur. *Sabellicus* tradit, Hunnos a *Theodosii* Ducibus uno prælio superatos; at vetus nostrorum Chronicon, nulla accepta aut clade aut damno, victores lætosque magna præda cum *Atila* Sicambriam revertisse refert. *Theodosio* successit *Martianus*, qui vires *Atilæ*, multorum iam regnorum

5. Erau înspre spaima tuturor popoarelor, cu aceste însemne, pe care – păstrate pînă în vremea căpeteniei Géza, fiul lui Taksony (despre acesta și despre alți conducători și regi ai Ungariei vom vorbi, poate, altădată, dacă ne vor îngădui preocupările) – hunii le-au respectat în toate expedițiile lor. Cinsteau ca zei pe Jupiter, Marte, Mercur și Venus, prin oblăduirea cărora socoteau că toate cele viitoare li [se vor întîmpla] prielnic. Titlul lui Atila, pe care îl folosea, era: „Atila, fiul lui Bendeguz, nepotul marelui Nemroth, crescut în Engadi, prin voia lui Dumnezeu rege al hunilor, mezilor, goților, danezilor, spaima lumii". Mai tîrziu, datorită vorbei unui călugăr, a adăugat „biciul lui Dumnezeu" – despre acestea se va vorbi pe îndelete mai jos. Adunîndu-și și echipîndu-și astfel armata, Atila era, nu numai pentru ai săi, ci chiar pentru toți muritorii, de admirat și de temut.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Atila supune cu armele mai multe provincii; aplicîndu-se de aici înainte legi în regatul său și fiind atrase, de aceea, nenumărate popoare în tovărășia sa, strămută bătălia și armele în Germania, Burgundia și Galia

1. Atila, amintindu-și, deci, că ilirii, moesii, aheii, macedonii și tracii au fost înainte de cel mai mare ajutor lui Maternus împotriva sa și a alor săi și că, prin participarea lor, neamului hunilor i s-a pricinuit o mare pierdere, invadînd cu cea mai mare repeziciune provinciile acestora, le jefuiește, le devastează și le pustiește pînă departe. Victorios, amenința deja Bizanțul, cînd, în toiul pregătirilor pentru război, moare împăratul Theodosius. Sabellicus relatează că hunii au fost învinși într-o bătălie de comandanții lui Theodosius, dar vechea cronică a alor noștri arată că, neavînd parte de nici o înfrîngere și de nici o pierdere, s-au întors cu Atila în Sicambria, victori-

Imperio auctas, veritus, ne scilicet quatuor simul potentissimi populi, ab Oriente Persæ, ab Occidente Visigothæ, ab Aphrica Vandali, a Septentrione Hunni, eodem tempore bello se premerent, cum *Genserico* Vandalorum Rege, et cum Persis in certum tempus inducias paciscitur: ratus, his quiescentibus, se facilius armis Hunnicis obviam iturum.

§2. Dum *Atila*, sive metu venturi contra se ex Asia *Martiani* Imperatoris, ut quidam tradidere: sive tentorii sui, sereno cœlo subito prolapsi, portento perculsus, Sicambriam reversus fuisset: dimisso exercitu, ad ea Pannoniæ loca, quæ illis ad curanda corpora, quietemque aliquantisper agendam distribuerat: ipse, ne id quoque temporis, quod a bello supererat gerendo, inutiliter, ac præter publicum suorum commodum absumeret; statuit, regnum legibus stabilire: arbitratus leges regno firmando non minus necessarias esse, quam arma. Igitur quum legibus ex æquo et bono publico conscribendis, subditis in ordinem, quo viverent, redigendis, operam daret: Reges et populi complures, partim nominis, fortitudinis, ac in rebus militaribus gloriæ ipsius fama, quæ totum fere iam penetraverat orbem, pellecti: partim existimantes, deposita priore præferoci natura, eum iam ad mores civiliores conversum iri, atque regnum suum legibus firmaturum, hacque re aliquam præbiturum et continentiæ et iustitiæ suæ speciem; ex diversis orbis regionibus indies ad eum confluebant: quos, ut externorum animos sibi conciliaret, benigne excipiens, liberalibus donis onerabat. Inter quos *Valamirus*, Orientalium Rex Gothorum: *Hardericus*, Gepidarum Rex strenuissimus, et ob res præclare gestas insignis: nec non *Dietmarus*, et *Vittimarus* ex Ostrogothorum regulis: præterea populi Marchomanni, Suevi, Quadi, Heruli, Turingi et Rugii, militari virtute omnes

oși și bine-dispuși, cu o mare pradă de război. Lui Theodosius i-a urmat Martianus, care, temîndu-se de puterea lui Atila – sporită deja prin stăpînirea multor regate – ca, adică, să nu fie amenințat de război de patru preaputernice popoare deodată, la Răsărit de perși, la Apus de vizigoți, dinspre Africa de vandali, la Miază-noapte de huni, încheie armistițiu pentru un anumit timp cu Gensericus, regele vandalilor, și cu perșii, gîndind că, aceștia fiind liniștiți, el va întîmpina mai ușor armata hunilor.

2. După ce Atila s-a întors în Sicambria, fie de frica împăratului Martianus, care avea de gînd să vină din Asia împotriva sa – după cum relatează cineva –, fie cutremurat de semnul rău că, din senin, corturile i s-au năruit deodată, dînd liber armatei în acele locuri ale Panoniei, pe care le desemnase pentru îngrijirea lor trupească și pentru a avea parte de un oarecare răgaz, el însuși, pentru a nu petrece fără rost și dincolo de interesele alor săi nici acest răstimp care rămînea de la bătălia purtată, a hotărît să consolideze regatul prin legi, gîndind că legile nu sînt mai puțin necesare întăririi stăpînirii, decît armele. Așadar, în timp ce redacta lucrarea, elaborînd legi pentru dreptate și înspre binele obștesc, determinîndu-și supușii la o ordine în care să trăiască, zi de zi veneau la el, din diferite părți ale lumii, mai mulți regi și popoare atrase, în parte, de faima numelui, vitejiei și gloriei sale în ale războiului, care străbătuse deja aproape întreaga lume, în parte socotind că, renunțînd la firea sa extrem de sălbatică de dinainte, el va dobîndi de-acum deprin deri mai omenești, își va consolida regatul prin legi si, prin acest lucru, va oferi o anumită formă și a cumpătării și a [spiritului său de] dreptate; primindu-i cu bunăvoință, pentru a cîștiga de partea sa inimile celor din afară, îi încărca pe aceștia cu daruri alese. Dintre ei, Valamirus, regele ostrogoților, Hardericus, destoinicul rege al gepizilor, vestit pentru faptele sale strălucite, apoi, dintre micii regi ostrogoți, Dietmarus și Vittimarus, de asemenea, popoarele marcomanilor, suevilor, cvazilor, herulilor,

præclari, Regis *Atilæ* Imperium atque societatem ultro subierunt.

§3. *Atila* plurimis iam auctus victoriis, Regumque ac multorum populorum elatus Imperio, arbitrabatur non magni esse laboris totum Occidentem bello subiugare. Qui, ut partim opum suarum ostentatione, partim humanitate, beneficiis, et munificentia eos, qui nondum in sui admirationem exciti erant, sibi conciliaret, diem statuit, quo non modo subditi, sed etiam alii externi, quorum esset id faciendi animus, præstita, eis fide et securitate ad se venirent. Quæ res fecit, ut multi mortalium ex longinquo populo ad ipsum ultro commearint. *Detricus* Veronensis, quem cum *Materno* contra Hunnos rem infeliciter gessisse, supra docuimus, cum plerisque Germaniæ, cui præerat, Principibus, benignitate admonitus *Atilæ*, sponte ad eum venit. Quibus *Atila* summa humanitate ac benevolentia appellatis, exceptisque, magna munera largitus est. *Detricus* animum *Atilæ* in se et suos comem atque benevolum esse animadvertens, eum belli et rerum gerendarum suapte etiam natura avidum, ad arma superiori primum Germaniæ, dein Galliæ inferenda accendit: quod eo facilius illi persuadet, quod et Germaniæ et Galliæ populos præsidio vacuos esse, certo affirmat.

§4. Igitur *Atila* ingenti et suorum et externorum, qui ad eum confluxerant, et quorum benevolentiam atque fidem iam sibi satis perspectam esse arbitrabatur, conscripto exercitu, ex Sicambria castra movit. Exercitum eius ad quingenta millia armatorum, *Sabellicus* fuisse tradit. Ducto igitur milite per Austriam, Bavariam, Sueviam, et eas Germaniæ, quæ Rheni ac Danubii fontibus inclusæ sunt, regiones: atque interim omnibus, quæ ei obvia erant, oppidis, partim propter rebellionem,

turingilor și rugiilor – toate însemnate prin virtute militară – s-au supus de bună-voie stăpînirii regelui Atila și s-au aliat cu el.

3. Atila, cu [puterea] deja sporită prin mai multe victorii, mîndru că stăpînea regi și numeroase popoare, socotea că nu ar fi un mare efort să subjuge prin război întregul Apus. Pentru a și-i apropia, în parte prin etalarea bogăției sale, în parte prin omenie, binefaceri și dărnicie pe cei care încă nu erau pătrunși de admirație față de el, a stabilit o zi în care să vină la el, oferindu-li-se încredere și siguranță, nu numai supușii [săi], dar chiar și alții din afară, care ar avea poftă să facă acest lucru. Faptul acesta a determinat ca mulți muritori ai unor popoare îndepărtate să vină la el de bună-voie. Detricus Veronezul, despre care am arătat mai sus că purtase fără succes război, alături de Maternus, împotriva hunilor, a venit la el din proprie inițiativă, cu mai toți principii Germaniei – pe care o cîrmuia –, atras de bunătatea lui Atila. Celor ademeniți de desăvîrșita omenie și bunăvoință a sa și celor care au aflat despre ea, Atila le-a împărțit cu generozitate daruri de preț. Detricus, observînd că intențiile lui Atila sînt prietenești și binevoitoare față de el și de ai săi, îl atîță pe el, care chiar și prin însăși firea sa [era] dornic de luptă și de fapte, să-[și] îndrepte armele mai întîi asupra Germaniei superioare, apoi asupra Galiei – lucru la care îl determină cu atît mai ușor, cu cît susține cu certitudine că și popoarele Germaniei și cele ale Galiei sînt lipsite de apărare.

4. Așadar Atila, adunînd o uriașă armată și dintr-ai săi și din cei din afară, care i se alăturaseră și a căror bunăvoință și devotament considera că îi erau deja suficient dovedite, își scoate tabăra din Sicambria. Sabellicus relatează că oastea lui consta din aproximativ cinci sute de mii de oameni înarmați. Purtîndu-și, deci, armata prin Austria, Bavaria, Suevia și prin acele teritorii care sînt cuprinse între izvorul Rinului și cel al Dunării, o aduce către Constanța, toate localitățile care îi erau în drum fiind pe parcurs, unele rase din temelii din cauza

et quod commeatu prohibebatur, viarumque angustiis ubique intercludebatur, funditus eversis, partim in fidem acceptis, Constantiam versus exercitum ducit.

§5. *Sigismundus*, eius regionis ea tempestate Princeps, non longe a Basilea, ad Rheni ripam sita, magnis copiis illi occurrit. Quem *Atila* cum exercitu pene omni facile prosternit, atque fugat. Hic fractus prælio, posteaquam videt fortuna ac viribus *Atilæ* se esse longe inferiorem: non gravatim cum regno in deditionem eius concedit. Hinc auctus indies vi et opibus *Atila*, Argentinam, ad Rhenum pariter sitam, obsidione circumsedit. Ea urbs a nemine ante id tempus Imperatorum vi capta esse traditur. Hæc non multis post obsidionem diebus expugnata in prædam direptionemque datur millitum: omnibus structuris, quæ in modum munitionis in ea erant ædificatæ, dirutis et demolitis. Mœnia illius in multis locis solo æquata sunt, uti in memoriam nominis *Atilæ* cunctis mortalibus aditus libere pateret. Promulgatumque est ipsius iussu per præconem, ne muros demolitos vivo se incolæ reficere auderent. Hanc ob rem urbi Alemannico vocabulo *Straspurg* nomen inditum esse dicitur, quod sonat, *Arx viæ*.

§6. Post hæc, traiecto Rheno, per Tulingos, Heduos et Sequanos, qui nostra ætate Burgundi dicuntur, exercitum ductat. *Gundicarium* eorum Regem iam tum magnis viribus se *Aëtio* et *Theodorico* coniungere volentem, cum omnibus suis copiis iusto conflictu interficit, deletque: qua parta insigni victoria, multas Sequanorum et Galliæ munitas urbes, opibus viribusque præstantes (inter quas Lixovium, Besontionem, Matisconem, Lugdunum, Cabilonem, et Lingonum urbem memorant) funditus evertit. Autor est *Sabellicus*, eum in Gallia Rhemenses primo adortum esse: et *Nicasium* eius urbis Episcopum, de quo paulo post dicemus, virum moribus,

răzvrătirii și pentru că refuzau să-i [dea] provizii, precum și deoarece, datorită drumurilor strîmte, era peste tot incomodat [de ele], altele luate sub protecția [sa].

5. Sigismundus, principele de atunci al acelui teritoriu, îi iese în întîmpinare cu numeroase trupe, nu departe de Basilea [Basel], situată pe malul Rinului. Atila îl nimicește ușor, aproape cu întreaga sa armată și-l pune pe fugă. Acesta, înfrînt în luptă, după ce vede că este de departe depășit de sorții și de puterea lui Atila, i se predă fără tevatură, cu țară cu tot. Atila, sporindu-[și] de-acum puterea și bogăția pe zi ce trece, împrejmuiește în asediu Argentina, așezată, de asemenea, pe Rin. Se spune că acest oraș nu a fost pînă atunci ocupat cu forța de nici un comandant de oști. Cucerit după puține zile de asediu, este dat ostașilor, ca pradă și pentru jefuire, toate clădirile sale, care fuseseră ridicate aici în chip de fortificații, fiind distruse și dărîmate. Zidurile sale au fost făcute în multe locuri una cu pămîntul, ca, în amintirea numelui lui Atila, să se deschidă cale de acces tuturor muritorilor. Și s-a dat de știre prin crainici, din porunca lui însuși, ca locuitorii să nu îndrăznească a reface zidurile demolate, cît timp el va trăi. Se zice că, din acest motiv, orașului i s-a pus în limba germană numele de „Strassburg", care înseamnă *Arx viae* [Cetatea drumului].

6. Trecînd, după aceasta, Rinul, își conduce armata printre tulingi, hedui și secvani, care în vremea noastră se numesc burgunzi. Pe Gundicarius, regele lor, care atunci voia deja să se alăture cu mari forțe lui Aëtius și lui Theodoricus, îl ucide în luptă dreaptă și îi nimicește toate trupele; obținînd această însemnată victorie, distruge din temelii numeroase orașe fortificate ale secvanilor și ale Galiei, deosebite prin bogăție și putere (între care sînt amintite orașele Lixovium [Luxeuil], Besontion [Besançon], Matiscon [Maçon], Lugdunum [Lyon], Cabilon [Chalon-sur Saonet] și Lingonum [Langrest].) Sabellicus scrie că în Galia el i-a atacat mai întîi pe reimsieni și că aici a fost ucis episcopul acelui oraș,

vita, et sanctitate illustrem, ibi iugulatum. Verum satis constat ex historia nostrorum, Rhemensium expugnationem, et *Nicasii* mortem, post pugnam Catalaunicam esse factam.

CAPUT V

ATILA partem exercitus tertiam ad fines Hispaniæ populandos incaute mittit; THEODORICI, Hispaniarum et Galliæ Aquitanicæ Regis, societatem armorum frustra sollicitat. AËTII patricii, Imp. VALENTINIANI Ducis, patria, virtus, et fortuna

§1. Paulo ante quam *Atila* intima Galliæ penetraret, videns fortunam rerum omnium dominam, quoquo versum tenderet, rebus suis victoriam polliceri: simul etiam arbitratus, neminem in Gallia obvium sibi futurum, qui fortunæ et viribus suis resistere posset: rem suam segnius solito agere, multitudini suæ plus iusto fidere. Hac ex re, quoniam nondum de *Aëtii* copiis adversum se iam conscriptis certi quicquam acccperat, minore exercitu satis se munitum esse rebatur ad ea, quæ animo conceperat, perficienda. Tertiam igitur copiarum suarum partem ad fines Hispanicos diripiendos, depopulandosque mittit. Refert Chronicon nostrum, hos Atilæ milites, Hispaniæ aliqua parte ferro igneque vastata, usque ad Regulum Bæticæ Provinciæ, cui nomen *Miromanno* fuisset, penetravisse, eumque terrore Hunnorum, omnia cædibus longe lateque vastantium, vehementer perculsum, ex Hispali, ubi degebat, per fauces Gaditani freti in Africam elapsum fuisse. Id tamen pro comperto affirmare non ausim, quum et Galliam Aquitanicam, et Hispaniam eo tempore Visigothos possedisse constet. Nunc tempus admonet, ut quoniam in *Aëtii* mentionem incidimus, quæ

Nicasius, despre care vom vorbi ceva mai tîrziu – un bărbat strălucit prin obiceiurile, viața și sfințenia [sa]. Însă, din istoria alor noștri, reiese îndeajuns că asediul reimsian și moartea lui Nicasius s-a întîmplat după bătălia catalaunică.

CAPITOLUL AL V-LEA

Atila trimite imprudent o treime a armatei [sale] pentru a devasta teritoriile Hispaniei: cere zadarnic sprijinul armatei lui Theodoricus, regele hispanilor și al Galiei Aquitanice: patria, virtutea și destinul patricianului Aëtius, căpetenie a împăratului Valentinianus

1. Cu puțin înainte de a pătrunde în interiorul Galiei, văzînd că șansa este stăpîna tuturor lucrurilor, că, oriîncotro s-ar îndrepta, îi promite izbîndă în toate ale sale, chiar crezînd că în Galia nu-i va sta în cale nimeni care să se poată opune norocului și puterii sale, Atila își făcea planul mai ușuratic decît de obicei [și] se încredea mai mult decît era cazul în mulțimea alor săi. De aceea, pentru că nu aflase încă nimic sigur despre trupele lui Aëtius, adunate deja împotriva sa, socotea că [și] cu o armată mai mică este suficient de puternic să înfăptuiască ceea ce își pusese în gînd. Trimite, prin urmare, o treime a armatei sale pentru a jefui și devasta teritoriile hispanice. Cronica noastră relatează că acești militari ai lui Atila, după ce au trecut prin sabie și foc o parte a Hispaniei, au înaintat pînă la micul rege al provinciei Baetica, al cărui nume era Miromanus și că el, adînc pătruns de groaza hunilor, care pustiau totul în lung și-n lat, s-a refugiat din Hispalis, unde zăbovea, în Africa, pe calea apei, prin strîmtoarea Gaditanus [Gibraltar]. Totuși, nu aș îndrăzni să susțin drept sigur faptul acesta, deoarece se știe că și Galia Aquitanică și Hispania erau pe vremea aceea stăpînite de vizigoți. Acum

de eius origine et fortuna acceperim, quam paucissimis referam.

§2. *Aëtius* ordine patricius, ex Dorastana Mysiæ erat oriundus. Is initio ob virtutem, et rei bellicæ artes, ab *Honorio* Imperatore in locum *Constantii* copiis suis præfectus, multa præclara contra Burgundos, Francos, Halanos, virtutis suæ ediderat facinora. Postremo, quia Halanis, Vandalis et Suevis, qui ad Emeritam, quæ ad Aram fluvium sita est, consederant, viribus impar, ad interiorem Hispaniam, sive metu hostium, sive quod tantæ multitudini suos non putavit temere obiiciendos, exercitum suum retraxerat: eum *Honorius* Imperio copiarum privavit. In cuius locum *Castinum* quendam, magistrum militum, Scythici generis virum, suffecit. Hac *Aëtius* accepta contumelia Romam reversus, statuit ruri vitam agere privatam: in qua nihilo magis ab inimicorum suorum accusatione tutus esse potuit. Itaque reus moliendarum rerum novarum factus, mortem procul dubio evadere non poterat; ni fuga in Pannoniam occulte abiisset: ubi vivente *Honorio* commoratus, *Atilæ* et Hunnis charus erat, tam ob insignes animi virtutes, quam quod omnem Italicarum rerum statum Hunni ab eo didicerant. Hic igitur *Honorio* mortuo, et in locum eius *Valentiniano* suffecto, Romam revertitur; unde ductus ad *Valentinianum*, *Placidiæ* matris suasu, gratiæ et amicitiæ Cæsaris (*Castino*, quem in locum eius surrogatum fuisse ante memoravimus, in exilium misso) restituitur.

§3. Huic *Aëtio Valentinianus* Galliam tuendam committit: pollicitus enim ei fuerat, se facile prohibiturum Hunnos, ne Pannoniæ fines egredi auderent. Igitur *Atila* cum his, quos supra diximus, Regibus et populis, Galliam, *Aëtio* magistratum eius gerente, primum invadere statuit: sive quod *Aëtius* promissa, quæ Hunnis de

timpul ne îndeamnă ca, dacă am amintit de Aëtius, să redăm, cît mai pe scurt, cele ce-am aflat despre originea și soarta acestuia.

2. Aëtius, de rang patrician, provenea din Dorsatana Moesiei. Datorită virtuții și iscusinței sale în ale războiului, așezat de împăratul Honorius, la început, în fruntea oștilor sale, în locul lui Constantinus, săvîrșise nenumărate și remarcabile fapte de vitejie împotriva burgunzilor, francilor [și] alanilor. În cele din urmă, pentru că au ajuns în inferioritate de forță față de alani, vandali și suevii ce se stabiliseră la Emerita, care este situată pe rîul Ara, își retrase armata către Hispania interioară, fie de teama dușmanilor, fie pentru că nu a vrut ca ai săi să fie expuși orbește unei asemenea mulțimi; Honorius l-a lipsit de comanda trupelor. În locul său l-a pus pe un oarecare Castinus, îndrumător militar, bărbat de neam scitic. Suferind această insultă, Aëtius, revenit la Roma, a decis să ducă la țară o viață civilă, în care [însă], din cauza acuzațiilor neprietenilor săi, nu a putut fi cu nimic mai în siguranță. Și astfel, făcut vinovat de noi comploturi, nu ar fi putut scăpa de moartea sigură, dacă nu ar fi dispărut fugind pe ascuns în Panonia; zăbovind aici în timpul vieții lui Honorius, îi era drag lui Atila și hunilor, atît pentru deosebitele sale calități sufletești, cît și pentru că hunii de la el aflaseră întreaga situație a treburilor din Italia. Murind, deci, acest Honorius și fiind desemnat în locul său Valentinianus, el se întoarce la Roma, de unde, adus înaintea lui Valentinianus, cu sprijinul Placidiei, mama [acestuia], este reprimit în grațiile și prietenia împăratului (Castinus, despre care am amintit înainte că fusese numit în locul său, fiind trimis în exil).

3. Acestui Aëtius îi încredințează Valentinianus, înspre apărare, Galia, căci îi promisese că el va împiedica ușor ca hunii să îndrăznească a ieși din hotarele Panoniei. Atila a hotărît, deci, să atace, cu acei regi și acele popoare de care am vorbit mai sus, mai întîi Galia – a cărei guvernare o avea Aëtius –, mai puțin pentru că Aëtius nu și-a ținut promisiunile pe care le făcuse cîndva

rebus Italiæ olim fecerat, minus servasset: sive potius, quod Gallia devicta, Italia, ad quam diripiendam iam pridem *Aëtii* hortatu animum intenderat, minori postea negotio se potiturum speraret. Occiso igitur *Gundicario* Rege, ac eversis, ut supra retulimus, oppidis Burgundiæ, secus Rhodanum flumen progressus, omnibusque locis, quæ occurrebant demolitis, contendit Aureliam, urbem ad ripam Ligeris sitam, eamque obsidet: cuius oppugnationi quum totis intenderet viribus, tum primum certior est factus, *Aëtium* sollicitare Reges et populos, uti magna vi contra se tenderent. Ea res *Atilæ* præter exspectationem accidit. Quare veritus, ne *Aëtius*, quod iam factum erat, *Theodoricum* Gothorum occidentalium Regem, cum quo iam pridem grave susceperat bellum, sibi conciliaret: statuit animum *Theodorici*, Hispaniarum et Galliæ Aquitanicæ tenentis Imperium, an ad seppellicere posset, sollicitare. Mittit igitur ad eum legatos, qui dicerent, se venisse in Galliam, magis ut Regum populorumque amicitiam, quam inimicitias quæreret. Nihil aut præclarius, aut ad Imperia diu conservanda tutius sibi visum, quam beneficio et benevolentia, ubi eius sit facultas, animos Regum sibi faventes facere. Igitur in primis se cupere amicitiam et foedus cum eo inire, ab omni bellorum motu eum abesse: sibi cum solis Romanis belli esse causam, qui ab initio Hunnis insensi semper fuissent.

§4. His *Theodorico* frustra recitatis, legati re infecta revertuntur. Nam iam antea *Aëtius*, suspicatus *Atilam Theodorici* societatem affectaturum, ipse prior in amicitiam suam, bellique communionem, illum traxerat, partim promissis, partim antiqui inter Hunnos et Gothos odii commemoratione: Gentem Gothicam magna olim ab Hunnis contumelia, simulque ignominia esse affectam dictitans. Maiores ipsius a suis sedibus illorum rabie

hunilor, în legătură cu situația din Italia, și mai mult pentru că, odată înfrîntă Galia, spera că va putea apoi să pună stăpînire cu un efort mai mic pe Italia, la a cărei jefuire sufletul său năzuise deja de mai demult, la îndemnul lui Aëtius. Regele Gundicarius fiind, așadar, ucis și localitățile Burgundiei distruse, cum am relatat mai sus, înaintînd tot pe fluviul Ron și nimicind toate ținuturile care îi ieșeau în cale, se îndreaptă către Aurelia [Orléans] – oraș așezat pe malul Ligerei [Loarei] – și o asediază; în timp ce-și concentrează toate puterile asupra cuceririi acestuia, este anunțat întîia oară că Aëtius cheamă regii și popoarele să se îndrepte împotriva lui cu o mare forță. Acest lucru se întîmplă împotriva așteptărilor lui Atila. De aceea, temîndu-se ca nu cumva Aëtius să și-l alăture, cum o mai făcuse, pe Theodoricus, regele ostrogoților, cu care [el] se angajase deja înainte într-un cumplit război, a hotărît să apeleze la bunăvoința lui Theodoricus, care deținea stăpînirea Hispaniei și a Galiei Aquitanice, dacă ar putea să si-l ademenească. Prin urmare, trimite la el soli, care să-i spună că el a venit în Galia ca să caute mai degrabă prietenia regilor și a popoarelor decît dușmănii. Că nimic nu i se pare nici mai măreț, nici mai sigur pentru păstrarea îndelungată a imperiului, decît să obțină, acolo unde există posibilitatea, prin binefaceri și bunăvoință, o atitudine favorabilă pentru el din partea regilor. Că dorește, așadar, să lege în primul rînd cu el prietenie și alianță, că orice pornire războinică este departe de sine, că are motiv de luptă numai cu romanii, care de la început au fost mereu potrivnici hunilor.

4. Acestea fiind zadarnic redate lui Theodoricus, solii se întorc cu sarcina neîndeplinită. Căci Aëtius, bănuind înainte deja că Atila va urmări alianța cu Theodoricus, îl atrăsese el însuși în prietenie și în asociere de război, parțial prin promisiuni, parțial amintindu-i vechea ură dintre huni și goți, tot spunîndu-i că neamul goților a suferit odată, din partea hunilor, o mare jignire și, totodată, dezonoare. Că strămoșii săi au fost izgoniți din așezările lor [tocmai] de furia acestora, că hunii au

expulsos: Hunnos fecisse, ut extorres Gothi patria virtute novas sibi sedes in Gallia Hispaniisque quærerent: iam instare iterum, ut his quoque, quas olim virtute pararant, sedibus, eos deturbarent. Venisse nunc *Atilam* eo consilio in Galliam, ut et Gothorum et Romanorum Imperium per summum eorum dedecus, ni rebus suis una prospiciant, simul armis occupet. Proinde nunc esse a Diis datam occasionem, qua antiqua Gothis illata a barbaris iniuria et calamitas vindicetur, qua Hunnorum ferocia atque superbia refrenari possit. Id autem factu esse facillimum, si vires *Theodoricus* suas, viribus Romanorum coniungat: se omnibus modis curaturum, ni solus sibi deesse malit, ut, se duce, veteres maiorum suorum iniurias, Diis faventibus, sit vindicaturus, atque Galliam a barbarorum tyrannide liberaturus. Hac oratione *Theodoricus* Rex, simul memoria antiquæ etiam inimicitiæ permotus, se *Aëtio* belli socium contra Hunnos pollicetur: hisque conditionibus fœdus cum illo firmat, ut paribus viribus, communique impendio bellum Hunnicum sint administraturi, et confecturi.

CAPUT VI

ATILA contra THEODORICUM et AËTIUM cum exercitu profectus, vaticinio eremitæ cuiusdam christiani et aruspicum etiam suorum portentis ab ineundo infelici prælio frustra deterretur; parique successu operientem in campis Catalaunicis AËTIUM eludere tentat

§1. Posteaquam *Atila* de *Theodorici* et *Aëtii* fœdere a suis legatis fit certior, putavit ulterius non esse sibi cunctandum: sed sine mora hostibus obviam prodeundum, ne mora et cunctatione inimicorum vires ex

făcut ca, fugari, goții să-și caute, prin străbuna lor vitejie, noi sălașuri în Galia și Hispania, că sînt deja din nou pe cale să-i gonească și din aceste ținuturi, pe care le-au obținut cîndva vitejește. Că Atila a venit acum în Galia cu gîndul să ocupe cu armata deodată și imperiul goților și pe cel al romanilor, spre cea mai mare dezonoare a lor, dacă nu se îngrijesc împreună de soarta proprie. De aceea, acum le este dat de zei prilejul prin care să răzbune vechea nedreptate și nenorocire adusă de barbari asupra goților [și] prin care să poată înfrîna sălbăticia și trufia hunilor. De altminteri, este foarte ușor de făcut acest lucru, dacă Theodoricus își unește forțele cu forțele romanilor; el se va îngriji în orice chip – de nu preferă el însuși să-l lase de izbeliște – ca jignirile cele vechi ale străbunilor lor să fie răzbunate sub conducerea lui și cu ajutorul zeilor, iar Galia să fie eliberată de tirania barbarilor. Regele Theodoricus, mișcat de această cuvîntare, în același timp și de amintirea vechii dușmănii, promite să-i fie lui Aëtius aliat împotriva hunilor și întărește legătura cu el prin aceste condiții: ca războiul hunic să fie condus și să aibă loc cu forțe egale și cu cheltuieli comune.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Atila, pornind cu armata împotriva lui Theodoricus şi Aëtius, zadarnic este prevenit de prezicerile unui ascet creştin şi chiar de semnele [arătate] prorocirilor alor săi, că merge la un război nenorocit, şi încearcă să-l sfideze în cîmpiile catalaunice pe Aëtius, [cel] acoperit de o glorie pe măsură

1. După ce Atila a fost vestit de trimișii săi despre alianța lui Theodoricus și Aëtius, a considerat că nu mai are voie să întîrzie, ci trebuie să-si întîmpine vrăjmașii fără preget, ca nu cumva, datorită zăbavei și tergiversării,

finitimis populis magis ac magis indies crescerent. Igitur soluta obsidione Aureliana, cum exercitu adversum hostes ire properat: eo fretus consilio, ut eos incautos, imparatosque adoriatur. Dum iter faceret, repertus a suis in præcipitio ardui cuiusdam montis Eremita quidam, qui, ut a mundanis procul tumultibus, in Dei ministerio vitam tranquillam ageret, eo loci tugurium vile extruxerat, ad *Atilam* ducitur. Huius adventu Rex multum lætatus, sciscitatur quisnam hominum esset, cuius DEI cultum observaret, quid in loco aspero vitam sibi agendam decrevisset? quem sibi Dii eventum belli promitterent? is post diuturnum silentium, veluti numine afflatus divino, Regi respondet: Se hominem Gallum esse, et cultorem illius DEI, quem Christiani in persona trinum, in substantia tamen et divinitate unicum vere et sancte colerent: ac illum, unde abductus esset, elegisse habitationis suæ locum, ut a terrenis tumultibus seiunctus, DEO ipsi, cuius nomen profiteretur, carne ratione subacta, et vigiliis, abstinentiave macerata, quietiori mente famulari, illiusque legem meditari, et præcepta fervare posset. «Quod vero, *inquit*, fortissime Regum me cogis, ut DEI voluntatem tibi aperiam, tuique consilii eventum: etsi illius, qui res mortalium omnes manu sua continet, minimus sim vermiculus, ut non sit possibile quempiam illius immensa consilia comprehendere: tamen ne arbitreris voluntatis DEI mei, quem tu ignoras, cuius religionem, populos cultui eius deditos, persequi in animum induxisti, me, quatenus eius sinit benignitas, ex omni parte esse ignarum: non sis nescius, DEUM ipsum ob flagitia sui populi irritatum, qui ut eos a iustitia et vera religione ad impietatem prolapsos, ambitione, superbia, iniusta imperandi libidine accensos, pauperum oppressione plenos, nulli magis rei quam bello intestino deditos, voluptatem et corporis delitias ratione neglecta quærentes, turpis lucri avidos, proborum virorum contemptores, adulatoribus,

forțele inamicilor să sporească, pe zi ce trece, mai mult și mai mult, de la popoarele învecinate. Renunțînd, așadar, la asediul [orașului] Aureliana, se grăbește să meargă cu armata împotriva dușmanilor, bizuindu-se pe gîndul de a-i ataca în timp ce sînt lipsiți de apărare și nepregătiți. În vreme ce-și croiau drum pe povîrnișul abrupt al unui munte, fiind găsit de ai săi un călugăr care, ca să ducă un trai liniștit în slujba Domnului, departe de vacarmul lumesc, își încropise în acel loc o umilă colibă, este adus la Atila. Regele, bucurîndu-se mult de sosirea acestuia, îl descoase ce fel de om este, cărui zeu îi slujește, de ce a hotărît să-și ducă viața într-un loc [atît de] anevoios, ce sorți de luptă îi promit lui zeii. Acesta, după o îndelungată tăcere, răspunde regelui, ca inspirat de puterea divină, că el este gal de neamul său și îl cinstește pe acel zeu, pe care îl venerează, într-adevăr cu sfințenie, creștinii, în întreita sa persoană, totuși în unica sa substanță și divinitate, și că și-a ales drept sălaș acel loc de unde l-au adus, ca, despărțit de zarva lumească, să poată sluji, cu trupul și sufletul, supus și călit în veghe și abstinență, însuși zeului al cărui nume îl mărturisește, să-i poată servi cu mintea mai liniștită, să poată cugeta la legile aceluia și respecta poruncile sale. „Iar pentru că-mi ceri – zise –, preaputernice între regi, să-ți dezvălui voința lui Dumnezeu și sorții hotărîrii tale, deși sînt cel mai neînsemnat vierme al celui care ține în mîna sa toate cele ale muritorilor, încît nu este posibil a pătrunde ceva din nemărginitul său cuget, totuși, ca să nu crezi că eu, pînă unde îngăduie bunătatea sa, sînt în toate privințele necunoscător al voinței Dumnezeului meu, pe care tu îl ignori, a cărui religie [și] popoarele pătrunse de credința sa tu ți-ai pus în gînd să le persecuți, află că însuși Dumnezeu, mîniat pentru păcatele poporului său, pentru ca pe cei căzuți de la dreptate și crezul cel adevărat în necredință, pe cei mînați de ambiție, trufie, neîndreptățită sete de putere, pe cei poftind asuprirea celor săraci, pe cei dedați numai și numai războaielor civile, pe cei tînjind, prin

pernitiosis tum Principum tum regnorum procul dubio eversoribus, aliisque aurium oblectamentis plusquam veritate et honestis studiis gaudentes, aliis etiam facinoribus scelestis contaminatos, et rebus omnibus impiis obnoxios, ad modestiam, humilitatem, temperantiam, iustitiam, charitatem, pacemque mutuam, continentiam, liberalitatem in pauperes, ad æstimationem proborum, ad veritatem (quæ et Regum et Imperii est conservatrix) audiendam, et studia recta, aliasque virtutes, et verum sui cultum (qui præcipue in fide et charitate erga ipsum atque proximum nostrum consistit) iustamque vitam te stimulante reducat, gladium suum in manus tuas nunc dedit. Tu enim DEI es flagellum, ad vitia Christiani populi corrigenda missus. Hunc a te, reverso ad sanitatem suo populo, dum volet, rursus auferet, et alteri pro suo arbitrio tradet. Te tantisper tua hac potentia terrena uti patietur, dum ei visum fuerit: qui ut certus sis, cogitatus, consilium, et vires tuas, præter DEI arbitrium, nihil roboris habituras: omniaque non modo terrena, sed etiam cœlestia in ipsius nutu esse posita, astrorum portenta te animadvertisse existimo. Hoc prælio, quod contra Romanos facturus es, eris inferior; non tamen potentia, et Imperium tuum e manibus tuis mox elabetur; sed eo ad id temporis usurus es, quoad DEUS, ut populus suus ad meliorem, te urgente, redeat frugem, tibi constituit.»

§2. *Atila* ubi Eremitæ verba accepit, admiratus homunculi huius tam sapientem eloquentiam, inopinato tamen perculsus nuntio, iubet eum amoveri, et in custodia ob prudentiæ reverentiam honesta servari: donec ab aruspicibus, vatibusque suis, quorum magnus apud

sfidarea înțelepciunii, la desfătare și plăceri trupești, pe cei lacomi de cîștiguri rușinoase, pe disprețuitorii oamenilor cinstiți, pe cei pe care îi bucură mai degrabă lingușitorii – fără îndoială, primejdioși vătămători atît ai principilor, cît și ai regatelor – și cei care le cîntă-n strună altora la urechi, decît adevărul și îndeletnicirile cuviincioase, pe cei pîngăriți chiar și cu alte blestemate ticăloșii și pe vinovații de toate nelegiuirile să-i readucă, prin tine, la ascultare pentru modestie, măsură, dreptate, afecțiune și înțelegere reciprocă, pentru cumpătare, dărnicie față de cei nevoiași, pentru prețuirea celor cinstiți, pentru adevăr (care salvează și regi și stăpîniri) și la preocupări drepte și alte virtuți, la credința sa cea adevărată (care constă mai cu seamă în încredere și bunătate față de noi înșine și față de aproapele nostru) și, prin tine îmboldiți, la o viață dreaptă, a pus acum sabia sa în mîna ta. Căci tu ești biciul lui Dumnezeu, trimis întru spălarea păcatelor neamului creștin. Ți-o va lua din nou, dacă va vrea, după revenirea poporului său la calea cea dreaptă, și o va da, după placul său, altcuiva. Atît îți va îngădui să te folosești de această putere pămîntească a ta, cît îi va fi în voie, ca să fii convins că, fără voința lui Dumnezeu, [nici] cuget, [nici] înțelepciune, [nici] forțe, nici o putere nu vei avea și că toate, nu doar cele lumești, ci chiar și cele cerești depind de un semn al Lui Însuși – cred că ai băgat de seamă prevestirile astrelor. În acest război, pe care ai de gînd să îl pornești împotriva romanilor, vei fi întrecut; totuși, puterea și imperiul tău nu-ți vor scăpa din mîini curînd, ci vei dispune de ele, pînă cînd Dumnezeu ți le-a orînduit, ca poporul său să se întoarne, de tine constrîns, la o chibzuință mai bună."

2. Atila, cum pricepe vorbele călugărului, uimit de atît de alesul dar al cuvîntului la acest omuleț, însă totuși tulburat de neașteptata veste, poruncește ca el să fie luat și, din respect pentru înțelepciunea lui, ținut sub pază cuviincioasă, pînă cînd află ceva mai sigur despre desfășurarea lucrurilor sale de la prorocii și profeții săi,

eum id temporis erat numerus, de rerum suarum eventu certiora intelligeret. Accersitis igitur illis, quid de prælio futuro sentiant, percontatur. Hi extis pecorum pro sua disciplina inspectis, vaticinia Eremitæ vera esse affirmant. Addunt ad hæc, Ducem hostium prælio casurum. Proinde licet *Atila* animo erat sollicitus de adverso futuri prælii eventu, maluit tamen fortunæ se committere, et extrema omnia experiri, quam terga vertere, ac virtutis suæ gloriam fœda fuga dedecorare. Eremita donato, et in tugurium suum, ex quo abductus erat, remisso, cum toto exercitu suo campum Catalaunicum versus, ubi *Aëtius* et *Theodoricus* cum *Sangibano* Alanorum, et *Meroveo* Francorum Regibus, atque populorum, Burgundorum, Francorum, quibus *Meroveus* Rex præerat, Lucianorum, Armoricorum, Saxonum, Riparioliorum, Brigonum, Lambrionum, Sarmatarum, Lutetianorum et Britannorum, odio potius *Atilæ* quam amicitia *Aëtii* concitatorum, magnis copiis convenerant, celeri contendit itinere. Quo dum pervenit, edoctus hostium numerum longe, quam antea credidisset, maiorem esse, tum primum facti sui pœnitere cœpit, quod exercitus sui tertiam partem Hispaniam versus misisset. Dum igitur hæ suæ copiæ ad se reverti possent, bellum ducere, trahereque constituit. Ita castris suis, decem illis, de quibus supra diximus, currvum falcatorum millibus, e disciplina militari firmatis, prætexto pacis mutuo tractandæ legatos ad *Aëtium* inducias petitum mittit. Is, tum quod consilii *Atilæ* non omnino ignarus erat, tum quod tot Regum, populorum ac nationum viribus plus iusto fidebat, inducias se ullas daturum negat. Animus *Atilæ*, etsi inter spem et metum varie agitabatur, revolvens identitem secum, suorum præ hostium multitudine paucitatem: simul etiam Eremitæ ac aruspicum suorum vaticinia: tamen Ducis hostium interitu, quem vates prædixerant, semet consolabatur, animumque subtrepidum spe aliqua sublevabat, arbitratus *Aëtium* proculdubio ea pugna interiturum. Itaque exercitus etiam

al căror număr era mare în acea vreme la [curtea] sa. Chemîndu-i, deci, pe aceștia, îi întreabă ce presimt despre războiul ce urmează să aibă loc. Ei, cercetînd după știința lor măruntaiele animalelor, spun că prorocirile călugărului sînt adevărate. Adaugă la acestea că, în luptă, comandantul dușmanilor va pieri. Atila, prin urmare, deși era neliniștit în sinea lui pentru deznodămîntul potrivnic al viitorului război, a preferat totuși să își încerce norocul și, decît să se întoarcă din drum și să pîngărească printr-o fugă rușinoasă laurii virtuții sale, să recurgă la tot ce-i mai rămăsese. După ce oferă daruri sihastrului și-l trimite înapoi la coliba sa de unde fusese adus, își croiește în grabă drum, cu întreaga sa armată, spre Cîmpia Catalaunică, unde Aëtius și Theodoricus se adunaseră cu regii alanilor și francilor, Sangibanus și Meroveus, și cu marile trupe ale popoarelor burgunzilor [și] francilor, în fruntea cărora era regele Meroveus, cu ale lucianilor, armoricilor, sașilor, ripariolilor, brigonilor, lambrionilor, sarmaților, lutețianilor și britanilor, stîrnite mai mult de ura față de Atila, decît de prietenia cu Aëtius. Atunci cînd ajunge aici, aflînd că numărul dușmanilor este cu mult mai mare decît ar fi crezut înainte, începe, pentru prima dată, să regrete fapta sa că își trimisese o treime a armatei în Hispania. Așadar, pînă să poată reveni la el aceste trupe ale sale, hotărăște să poarte războiul și să-l lungească. Astfel, tabăra sa fiind întărită, prin știință militară, cu zece mii de care cu coase, despre care am vorbit mai sus, cu pretextul tratativelor reciproce de pace, trimite la Aëtius soli care să ceară armistițiu. Acesta, pe de o parte, pentru că nu-i era cu totul necunoscută intenția lui Atila, pe de alta, pentru că se încredea în forțele atîtor regi, popoare și neamuri mai mult decît se cuvenea, refuză să acorde orice armistițiu. Cu toate că sufletul lui Atila se zbătea în fel și chip între speranță și teamă, tot frămîntînd în sinea lui puținătatea alor săi față de mulțimea dușmanilor și, în același timp, chiar și prezicerile călugărului și ale prorocilor săi, totuși se mîngîia cu pieirea comandantului vrăjmașilor, pe care prorocii

sui quovis discrimine, belli subire fortunam constituit, modo *Aëtium*, ut ipse sperabat, interfectum conspiceret. Multa prodigia huius prælii atrocitatem pronunciarunt. Luna binam eo anno passa est eclipsim: plurimæ urbes repentino terræ motu corruerunt: cœlum cruento hiatu apertum, mutuis hastis ignitis id oblique scindentibus; visus præterea cometes aliquot noctibus radios suos Occidentem versus porrigens. Quibus ostentis multi mortales terrebantur: et non *Atilam* tantum, sed etiam *Aëtium* et *Theodoricum* magna incesserat cura, res suas, quam diligentissime fieri posset, ad futurum conflictum præparandi, utrisque utpote rem suam superiorem futuram sperantibus. In campum igitur Catalaunicum sive Mauriacum, quem haud procul a Tholosa in longitudinem ducentis, in latitudinem vero septuaginta protendi leucis *Sabellicus* tradit, magna tendit festinatione. Quo dum pervenisset, concione convocata, hæc ad milites hortandos verba loquutus est.

CAPUT VII

Adlocutio ATILÆ ad milites ante prælium in campis Catalaunicis commissum; acierum descriptio, pugnæ item atrocissimæ et cladis plane memorabilis utrinque acceptæ

§1. «Res ipsa hortatur, commilitones et socii fortissimi, hodierno die me apud vos verba facere. Ea enim tam ardua est et necessaria, ut nisi velimus opes, facultates, et salutem nostram in apertum discrimen ponere, summam eius curam nos habere oporteat. Nam quod omnibus ætatis nostræ temporibus, acrius,

o prevestiseră, și inima zbuciumată i se consola cu o oarecare speranță, socotind că Aëtius va cădea, fără îndoială, în acea luptă. Și astfel, cu toată inferioritatea armatei sale, decide să înfrunte sorții bătăliei, numai să-l vadă pe Aëtius ucis, precum însuși nădăjduia. Cruzimea acestui război o prevestiseră multe semne. În acel an, Luna a trecut prin două eclipse; foarte multe orașe s-au năruit dintr-odată, din cauza unui cutremur de pământ; cerul, brăzdat înclinat de săgeți de foc întretăiate, s-a deschis într-un hău sîngeriu; [vreme de] cîteva nopți, s-a văzut, de asemenea, o cometă îndreptîndu-și razele cître Apus. Mulți muritori se îngrozeau de aceste arătări și nu numai pe Atila, dar chiar și pe Aëtius și Theodoricus îi cuprinsese o mare grijă de a-și pregăti treburile pentru viitoarea bătălie cît se poate mai atent, amîndoi sperînd că va fi în avantaj cauza proprie. Așadar, [Atila] se îndreaptă în mare grabă spre Cîmpia Catalaunică sau Maură, despre care Sabellicus susține că se întinde, nu departe de Tholosa [Toulouse], în lungime de două sute și în lățime de șaptezeci de mile galice. După ce a ajuns aici, convocînd adunarea, rosti aceste cuvinte pentru îmbărbătarea soldaților:

CAPITOLUL AL VII-LEA

Cuvîntarea lui Atila către militari, înaintea bătăliei care a avut loc în Cîmpiile Catalaunice; descrierea fronturilor, de asemenea, a cumplitei lupte și a nenorocirii de-a dreptul istorice suferite de ambele părți

1. „Situația însăși [mă] îndeamnă, prea viteji tovarăși de arme și aliați, să vă adresez astăzi [aceste] cuvinte. Căci este atît de gravă si de inevitabilă, încît, dacă nu vrem să expunem puterea, avutul și integritatea noastră unui vădit pericol, trebuie să avem față de ele cea mai mare grijă. De altfel, ce datorie a fost vreodată

urgentius et periculosius propositum fuit nobis negotium, quam nunc, ubi de regno, salute et vita nostra agitur? non sum dubius de vestra, milites optimi et socii fidissimi, in rebus gerendis fortitudine, animi constantia, omniumque rerum adversarum incredibili patientia. Quod enim hisce oculis in multis dubiis et periculosis rebus intuitus sum, de eo vix me animo hæsitare convenit. Nam prætermissis omnibus aliis vestris facinoribus, superioribus annis magna fortitudine editis: quid rerum et arduarum et difficilium per Germaniam universam, atque alias hostiles terras, per quas nobis armatis proficiscendum erat, non forti animo superavistis? licet autem id vestrapte virtute effeceritis, nonnullum tamen etiam mea præsentia, et rerum omnium difficilium patiendarum societas, stimulum virtutis edendæ vobis addiderunt. Quid enim unquam curarum, quid laboris, quid periculi, si quod nobis omnibus fortuna obtulerit, non pari animo vobiscum una subierim? quæ res me unquam prospera elatiorem fecerit? non ut Ducem et Imperatorem iure optimo facere convenit, me vois prætuli: sed in omni utriusque fortunæ eventu æqua vobiscum sum usus conditione. Quarum rerum causa non arbitror opus esse, neque tempus patitur, multis me vos ad ea hortari, ad quæ ipsa necessitas, durum mortalium telum, vos suapte natura impellere debet. Quam potens hostis, socii fortissimi, nunc nobis obiectus sit, qua multitudine, quibus apparatibus, considerate. Quid opportunitatis commoditatisve hostes ad pugnandum habeant, omnium maxime videtis: utpote intra regnum suum, in patria, in domesticis sedibus constituti. Contra, quo nos præ illis simus numero, quam dubium sit in solo hostili manum conserere, quemque vestrum animo bene perpendere necesse est. Hodierno die vel victoria, diis bene iuvantibus, præclara nobis acquirenda est, ni in servitutem morte acerbiorem devenire malimus: vel omnibus ad unum usque moriendum. Eo loci progressi sumus, commilitones integerrimi,

în vremea noastră mai hotărîtoare, mai apăsătoare și mai primejdioasă decît [cea de] acum, cînd este în joc regatul, soarta și viața noastră? Nu mă îndoiesc de vitejia voastră în purtatul luptei, destoinici oșteni și preadevotați aliați, [nici] de statornicia sufletului vostru sau de incredibila voastră rezistență în toate încercările. Căci abia dacă se cuvine să nu dau crezare celor ce am văzut cu ochii mei în numeroase situații de cumpănă și primejdie. De fapt, lăsînd la o parte toate celelalte isprăvi ale voastre din anii trecuți, duse la bun sfîrșit cu un mare curaj, nu ați depășit [oare] cu inima vitează momentele mari și grele în Germania întreagă și pe alte pămînturi vrăjmașe, pe unde trebuia să trecem cu arma în mînă? Dar, cu toate că ați făcut-o prin însăși virtutea voastră, totuși, chiar și prezența mea și faptul că v-am fost părtaș în toate greutățile pe care a trebuit să le îndurați v-au adăugat un imbold de a da dovadă de vitejie. Căci ce griji, ce cazne, ce primejdii, pe care soarta ni le-a adus în cale nouă tuturor, nu am întîmpinat vreodată în rînd cu voi, cu aceeași dîrzenie? Ce succes m-a făcut vreodată mai trufaș? Nu v-am privit de sus, cum se întîmplă să o facă, cu totul îndreptățit, o căpetenie și un comandant, ci, în întreaga împlinire a destinului, cum va fi fost –, m-am considerat de același rang cu voi. Din cauza acestor lucruri, nu cred că este necesar, și nici timpul nu îngăduie, să vă îndemn pe îndelete la cele la care trebuie să vă determine, chiar prin firea lucrurilor, nevoia însăși – bici neîndurător pentru muritori. Prea-viteji camarazi, priviți ce inamic puternic avem acum în fața noastră, cît de numeros și ce înarmat! Dintre toți, voi vedeți cel mai deslușit ce șanse sau avantaje au dușmanii [noștri] în luptă, ca unii care se află în propriul regat, în patria și în așezările locuite de ei. Dimpotrivă, fiecare din voi trebuie să cîntărească bine în suflet în ce număr ne găsim noi față de ei, cît de îndoielnic este a te măsura cu cineva în luptă pe pămînt străin. Astăzi trebuie ori să cîștigăm, cu ajutorul zeilor, o strălucită victorie, dacă nu vrem, mai degrabă, să ajungem într-o robie mai

ut non nisi virtute et armis hinc evadendi detur nobis potestas. A fronte hostes nos urgent: a dextra Ligeris flumen obstat: a læva Rhodanus: post nos oppidani, et reliqua Gallicanæ gentis colluvies, itinera, per quæ venimus, arcta obsident, atque prælii huius exitum præstolantur, prædæ nostræ inhiantes. Quod si persuasum esset animo, intra munimenta nos continere, et ordinibus nostris bene firmatis, paulatim retrocedere: quid ea specie fugæ, gloriæ nostræ iam multis maximisque victoriis partæ, esset indignius? quid inhonestius? quid nobis turpius? quid Scythico nomini, universo orbi formidabili, minus conveniens? quid maiorum nostrorum virtutibus et fortitudini magis adversum? satius semper habitum est, et pulchrius, cum dignitate gloriaque mori, et maiorum nostrorum manes invisere, quam imbellium atque socordium more, hostes nostros turpi fuga devitantes, infamem et dedecore plenam agere vitam.»

§2. «Si forti animo constiterimus, hostibus obviam progredientes, sperandum est Martem belli, peculiare gentis nostræ numen, nobis propitium futurum. Si victoria manu et armis nostris parabitur, quid non utilitatis ex ea nobis sequuturum est? spolia imprimis hostium nobis victoribus proponentur: tum regnum Galliæ opulentissimum, et fertilissimum, Imperio nostro accedet: postremo, gloria non minima, res a nobis fortiter gestas abunde cumulabimus. Præterea non ulli alii in tota Europa occurrent, his deletis, hostes, qui totius orbis opes et imperium nobis sint remoraturi. Regnum Galliæ imperio nostro Pannonico et Germanico, quæ iugum nostrum iam subierunt, coniunctum, quantam adferet opibus nostris accessionem? quantam vitæ felicitatem? quid a diis immortalibus commodius, fortunatius et felicius nobis hoc dari potest? nec vos terreat hostium multitudo, non alienæ regionis ignoratio. Quid enim in

cruntă decît moartea, ori să murim cu toții, pînă la unul. [Așa] am venit în acest loc, prea cinstiți confrați de arme, încît să nu avem putința de a pleca de aici, decît prin vitejie și cu armele. Din față ne amenință dușmanii, la dreapta ne stă în cale rîul Ligeris, la stînga, Ronul, în urma noastră localinicii și celelalte spălături ale neamului galic închid strîmtele căi pe care am venit și pîndesc sfîrșitul acestei bătălii, lacomi de prada noastră. De aceea, dacă ne-am hotărî să ne menținem între parapete și, strîngîndu-ne bine rîndurile, să ne retragem treptat, ce ar fi mai nedemn de gloria noastră, dobîndită deja prin victorii numeroase și măreție, ce ar fi mai dezonorant, ce mai rușinos pentru noi, ce mai puțin potrivit numelui de scit, de temut în întreaga lume, ce mai potrivnic virtuților și vitejiei străbunilor noștri, decît acest soi de fugă? Întotdeauna este o atitudine mai bună și mai frumoasă a muri cu demnitate și a întîlni manii strămoșilor noștri, decît, evitîndu-ne dușmanii printr-o fugă rușinoasă, după obiceiul celor neputincioși în luptă și al lașilor, a duce o viață netrebnică și plină de umilință.

2. Dacă stăm locului cu inima vitează, întîmpinîndu-ne dușmanii, putem spera că Marte, zeul războiului, ocrotitorul neamului nostru, ne va fi favorabil. Dacă izbînda va fi dobîndită de trupele și armele noastre, ce de foloase nu ne vor aștepta de pe urma ei! În primul rînd, ni se vor oferi, nouă, învingătorilor, prăzile vrăjmașilor; apoi, va reveni imperiului nostru regatul nespus de bogat și de roditor al Galiei; în sfîrșit, la gloria [noastră] nu neînsemnată vom adăuga din plin faptele săvîrșite de noi vitejește. În afară de acestea, după nimicirea acestora, în toată Europa nu ne va sta în drum nici un alt inamic care să ne împiedice ca bogățiile și stăpînirea întregii lumi să fie ale noastre. Cît spor va aduce avuției noastre și cîtă fericire în viață regatul Galiei odată adăugat imperiului nostru panonic și celui germanic, care au intrat deja sub jugul nostru! Ce ne poate fi dăruit de zeii nemuritori mai plăcut, mai de preț și mai îmbelșugat decît acesta? Și să nu vă înspăimînte mulțimea vrăjmași-

hunc diem aliud egimus, quam quod in alieno solo multos Reges, nationes et populos strenue devicerimus? hostes, quos nunc intuemini, non sunt vobis incogniti. Horum robustriorem, validioremque partem iam olim vos, milites fortissimi, mecum una e sedibus suis expulistis. Vestram ipsi virtutem, fortitudinem, et arma iam dudum experti sunt. Hos primo statim e sedibus nostris paternis egressu, primum sub *Emerico*, deinde sub *Vinitario* Rege turpiter fugatos, omni regno privavimus. Non sunt hi maioribus suis Gothis aut præstantiores, aut fortiores. Omne robur Gothicum iam pridem a nobis vestra virtute, milites fortissimi, est debilitatum, extinctum, deletum. Hæ, quæ adhuc supersunt sub *Theodorico* Duce Gothorum, reliquiæ, non impetum, non arma, non vires expectabunt vestras, si modo viderint vos forti animo se aggressuros. Præteritæ cladis et calamitatis suæ a maioribus primum nostris, tum a vobis, milites optimi, acceptæ memoria, versatur eis ob oculos: quæ non minimum animi, et, si qua adhuc eis inest, virtutis, ipsis adimet.»

§3. «De *Aëtio* autem tacendum mihi potius apud vos est, quam pauca dicendum. Igenium, mores, et conditio hominis, iam pridem non aliter vobis quam mihi comperta sunt: quippe qui expulsus ob ignaviam suam Italia, sub imperium nostrum confugerit, in castris nostris longo satis tempore inter vos militaverit, nulla tamen unquam maiore quam unus ex vobis minimus, ediderit virtutis facinora. Imo si quid unquam fecit, id revera præstitit, vestra confisus, munitus et animatus, socii, societate. Esto, sit in eo aliqua rei militaris scientia; eam certe vestra doctrina didicit. Novit vestra invicta arma, novit virtutem, novit in rebus gerendis prudentiam, fortitudinem, constantiam. Non sua vestris armis obtendet, si viderit nostro ductu vos sibi occursuros. Denique inducite in animum, quos ducat

lor, nici necunoașterea ținutului străin. Căci ce altceva am făcut pînă azi, decît să înfrîngem fără preget, pe pămînt străin, mulțime de regi, neamuri și popoare? Dușmanii pe care îi vedeți acum nu vă sînt necunoscuți. Partea lor mai închegată și mai puternică ați izgonit-o, bravi militari, deja demult din așezările lor, împreună cu mine. Încă demult au simțit [chiar] pe pielea lor, vitejia, curajul și armele voastre. Punîndu-i rușinos pe fugă, mai întîi sub Emericus, apoi sub regele Vinitarius, i-am lipsit îndată, la cea dintîi ieșire din așezările noastre părintești, de întregul lor regat. Nu sînt nici aceștia mai deosebiți sau mai curajoși decît strămoșii lor goți. Destoinici militari, toată puterea goților a fost destabilizată deja de noi, prin meritul vostru, slăbită, nimicită. Aceste resturi, care mai rezistă sub Theodoricus, comandantul goților, dacă numai vor vedea că aveți de gînd să vă aruncați cu inima vitează asupră-le, nu vor aștepta atacul plin de forță al armelor voastre. Le stăruie înaintea ochilor imaginea vechii lor înfrîngeri și a nenorocirii pricinuite [lor] mai întîi de strămunii noștri, apoi de voi, vrednici oșteni – ceea ce îi va lipsi în mare măsură de îndrăzneală și, dacă mai există în ei, de vitejie.

3. Cît despre Aëtius, ar trebui mai degrabă să tac în fața voastră, decît să spun puține. Talentul, deprinderile și soarta sa ca om vă sînt de demult cunoscute deja, la fel ca [și] mie: anume, că el, alungat din Italia pentru netrebnicia sa, s-a refugiat în imperiul nostru, că a trăit, ca militar între voi, în tabăra noastră, un timp destul de îndelungat, că totuși, nu a săvîrșit niciodată vreo faptă de vitejie mai însemnată decît a celui mai neputincios dintre voi. Ba, de a săvîrșit vreodată ceva, a făcut-o, de fapt, determinat, sprijinit și încurajat de tovărășia voastră, camarazi. Fie, există în el o brumă de pricepere în ale milităriei: pe aceea [însă] a deprins-o, desigur, prin învățătura voastră. A cunoscut arma voastră de neînfrînt, v-a cunoscut vitejia, v-a cunoscut înțelepciunea, bărbăția, statornicia din toiul evenimentelor. Nu-și va îndrepta armele împotriva voastră, dacă va vedea că-i

milites: nempe Gallos, non tam armis quam otio aptos: corporis quidem proceritate præstantes, sed laboris impatientes, post primum armorum concursum oblanguescere mox solitos.»

§4. «Quum igitur, socii et commilitones præstantissimi, hoc prælio de honore, gloria, salute et vita omnium vestrum sit depugnandum: quum regnum amplissimum nobilissimumque hodierno die imperio nostro non difficulter adiungi possit: quum vobis cum eo hoste sit congrediendum, cuius Maiores e sedibus suis facile expulistis, atque etiam cum populis quieti potius quam bello deditis manus sitis conserturi, quorum Imperator non minus, quam quius ex commilitonibus vestris, vobis sit cognitus: forti et constanti decet vos esse animo, omniaque bona et felicia, sperare. Deos inprimis immortales, quorum auspiciis in hunc locum salvi pervenistis, deinde me et Ducem et commilitonem vestrum sequamini. Adiuvabunt Dii fortunam vestram, augebunt vires, gloriam et opes. Ego vero nusquam sum vobis defuturus: vobiscum una omnia pericula, si sors ita ferat, constanti animo subiturus: vobiscum una et victurus, et moriturus. Me igitur proponite vobis ob oculos: perficiam, ut meum prius sanguine hostili tepefactum gladium, quam vestra arma cruore respersa, conspicere possitis. Et vos mea facta imitemini: ac dum me strenue rem gerentem videritis, alacri intrepidoque animo hostem urgete, profligate, prosternite. Non magno periculo victoriam consequuturi sumus, si pari virtute, unoque animo cum hostibus depugnaverimus.»

§5. His ab *Atila* recitatis, tantum animorum milites sumpserunt, tantus ardor pugnam poscentium est excitatus, tanta undique omnium acclamatio facta, ut sua sponte hostem primi invadere optaverint. Verum *Atila* præmissis aliquibus saltem præcursoribus, qui

veți ieși în drum sub comanda noastră. În sfîrșit, luați aminte la soldații pe care îi conduce: gali, evident, nu atît de buni la [mînuirea] armelor ca la odihnă – ce-i drept, bine legați trupește, dar gingași la eforturi, avînd obiceiul să obosească îndată după prima ciocnire armată.

4. Așadar, neîntrecuți camarazi și tovarăși de arme, deoarece în această bătălie aveți de luptat întru cinstea, gloria, salvarea și viața voastră a tuturor, deoarece astăzi ne stă în putere să anexăm, fără greutate, imperiului nostru un regat imens și foarte ales, deoarece trebuie să vă măsurați cu acei inamici ai căror strămoși i-ați alungat cu ușurință din așezările lor și chiar pentru că veți înfrunta popoare deprinse mai mult cu răgazul decît cu războiul, al căror comandant nu vă este mai puțin cunoscut decît oricare din confrații voștri de arme, se cuvine să aveți inima vitează și statornică și să nădăjduiți toate cele bune și fericite. Să-i urmați, mai întîi, pe zeii nemuritori, prin al căror sprijin ați ajuns nevătămați în acest loc, apoi pe mine, atît comandantul, cît și tovarășul vostru de luptă. Zeii vor ocroti destinul vostru, [vă] vor spori puterile, gloria și stăpînirea. Iar eu nu vă voi părăsi nicăieri, voi întîmpina cu sufletul neînfricat, împreună cu voi, toate primejdiile – dacă soarta astfel va voi; voi fi împreună cu voi, fie la victorie, fie la moarte. Fiți, deci, cu ochii pe mine: voi face să puteți vedea că îmi încălzesc sabia în sîngele vrăjmaș înainte ca arma voastră să fie stropită de sînge. Iar voi să urmați faptele mele și, pînă mă veți vedea purtîndu-mă bărbătește, nu-l slăbiți pe inamic din înverșunarea voastră zeloasă și neabătută, zdrobiți-l, nimiciți-l! Vom obține victoria fără prețul unei mari primejdii, dacă ne vom lupta împotriva dușmanilor cu aceeași vitejie și uniți în suflet."

5. După ce Atila a rostit acestea, soldații au prins atît curaj, s-a răspîndit o asemenea nerăbdare între cei care cereau bătălia, au izbucnit pretutindeni atîtea strigăte ale tuturor, de parcă voiau să atace primii inamicul, de bună-voie. Însă Atila, trimițînd în față numai cîțiva înaintași, care să facă mai întîi doar o mică demonstrație

tenuia primum futuri conflictus ederent præludia, iustæ pugnæ committendæ quærit tempus et occasionem; quam in solem iam declinantem consilio differt, ut si pugna (sicuti prædictum ei fuerat) hostis superior esset futurus, noctis advenientis præsidio sibi suisque prospicere posset. Dum igitur Sol in occasum vergeret, exercitum *Atila* in locum aptum deducit, atque aciem ita instruit. Ostrogothos, cum parte sociorum, in dextrum cornu collocat: iubet eis *Valamirum* Regem præesse. Sinistrum cornu ex Gepidis, et parte reliqua sociorum efficit: quos *Ardaricum* Regem curare iubet. In acie alios Regulos cum armatis militibus locat. Ipse cum robore suorum, propter signa consistit. Exercitus postremam partem delecto iuventutis robore ex ordine firmat, ne hostes multitudine freti, a tergo circumvenire suos possent. At ex alia parte *Aëtius* cum Romanorum viribus sinistrum tenet cornu. *Theodoricus* cum Wissegothis, dextrum. *Sangibanum* Regem Alanorum, quoniam iam pridem in suspicionem venerat ad *Atilam* deficiendi, et urbem Aurelianam, Regiam suam, in potestatem illius dedendi, in medium agmen includunt.

§6. Ita instructo utriunque exercitu, *Atila* die iam advesperascente dat signum. Acies paulatim utrinque incedit. Ubi intra teli iactum ventum est, Hunni hostes iaculis, quibus maxime possunt, eminus feriunt: equos virosque passim sauciant. Hostes contra adproperant, ut a iaculorum sagittariorumque vulneribus liberati, manu gladiisque, queis plurimum fidebant, prœlium cominus conferant. *Valamirus* ex dextro cornu cum Ostrogothis, *Aëtium*, Romanumque robur acrius urget. Nec minor *Ardarici* Gepidarum Regis in *Theodoricum* et Wissegothos fit incursio. Posteaquam omnes utriusque partis vires, honorem, fortunam, vitam et salutem suam strenue defendentes, cædibus atque sanguine permistæ fuissent: tanta utrinque infertur et accipimur strages,

a viitoarei lupte, caută momentul și prilejul cînd să dea curs adevăratei bătălii, pe care o amînă voit către apusul soarelui, ca, dacă în război dușmanii vor fi în avantaj (așa cum i se prevestise), să se poată îngriji de sine și de ai săi, sub ocrotirea nopții ce cădea. Pe cînd soarele se îndrepta, deci, spre apus, Atila își conduce armata într-un loc potrivit și își aranjează astfel rîndurile: pe ostrogoți îi așază, cu o parte a aliaților, pe flancul drept; poruncește ca regele Valamirus să fie în fruntea lor. Aripa stîngă o alcătuiește din gepizi și din partea rămasă a aliaților; de aceștia poruncește să se îngrijească regele Ardaricus. În front îi pune pe ceilalți regi mai mici, cu militarii [lor] înarmați. El însuși, cu grosul oștirii alor săi, se stabilește alături de steaguri. Ariergarda armatei o consolidează cu șirul tinerimii de aleasă putere, pentru ca vrăjmașii, bizuindu-se pe mulțimea proprie, să nu-i poată înconjura pe ai săi pe la spate. În schimb, de partea adversă, flancul stîng îl deține Aëtius, cu trupele romanilor. Theodoricus cu vizigoții, pe cel drept. Pe Sangibanus, regele alanilor, fiindcă trezise de mai demult bănuiala de [a vrea] să treacă [de partea] lui Atila și să predea stăpînirii aceluia Aureliana, orașul său de reședință, îl închid în coloana de mijloc.

6. Astfel orînduite armatele de cele două părți, Atila dă semnalul încă pe înserate. Rîndurile înaintează din ambele părți, puțin cîte puțin. Cînd se ajunge la o zvîrlitură de suliță, hunii își aruncă lăncile – la care sînt foarte pricepuți – de la distanță asupra dușmanilor: rănesc în tot locul cai și oameni. Dimpotrivă, inamicii se apropie, pentru ca, evitînd rănile [provocate de] aruncătorii de sulițe și de arcași, să poarte bătălia de aproape, cu sabia în mînă, încrezîndu-se cel mai mult în aceasta. În aripa dreaptă, Valamirus presează mai înverșunat cu ostrogoții pe Aëtius și oștirea romană. Nici asaltul lui Ardaricus, regele gepizilor, asupra lui Theodoricus și a vizigoților nu este mai prejos. După ce toți bărbații, de ambele părți, apărîndu-și cu strășnicie cinstea, soarta, viața și integritatea, s-au învălmășit în omor și sînge, așa măcel

tam atrox et cruenta, ut vix ulla hominum memoria atrocioris unquam meminerit. Cadaveribus ita campus repletur, ut super occisorum cadavera postremo fuerit pugnatum. Tanta vis sanguinis et hominum et equorum effusa, ut rivulum, qui, in campi medio labebatur, torrentis instar, sanguine subito auctum, interfectorum cadavera devexisse; authores tradiderint. Ad centum et octoginta millia hominum utrinque ea in pugna desiderata esse dicuntur. *Theodoricus* Rex *Trasimundi* pater, dum equo circumvectus suos ad pugnam hortatur, deiectus per quempiam Hunnorum in terram, a pugnatibus conculcatur. Sunt qui dicant, cuiusdam audacis Ostrogothi telo confixum, exhalasse animam. *Trasimundus Theodorici* filius, dum intempesta nocte errore viarum in Hunnorum incidisset castra, necessitatem in virtutem vertens, fortiter dimicat. Quem capite saucium, equoque ob id delapsum, sui ægre liberarunt. *Aëtius* etiam, clade suorum turbatus, vix ad suos errabundus rediit. Variant scriptores, Hunnine an Romani fuerint superiores. Sunt qui scripsere, Aëtianos, cognita *Theodorici* morte, primos se fugæ commisisse. Nonnulli contra, inter utrumque diu, æquo Marte pugnatum, ac postremo *Atilam* cæde prostratum, se in munimenta currvum falcatorum contulisse. Utcunque sit, satis certe constat, hanc pugnam extremo fere utriusque populi periculo, cæde ac internecione comparatam.

pricinuiesc și suferă și unii și alții, atît de sălbatic și de crunt, încît cu greu dăinuie în amintirea omenirii vreunul mai necruțător vreodată. Cîmpul într-atît se acoperă de morți, încît, în cele din urmă, a fost de luptat deasupra leșurilor celor uciși. Atît amar de sînge, al oamenilor și al cailor, a fost vărsat, încît istoricii au relatat că pîrîul care curgea în mijlocul cîmpiei, umflat deodată de sînge, a luat cu sine, asemeni unui torent, trupurile morților. Se spune că în această bătălie au pierit de ambe părți ca la o sută optzeci de mii de oameni. Regele Theodoricus, tatăl lui Trasimundus, pe cînd îi îndeamnă la luptă pe ai săi, călărind de jur împrejurul lor, trîntit la pămînt de un hun, este călcat în picioare de luptători. Sînt care spun că și-a dat duhul străpuns de sulița unui îndrăzneț ostrogot. Trasimundus, fiul lui Theodoricus, după ce, greșind drumul în bezna nopții, nimerește în tabăra hunilor, se luptă vitejește, schimbînd nevoia în virtute. Rănit la cap și căzînd de aceea de pe cal, ai lui l-au salvat cu greu. Chiar [și] Aëtius, răscolit de pierderile alor săi, abia s-a întors, rătăcitor, la ei. Scriitorii [relatează] deosebit dacă au fost superiori hunii sau romanii. Sînt care au scris că ai lui Aëtius, aflînd de moartea lui Theodoricus, au luat-o cei dintîi la fugă. Cîțiva, dimpotrivă, că s-a luptat îndelung între cele două tabere, cu șanse egale, și că, în cele din urmă, Atila, înfrînt în luptă, s-a retras în fortul carelor cu coase. Oricum ar fi fost, este destul de clar că această bătălie a tîrît ambele popoare, datorită pierderilor și masacrului reciproc, aproape la limita dezastrului.

CAPUT VIII

TRASIMUNDUS, Regis THEODORICI filius, necem patris vindicaturus, castra Hunnorum invadere meditatur, a quo proposito Aëtii oratione, simulata benivolentia composita, aversus domum revertitur: a cuius abitu et Aëtius et hi populi, qui Romanis auxilio venerant, alius alio dilabuntur

§1. *Trasimundus Theodorici* patris interitum acerbissime ferens, postero die invento inter cæsorum cadavera patris corpore, regali pompa, Hunnis id ex castris inspectantibus, iusta primum facit: tum castra *Atilæ* cum copiarum suarum reliquiis, dato tempore commodo invadere statuit, mortemque patris Hunnorum sanguine vindicare. *Atila* vero, amisso præcedentis diei pugna militum suorum robore, cognitaque per exploratores *Trasimundi* voluntate, rebus suis pene desperatis, milites suos convocat: Orat, monet, et obtestatur, postquam tot bella obiverint, magna ubique suæ virtutis testimonia ediderint, reges ac regna complurima cum summa virtutis ac fortitudinis suæ gloria devicerint: huncque eundem Romanum hostem, qui inunc castris eorum superbus instaret oppugnandis, et quem hesterna die insigni affecerint clade, vires et animum resumerent: meminissent maiorum, suæque tot iam annos partæ virtutis ac victoriæ. Si hostes erumpere, eosque invadere auderent, quum nulla alia spes salutis adsit, gloriam laboribus ac periculis quæsitam, manu, ferro ac virtute alacres conservarent. Hostium vires pristinas esse fractas, unicam noctem non multum roboris atque animi

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Trasimundus, fiul regelui Theodoricus, avînd intenția să răzbune uciderea părintelui său, se gîndește la atacarea taberei hunilor; înturnat de la aceasta datorită discursului întemeiat pe o prefăcută bunăvoință, rostit de Aëtius, se întoarce acasă; după plecarea sa, Aëtius și acele popoare care veniseră în ajutor romanilor se împrăștie care încotro

1. Trasimundus, suportînd foarte greu moartea tatălui său, găsind a doua zi, între leșurile celor căzuți, trupul părintelui său, mai întîi îl îngroapă cu cuvenita ceremonie regală, hunii urmărind aceasta din tabăra lor, apoi hotărăște ca, la momentul potrivit, să invadeze, cu trupele care i-au mai rămas, tabăra lui Atila și să răzbune prin sîngele hunilor moartea tatălui său. Dar Atila, pierzînd în lupta din ziua precedentă grosul armatei sale și aflînd prin iscoade de intenția lui Trasimundus, deznădăjduit aproape cu totul de situația sa, își cheamă la un loc oștenii, [le] cere, [îi] îndeamnă și [îi] imploră ca, după ce au trecut prin atîtea războaie, după ce au făcut peste tot dovada marii lor vitejii, după ce au învins, prin culmea virtuții și spre gloria puterii lor, nenumărați regi și popoare, chiar și pe acest inamic roman, care acum este pe cale de a le cuceri cu trufie tabăra și căruia ieri i-au pricinuit o mare pierdere, să-și adune forțele și curajul, să-și aducă aminte de bărbăția precum și de izbînda înaintașilor și a lor, dobîndită în atîția ani pînă acum. Dacă ar îndrăzni să năvălească asupra dușmanilor și să-i atace, cum nu există nici o altă nădejde de a se salva, ar păstra iscusiți, cu arma în

addere illis potuisse: cum his certamen eis fore, quos hesterna die magna ex parte debilitarint, fugarint, et pecudum instar prostraverint. Sibi ultra animum invictum, vires quoque, ad extrema omnia fortiter perpentienda, magno iam rerum militarium usu corroboratas: rem eo tutiorem esse, quod castris, rebus omnibus belli abeunde munitis, veluti fortissimo muro circumvallati essent. Itaque nihil formidinis adesse, fortunam eis futuram propitiam; se Ducem sequerentur, in eum quisque coniiceret oculos. Eo die se facturum, ut aut hostium copias, Hunnorum virtute, Diis faventibus, prosterneret; aut more maiorum suorum, qui semper vincere soliti fuissent, non vinci, gloriosam eis inspectantibus mortem oppeteret.

§2. Hac exhortatione recreatis parumper militibus, ipse nihilo secius fluctuans animo, victoriam, si ingruant hostes, desperare, omnia timere: suis rebus, si quid adversi contingat, providere. Paucis, quibus magis fidebat, convocatis, docet, rem Hunnicam in dubio esse, se vereri hostium multitudinem: ne si fortius constantiusque institerint, suorum hesterno die debilitatam vim prosternant. At quum fortuna belli gloriam, eventumque in sua habeat manu, se eam sequuturum: ac una cum eis omni cura, labore, virtute enisurum, ne hostes victoria potiantur. Verum si fortuna ita ferat (quæ varia atque dubia est, ac non melioribus semper favere solet) ut castra sua ab hostibus expugnentur: se malle suorum manu interire, quam in hostium devenire potestatem, atque his, tot iam rebus fortitudine eorum præclare gestis clarum, per summum dedecus esse ludibrio. Jubet ergo ex equorum ephippiis, ac aliis impedimentis, quæ tunc ad manum erant, in unum coniectis, tumulum parari. Amicis, quorum fides ei magis nota erat, ceteris remotis,

mînă și prin vitejie, gloria obținută prin trudă și primejdii. Vechile forțe ale inamicilor au fost frînte; o singură noapte nu a putut să le sporească prea mult tăria și curajul; cu aceia se vor măsura pe care ieri i-au zdrobit în mare parte, i-au pus pe fugă și i-au doborît, ca pe niște vite. [Pe cînd] lor, dincolo de sufletul de neînfrînt, și puterile le sînt deja călite în marele tumult al îndeletnicirilor militare, pentru a duce vitejește la bun sfîrșit toate cele rămase; sarcina lor este mai sigură, pentru că în tabără sînt înconjurați, ca de un zid, de tot felul de aparate de război bine întărite. Și astfel, nu este nimic înspăimîntător, norocul le va surîde; să-l urmeze pe el, comandantul lor, fiecare să-și îndrepte privirile spre el. În acea zi va face astfel încît ori să nimicească, prin vitejia hunilor, dacă zeii îi vor ocroti, trupele dușmane, ori, dacă nu învinge, să înfrunte moartea glorioasă sub ochii lor, după obiceiul strămoșilor lor, care fuseseră deprinși să învingă mereu.

2. După ce militarii și-au venit întrucîtva în fire de pe urma acestei cuvîntări, el însuși, cu sufletul la fel de zbuciumat, se îndoia de victorie dacă dădeau năvală vrăjmașii, se temea de toate, se îngrijea de treburile sale, în caz că s-ar întîmpla ceva nedorit. Chemînd laolaltă pe cîțiva, în care se încredea mai mult, le mărturisește cum cauza hunilor stă pe muchie de cuțit, că îl îngrijorează mulțimea dușmanilor, ca nu cumva, dacă [aceia] stăruie cu mai mare putere și hotărîre, să le spulbere forțele, zdruncinate în ziua precedentă. Dar, cum soarta are gloria și desfășurarea luptei în mîna sa, el i se va supune, se va strădui împreună cu ei în toată grija, truda [și] vitejia, ca victoria să nu o obțină dușmanii. Iar dacă norocul (care este schimbător și îndoielnic și nu obișnuiește întotdeauna să țină partea celor mai buni) astfel le va fi, încît tabăra lor să fie cucerită de vrăjmași, el preferă să piară de mîna alor săi, decît să ajungă în stăpînirea dușmanilor și, vestit datorită atîtor fapte mari săvîrșite prin recunoscutul lor eroism, să ajungă, prin cea mai mare dezonoare, de batjocura acelora. Poruncește, deci,

consilium suum clam aperit: se, si hostes castris expugnatis superiores futuri sint, supra congestum ephippiorum cumulum ascensurum. Proinde monere eos, hortari, orare, ut ignem illi subiiciant: elegisse se, suorum magis opera mori, quam per summam ignominiam in hostium venire servitutem. His ita fieri, atque etiam tubicinibus tuba canere iussis, ne aliquam timoris a se concepti speciem hostibus præberet, sed potius quo attentus esse, et pugnam iterum reposcere velle videretur, hostium irruptionem, insomnem ducens noctem, præstolatur. Nec minus etiam socii et milites attenti, promptiores erant ad omnia, quæcunque fortuna ferret, forti animo perferenda.

§3. Dum et Hunni in castris et *Trasimundus* cum suis fluctuarent animo, consultarentque, quid esset commodius factu: *Aëtius* consilii *Trasimundi* non ignarus, verebatur, ne si Hunnorum castris potirentur Gothi, et res *Trasimundi* superiores forent, ferox iuvenis victoria recenti tumidus, Hunnis deletis fidem violaret, ac omnem militum suorum vim contra se ac Romanum populum verteret. Itaque aliis remotis arbitris, huiuscemodi orationem ad *Trasimundum* habuit. «Fœdus amicitia, et belli primum societas, quæ mihi cum *Theodorico* patre intercesserat: dein tua virtus ac fortitudo, quam et antea in multis rebus cognovi, et heri contra barbaros, communes bonorum omnium hostes, omnibus nobis circumspectantibus intrepido animo declarasti, me hortantur, Rex *Trasimunde*: ut quod tu ob ætatem iuvenilem, animumque licet, suapte etiam natura industrium, tamen accepta recenti Patris clade magis affectum, accensum, ferocemve, parum animadvertere nunc potes. Id ego tibi in memoriam redigam. Hostes invadere, castra

ca, îngrămădindu-se la un loc șeile cailor și celelalte [piese] de harnașament, care le erau atunci la îndemînă, să fie pregătit un morman. Prietenilor, cărora le remarcase mai mult devotamentul, le dezvăluie în taină, luîndu-i deoparte de ceilalți, intenția sa, [anume] că, dacă, pătrunzînd în tabără, inamicii le vor fi superiori, el se va urca pe grămada formată din șeile adunate. Că, de aceea, îi îndeamnă, îi încurajează, îi roagă să-i dea foc, că a ales să moară mai bine prin gestul alor săi, decît să ajungă, printr-o nespusă rușine, în robie la dușmani. Poruncind ca astfel să se întîmple, ba chiar să cînte din surle trîmbițașii, ca să nu ofere dușmanilor vreun semn al fricii care l-a prins din cauza lor, ci, mai degrabă, să pară că este pregătit și că prin aceasta vrea să [îl] cheme din nou la luptă, așteaptă năvala vrăjmașilor, petrecînd noaptea fără să doarmă. Nici chiar aliații și nici oștenii, gata [de luptă], nu erau mai puțin decișI să înfrunte totul cu inima vitează, oricum le-ar fi norocul.

3. În timp ce și hunii în tabăra lor, și Trasimundus cu ai săi șovăiau în hotărîre și se consultau ce ar fi mai bine de făcut, Aëtius, cunoscînd intenția lui Trasimundus, se temea ca, dacă goții cuceresc tabăra hunilor și situația lui Trasimundus va fi mai avantajoasă, neînfrînatul tînăr, îngîmfat pentru noua victorie, hunii fiind nimiciți, nu cumva să încalce alianța și să se întoarcă împotriva sa și a poporului roman cu toată forța militarilor săi. Așa încît, îndepărtînd pe ceilalți martori, i-a vorbit lui Trasimundus astfel: „Legătura de prietenie și, mai întîi, alianța de război care survenise între mine și Theodoricus, tatăl tău, apoi meritele și vitejia ta, pe care am cunoscut-o și mai devreme, în multe situații, pe care ai arătat-o și ieri, cu inima neînfricată, sub privirile noastre ale tuturor, împotriva barbarilor, dușmanii comuni a toate cele bune, mă îndeamnă, rege Trasimundus, să-ți atrag atenția asupra a ceea ce tu cu greu poți să observi acum, datorită, poate, vîrstei și minții fragede, chiar a neliniștii firii înseși, fiind totuși și mai zbuciumat, mai aținat sau mai îndîrjit de recent suferita pierdere a tatălui

eorum expugnare, moliri, ad internecionem usque delere, magnæ sunt virtutis, generosique animi indicia. Nec aliud ambos curare, conari, agereque licet, quam acceptam iniuriam ferro vindicare: hostes, ubi adsit opportunitas, invadere, expugnare, delere, gloriam præclaris factis, dum possis, augere. Verum si vires nostras, magna superioris pugnæ attritas calamitate: si belli fortunam, quæ non valentioribus, audentioribusve, sed quibus ex libidine sua favet, victoriam plerumque præstare solet, diligentius animo revolveris; si denique rerum tuarum privatarum, amisso patre, conditionem circumspexeris: difficile deliberatu est, quid melius utiliusque sit factu: nobisne nunc aliquid tentandum, agendumve, ac copiarum nostrarum reliquias, et eas bello diuturno viribus exhaustas, fortunæ temere committendum; an in futurum belli usum conservandum. Hostes, etsi non minimum et ipsos hesterna clade fractos: tamen præter multa eorum facinora, quæ in hunc diem ediderunt, etiam ex magna nostrorum ab eis accepta strage, pro comperto habemus, esse feroces, fortes, strenuos, et extrema prius pati omnia, quam vinci solitos. Si tibi est animus eos invadere, aut vincent, quod dii avertant; aut ad unum omnes morientur. Horum mors nequaquam nobis erit incruenta. Si contra vicerint, in eam res nostræ communes redigentur difficultatem, ut de tuo ac Romanorum Imperio, non minimum sit futurum timoris, discriminis ac periculi.»

§4. «Magnæ semper virtutis et consilii fuit, res futuras prævidere: pericula quæ evenire possunt, prudentia antevertere: consilium, ut res poscit, pro tempore mutare: atque, dum tempus adhuc est, possisque, omnia animo circumvolvere; ne postea re

[tău]. A-i ataca pe dușmani, a le cuceri tabăra, a [o] distruge, a-i hărțui pînă la masacru sînt semne ale unei mari virtuți și ale unui suflet generos. Nici pe unul, nici pe celălalt nu-l poate cultiva, determina și evidența altceva, decît răzbunarea cu sabia a jignirii suferite, atacarea, cînd se ivește prilejul, a dușmanilor, înfrîngerea [și] nimicirea [lor], sporirea gloriei, cînd poți, prin fapte măreție. Însă, dacă vei cîntări în minte din nou, mai atent, puterile noastre, secătuite de nenorocirea cea mare a bătăliei trecute, dacă [te vei gîndi] că, de obicei, victoria atîrnă de norocul războiului, care, cel mai adesea, acordă sprijin nu celor mai merituoși sau mai îndrăzneți, ci celor pe bunu-i plac, dacă, în sfîrșit, vei lua în considerare situația treburilor tale personale, după moartea tatălui tău, este greu a aprecia ce este mai bine și mai folositor de făcut: trebuie, oare, să încercăm sau să facem acum ceva și resturile trupelor noastre – și acelea cu puterile epuizate de îndelungata luptă – să le expunem orbește hazardului, sau trebuie să le păstrăm pentru o luptă viitoare? Dușmanii, deși frînți în bună parte ei înșiși, datorită nenorocirii de ieri, totuși, în afara nenumăratelor isprăvi ale lor, pe care le-au săvîrșit pînă în această zi, știm bine chiar și din crunta măcelărire a alor noștri, făptuită de ei, că sînt aprigi, puternici, îndemînatici și deprinși mai degrabă să-și asume cele finale, decît să fie înfrînți. Dacă ai îndrăzneala să-i ataci, ori vor învinge – zeii să ne ferească de aceasta! – ori vor muri cu toții, pînă la unul. Moartea lor nu va fi deloc lipsită de [jertfa] noastră de sînge. Dacă, dimpotrivă, vor învinge, cauza noastră comună va recădea în acel impas că, pentru imperiul tău și cel al romanilor, groaza, riscul și primejdia numai mici nu vor fi.

4. Întotdeauna a fost un mare merit și o mare înțelepciune a prevedea evenimentele viitoare, a evita prin prudență primejdiile care pot surveni, a schimba pentru o vreme intenția, după cum o cere situația și pînă este timp și o poți face, a cîntări toate în gînd, a nu cugeta zadarnic mai tîrziu, deplîngînd fapta, a nu părea [atunci]

deplorata, frustra sapere, consiliumve mutare velle videare. Equidem in tua societate, amicitia, fide, constanti permansurus sum animo: atque, sicuti fortem decet virum, est animus, me omnibus periculis intrepidum obiicere, si quid gloriæ ex temeritate comparari possit. Verum maiorem nos non modo utilitatem, sed etiam laudem consequuturos existimaverim, si hostibus iam fusis fugatisque, ac in castra per summum eorum dedecus hesterno die compulsis, militum nostrorum reliquias in futurum nostrum usum, Imperiisque nostri tutelam integras conservaverimus. Ad hæc, *Trasimunde* Rex, privatis etiam rebus tuis (quæ ut integræ sint, pro amicitia ac societate nostra mutua, non minori mihi curæ sunt, quam meæ) maxime conducere arbitror, si eas omnibus aliis prætuleris; et salutem tuorum militum, qui adhuc supersunt, quique tibi tuisque rebus usui esse poterunt, non postremo loco habueris. Pater tuus te, et *Valamirum* fratrem domi nunc agentem, regni sui reliquit hæredes. Frater regnandi cupidus, audita Patris morte, quid domi, te absente, moliatur, non satis compertum habes. Pauci mortalium privatam necessitudinem, sanguinis vinculum, dominandi libidini præponunt. Quod si is rebus novis animum intenderit, cupiditateque imperandi victus, Imperium paternum, te excluso, sibi vindicaverit, opes domesticas manibus implicuerit, popularium animos, ad omnem fortunæ flatum proclives, benevolentia, munificentia, aliisque illecebris sibi conciliaverit: quid tibi fortuna reliqui faciet? quid supererit, nisi ut ius tuum a fratre bello repetas? regni imperium, opesque, magno variantis fortunæ periculo, armis vindices? deletis autem, aut saltem attritis in præsentia militum tuorum viribus, quid tibi præsidii fore, aut quid domi sperandum censes? Age igitur *Trasimunde*, delibera, utra res sit urgentior: fratrisne tui consiliis obviandi, et regnum paternum in ius tuum integris adhuc militibus vendicandi: an Hunnos dubio Marte, in re ancipiti, invadendi. Si meam

că vrei să te răzgîndești. Am de gînd, oricum, să rămîn statornic în alianța, prietenia [și] buna-înțelegere cu tine; și, așa cum i se cuvine unui bărbat viteaz, am curajul să înfrunt neabătut toate pericolele, dacă este cu putință să se aleagă din cutezanță niscaiva mîndrie. Aș considera, însă, că vom dobîndi nu doar un mai mare folos, ci chiar o glorie mai mare, dacă, dușmanii fiind deja împrăștiați și puși pe fugă și, spre cea mai mare rușine a lor, împinși, ieri, în tabără, ne vom păstra ca atare rămășițele trupelor pentru țelul nostru viitor și pentru apărarea imperiului nostru. Pe deasupra, rege Trasimundus, cred că și pentru interesele tale personale (de respectarea cărora, în numele prieteniei reciproce și a alianței noastre, mă îngrijesc nu mai puțin decît de a ale mele) este foarte potrivit dacă le vei așeza pe ele înaintea tuturor celorlalte și dacă nu vei lăsa pe ultimul loc integritatea oștenilor tăi, care au supraviețuit pînă acum și care să-ți poată fi de folos, ție și planurilor tale. Tatăl tău te-a lăsat moștenitor al stăpînirii sale pe tine și pe Valamirus, fratele tău, care acum vede acasă [de ale lui]. Nu știi prea bine ce pune la cale acasă, în absența ta, fratele dornic de stăpînire, auzind de moartea tatălui. Puțini dintre muritori așază interesele personale [și] legătura de sînge mai presus de pofta de a conduce. Ce soartă te va aștepta, dacă el își va îndrepta gîndul spre noile posibilități și, pătruns de dorința de a cîrmui, își va revendica imperiul părintesc, înlăturîndu-te pe tine, dacă va pune mîna pe averile casei, dacă, prin bunăvoință, dărnicie și alte momeli, va ademeni de [partea] sa inimile celor din popor, care se înclină la orice adiere a sorții? Ce-ți va rămîne, decît să-ți ceri prin luptă drepturile de la fratele [tău], să obții cu armele puterea regală și averea, cu riscul cel mai mare al schimbătorului destin? Însă, forțele militarilor tăi fiind atunci nimicite sau epuizate în parte, ce crezi că îți va fi întru apărare sau că poți spera acasă? Așadar, Trasimundus, hai, judecă, oare care lucru este mai important: să ții piept intențiilor fratelui tău și, cu soldații încă teferi, să dobîndești pe

expetis sententiam, suadeo, nostrarum copiarum reliquias salvas conservari: et te tuis potius rebus, dum tempus est, et potes, consulere, quam in novam belli fortunam nos coniicere: ne, dum plura consequi velis, etiam a maioribus tuis maximo labore parta, turpiter amittas. Quando hostes adhuc superesse nos viderint, nihil adversum nos (ut arbitror) molientur novi. At contra semper aliquid, nobis integris, versabitur illis ante oculos, quod vereantur, formident, fugiant.»

§5. Hac *Aëtii* simulata benevolentia, orationeque, *Trasimundus* facile persuasus, dimisso consilio oppugnationis castrorum *Atilæ*, convocatis suis, qui Patrem sequuti, in eam venerant belli societatem, Tholosam revertitur. Cuius profectione et *Aëtius*, et hi populi, qui Romanis auxilio venerant, alius alio dilabuntur. Fama huius Catalaunicæ pugnæ, tam atrocis ac cruentæ, universum iam pervagata fuerat orbem: cuius, tertia etiam illa exercitus *Atilæ* pars, quam ad Hispaniam missam fuisse, ex relatione Chronici supra memoravimus, non erat ignara. Quare veriti milites iram *Atilæ*, quem supra quam dici potest timebant, nunquam ad eum in Pannoniam revertere; ne moram supplicio luerent. Verum post ipsius ex campis Catalaunicis profectionem, circa eius campi confinia consedisse, ac a suis Ducibus seu Præfectis, qui Hungarice *Hispani* appellantur (ut ab aliis, qui de eorum scripserunt origine, dissentiam) regno Hispaniæ (sicuti Chronicon refert, penes quod fides sit) nomen inditum esse, a nostris nescio quo argumento putatur: quamvis *Trogus Pompeius*, eam quæ antea Iberia ab Ibero diceretur, ab Hispani Hispaniam cognominatam esse tradat. *Aëtius* non multo post tempore *Valentiniani* Imperatoris iussi Romæ interficitur, sive quod in suspicionem affectatæ tyrannidis venerit: sive

drept regatul părintelui tău, sau să-i ataci pe huni, cu îndoielnice șanse de izbîndă, într-o situație nesigură? Dacă ceri părerea mea, te sfătuiesc să păstrezi neatinse resturile trupelor noastre și, cît [mai] este timp și poți, mai bine să te îngrijești de treburile tale, decît să ne expui din nou sorților războiului, ca nu cumva, în timp ce ai vrea să urmărești mai multe, să pierzi rușinos chiar și cele cîștigate cu cea mai mare trudă de înaintașii tăi. Pînă cînd vrăjmașii vor vedea că le sîntem superiori, nu vor pune la cale (așa cred) nimic nou împotriva noastră. Dimpotrivă, noi fiind teferi, mereu le va stărui înaintea ochilor ceva de care ei să se ferească, să se îngrozească, să fugă."

5. Trasimundus, lămurit ușor de această prefăcută bunăvoință și cuvîntare a lui Aëtius, renunțînd la intenția cuceririi taberei lui Atila [și] chemîndu-i pe ai săi, care, urmîndu-i tatăl, intraseră în acea alianță de război, se întoarce la Tholosa. După plecarea sa, atît [ai lui] Aëtius, cît și acele popoare care veniseră în ajutorul romanilor se împrăștie care încotro. vestea acestei bătălii catalaunice, atît de crîncene și de sîngeroase, străbătuse deja lumea întreagă; ea nu era necunoscută nici chiar acelei a treia părți a armatei lui Atila, despre care am amintit mai sus, din relatarea Cronicii, că fusese trimisă în Hispania. De aceea, militarii, ferindu-se de mînia lui Atila, de care se temeau mai mult decît se poate spune, nu s-au [mai] întors niciodată la el, în Panonia, ca să nu-și ispășească întîrzierea prin [vreo] pedeapsă. În schimb, după plecarea sa din Cîmpiile Catalaunice, ai noștri cred, din nu știu ce motiv, că s-au stabilit în împrejurimile acelui cîmp și, de la conducătorii sau prefecții lor, care în ungurește se numesc *ispán* (ca să mă deosebesc de alții care au scris despre originea lor), regatului i s-a dat numele de Hispania (după cum afirmă Cronica, de partea căreia să fie adevărul), deși Pompeius Trogus arată că cea care se numea înainte Iberia de la Iberus [Ebru][18], a fost denumită, de la Hispalis, Hispania. Aëtius este ucis nu după multă vreme la Roma, din porunca

potius, quod accusatus fuerit, præbuisse causam, quod *Atila*, qui cum omnibus copiis post pugnam memoratam modico negotio deleri poterat, manus Romanorum evaserit.

CAPUT IX

AËTIO et TRASIMUNDO recedentibus incredibilis ATILLÆ arrogantia; Marti pro more sacrificio facto, Trecas versus cum exercitu proficiscitur, et, Divi LUPI Trecarum antistitis prudentia pietateque flexus eidem urbi parcit, persimilis ATILÆ clementia in mulierculam quandam cum numerosa prole eius iras fugientem; Rhemos urbem obsidet; Rhemensium ad NICASIUM, eius urbis antistitem, supplex oratio

§1. Posteaquam *Aëtium* et *Trasimundum*, aliosque hostes, *Atila* alium alio dilapsum cognovit, supra quam par erat, superbire cœpit: ratus, Romanorum exercitum in posterum non sibi obviam venire ausurum. Dixisse igitur fertur, superbum illud dictum: *Stellas præ se cadere, terram tremere, se malleum esse universi orbis.* Dein in id arrogantiæ processit, ut iusserit, sicuti Eremita dixerat, *flagellum DEI* adiici suo titulo: ac eo epitheto se et nominari, et in litteras referri. Profectus igitur ad locum pugnæ, aliquot ibi dies, ut milites quiete ac otio reficerentur, commoratus est. Ubi sacrificio Marti pro more gentis suæ facto, votisque pluribus prosperis successibus rerum feliciter gerendarum solenniter nuncupatis, exercitum suum ad reliquas Galliæ civitates, maiore quam prius terrore invadendas, ducit. Primum igitur omnium Trecassiorum urbem (quæ et Trecæ, et interdum Troia dicitur) in finibus Senonum, ad flumen Sequanam sitam, venit. *Callimachus* refert, eum primum

împăratului Valentinianus, fie pentru că a devenit suspect că este ispitit de tiranie, fie, mai degrabă, pentru că a fost acuzat că a oferit șansa ca Atila, care, după amintita bătălie, putea fi nimicit cu toate trupele [sale] printr-un efort neînsemnat, să scape din mîna romanilor.

CAPITOLUL AL IX-LEA

Trufia de necrezut a lui Atila, după retragerea lui Aëtius și Trasimundus; aducînd, după obicei, sacrificii lui Marte, pornește cu armata către Trecae [Troyes] și, înduplecat de înțelepciunea și pioșenia cucernicului Lupus, preotul din Trecae, cruță acest oraș; aceeași blîndețe a lui Atila față de o oarecare femeie sărmană, fugind cu numeroșii [ei] copii de mînia lui; asediază orașul Rhemi [Reims]; cuvîntarea rugătoare a celor din Rhemi către Nicasius, preotul acestui oraș

1. După ce Atila a aflat că Aëtius și Trasimundus, precum și ceilalți dușmani s-au risipit care încotro, a început să se mîndrească mai mult decît se cuvenea, convins că armata romanilor nu va [mai] îndrăzni să-i iasă de acum în cale. Se relatează, deci, că a spus această frază trufașă, [anume], că stelele cad înaintea lui, pămîntul tremură, el este maiul lumii întregi. Apoi și-a permis obrăznicia să poruncească să se adauge titlului său „biciul lui Dumnezeu" – cum spuse călugărul – și prin acest epitet [sic!] să fie și numit și menționat în scrieri. Pornind, așadar, spre locul luptei, a zăbovit aici cîteva zile, ca militarii să-și revină prin liniște și odihnă. Prezentînd aici sacrificii lui Marte, după obiceiul neamului său, și făcînd ceremonios mai multe jurăminte prielnice pentru înfăptuirea cu succes a celor ce urmau, își duce armata să dea năvală, cu mai mare teroare decît înainte, peste orașele rămase ale Galiei. Ajunge, deci, mai întîi în orașul trecasienilor (care este numit Trecae

ad Tungros profectum, eorumque metropolim expugnasse, ac cives eius sine ullo sexus et ætatis discrimine ad unum omnes occidisse. Verum si quis recte perpendat, Tungri sunt Eburonum populi non longe a flumine Mosa in terra Leodiensi, longe ab hoc itinere *Atilæ* dissiti. Superflui igitur laboris fuisset, a Tungris Trecas eum revertisse, sicuti *Callimachus* dicit.

§2. Huius igitur Troiæ Antistes divus *Lupus*, habitu indutus Pontificali, cum multitudine cleri *Atilæ* advenienti fit obvius. Is facta salutatione, interrogat *Atilam*, quisnam esset, qui tot Regibus devictis, nationibus ac populis prostratis, urbibus eversis, cuncta ut sibi subderet. Cui *Atila: Ego*, inquit, *sum Rex Hunnorum, flagellum DEI.* Qua voce *Lupus* territus: *quis*, inquit, *mortalium flagello DEI mei resistet, quo minus in omnes, quos volet, sæviat? veni igitur, ut dicis, DEI mei flagellum: quo libet proficiscare: omnia tibi, ut DEI ministro, me non repugnante parebunt.* Iubet inde portas urbis reserari, ac *Atilam* (frenum equi honoris causa manu tenens) summa veneratione introducit. Qui sive humanitate ductus Episcopi, sive DEI voluntate, sine ullius cæde et detrimento, per urbem mediam cum omnibus suis copiis progressus, altera urbis parte egreditur. Chronicon Hungaricum tradit, eum hinc Tholosam urbem versus profectum, eamque in fidem et amicitiam eius deditam. Sed id vix verisimile esse videtur. Tholosa enim, per id tempus *Trasimundi* Regia ad fines Galliæ Narbonensis, non procul a radicibus Pyrenæi montis, ad ripam Garumnæ fluvii sita est: civitas adhuc opulenta populo, Archiepiscopo, Academia, ac negotiatorum commerciis inclyta; quod iter a proposito *Atilæ* longe fuit alienum. Constituerant enim, expugnatis quibusdam Galliæ oppidis ad Boream vergentibus, Sicambriam Regiam suam reverti.

și, uneori, Troia), situat în ținutul senonilor, pe rîul Sequana [Sena]; Callimachus afirmă că mai întîi a mers la tungri și le-a cucerit capitala, iar pe cetățenii acesteia i-a ucis pe toți, pînă la unul, fără nici o deosebire de sex și vîrstă. Însă, dacă cineva judecă drept, tungri sînt din neamul eburonilor, stabilit în apropierea rîului Mosa, pe pămîntul leodinean, mult prea departe de acest drum al lui Atila. Ar fi fost, prin urmare, un efort fără rost ca el să se fi întors de la tungrii la Trecae, după cum spune Callimachus.

2. Așadar, cucernicul Lupus, preotul acestei Troia, înveșmîntat în haine pontificale, iese cu o mulțime de clerici înaintea lui Atila, care [tocmai] sosește. Salutîndu-l, îl întreabă pe Atila oare cine să fie el, care, înfrîngînd atîția regi, distrugînd atîtea neamuri și popoare, năruind orașe, pe toate și le-ar supune prin forță. „Sînt regele hunilor – îi spune Atila –, biciul lui Dumnezeu." La vorba aceasta, Lupus, înfricoșat, zice: „Cine dintre muritori se va opune biciului Dumnezeului meu, ca să pustiască mai puțin împotriva tuturor cărora va vrea? Vino, deci, bici al Dumnezeului meu, – precum spui –, oriunde să mergi, toate ți se vor supune, ca slujitorului lui Dumnezeu, fără ca eu să mă împotrivesc." Poruncește apoi să se deschidă porțile orașului și, cu cel mai mare respect, conduce înăuntru pe Atila (ținînd în mînă, în semn de cinstire, căpastrul calului său). Acesta, fie mișcat de omenia episcopului, fie din voința lui Dumnezeu, trecînd cu toate trupele sale prin mijlocul orașului fără nici un omor sau stricăciune, pleacă prin celălalt capăt al localității. Cronica maghiară arată că de aici el a pornit înspre orașul Tholosa și că acesta a fost oferit încrederii și prieteniei sale. Dar aceasta greu pare a fi posibil. Căci Tholosa, în acea vreme reședință a lui Trasimundus, era situată la hotarele Galiei Narboneze, nu departe de poalele munților Pirinei, pe malul rîului Garumna [Garonne]; orașul este pînă astăzi bogat populat, vestit datorită arhiepiscopiei, academiei și activității negustorilor [săi]; acest drum era cu totul altul decît cel

§3. Dum igitur relicta Treca, ad Rhemos exercitum duceret, magnum suæ clementiæ in itinere edidit testimonium. Nam quum plerosque Trecæ urbis accolas, metu perterritos, cum coniugibus et liberis ad sylvas vicinas, salutis suæ tuendæ causa, profugientes, in itinere conspexisset: eos bono animo et intrepido esse iussos, domum abire permisit. Inter quos adducta est ad eum per milites, ex ripa fluminis, in quod se metu fere exanimata, præcipitare volebat, quædam mulier: quæ, parvula filiola, quo sinus ulnæque faciliore gravarentur onere, collo fasciis alligata, ac duabus minoribus iumento, quod agebat, impositis, deinde aliis quoque septem, per annorum seriem maioribus circumsepta erat filiabus. Movit *Atilam* miseræ mulieris ad pedes eius lacrymosa provolutio, ac tot prolium infantium numerus: iussamque assurgere, manibus propriis erexit. Quam amplis deinde donis, ut filiolas nutriret, et maritis collocaret, donatam, domum redire iubet.

§4. Paulo post *Atila* Rhemenses obsidet; concepta iam dudum in eos ira: quod, dum ad campum Catalaunicum (ut supra memoratum est) properaret, magna calamitate, multisque malis milites affecerant. Horum igitur memor, vastata igne ac ferro universa Rhemensibus adiacente regione, civitatemque eorum dura cingens obsidione, machinis bellicis mœnia eius quati, diruere, demoliri: ita ut tum ob telorum densitatem, tormentorumque frequentes iaculationes, tum ob instantis multitudinis crebram oppugnationem, nemo mortalium ad mœnia defendenda accedere auderet. Quo factum est, ut cives non modo formidare, trepidare: sed omnia malorum genera, quæ in obsessa solent esse civitate, tolerare, pati: mulieres, pueri et puellæ lacrymari, eiulare, voces ad cœlum tollere: alii volventes animo

pe care și l-a propus Atila. Căci hotărîse ca, după cucerirea cîtorva localități îndreptate spre Miazănoapte ale Galiei, să se întoarcă în Sicambria, capitala sa.

3. Așadar, în timp ce, părăsind Trecae, își ducea armata către Rhemi, a făcut pe drum dovada marii sale blîndeți. Anume, după ce a observat în cale mai mulți locuitori ai orașului Trecae, pierduți de teamă, refugiindu-se, ca să-și salveze viața, cu soțiile și copiii lor, în pădurile din apropiere, poruncindu-le să-și vină în fire și să nu se teamă, le-a îngăduit să meargă acasă. Dintre aceștia, a fost adusă la el de soldați, de pe malul rîului, în care, moartă de frică, voia să se arunce, o oarecare femeie; aceasta, avînd o micuță copilă legată de gîtul [ei] cu niște fîșii, ca pieptul și brațele să-i fie mai puțin împovărate, și două mai mici, puse pe vita pe care o mîna, era apoi înconjurată, în ordinea vîrstei lor, de încă șapte fiice, mai măricele. Pe Atila l-a impresionat că sărmana femeie s-a aruncat plîngînd la picioarele sale, precum și numărul atîtor copii mici și, poruncindu-i să se ridice, a ajutat-o cu propriile sale mîini. Pe urmă, oferindu-i multe daruri, ca să-și crească fetițele și să le mărite, îi poruncește să se întoarcă acasă.

4. Puțin după aceea, Atila îi asediază pe reimsieni, prinzînd mînie pe ei mai demult deja, pentru că, pe cînd zorea spre Cîmpiile Catalaunice (cum s-a amintit mai sus), pricinuiseră mari pierderi și multe necazuri militarilor săi. Aducîndu-și, deci, aminte de acestea, trecînd prin foc și sabie tot ținutul învecinat cu reimsienii și încercuindu-le orașul într-un nemilos asediu, zidurile îi erau izbite, zdruncinate [și] dărîmate cu mașinile de război, astfel încît, atît datorită desișului de săgeți și necurmatei aruncări de proiectile, cît și atacului continuu din partea temutei mulțimi, nimeni dintre muritori nu îndrăznea să purceadă la apărarea zidurilor. Așa s-a întîmplat că cetățenii nu numai că erau îngroziți și tremurau, dar suportau [și] pătimeau toate soiurile de rele care se întîmplă de obicei la asedierea unei cetăți: femeile, copiii și copilele plîngeau, se văitau, își înălțau jalea spre cer,

victoris crudelitatem, quam ex conscientia factorum antea in Atilanos a se perpetratorum, adversum se futuram metuebant, omnes vias et occasiones pertentare, ut periculum vitare possent.

§5. Erat ea tempestate eius urbis Episcopus beatus *Nicasius*, vir iustitia, morum integritate, sanctimonia insignis: et ob fidem, vitæque puritatem, DEO acceptus. Hic cum *Eutropia* sorore, virgine a teneris annis DEO dicata (quæ non minus pulchritudine corporis, quam omnibus animi dotibus insignis erat) toto hoc quo obsidebantur tempore, assiduis vacabant orationibus: ut DEI iram, cuius gratia *Atilam* malis cives afficere arbitrabantur, placarent: atque eius misericordiam, supplicibus omnibus præsentem consequerentur. Ad hunc, quum *Atila* obsidioni urbis vehementius intenderet, nullaque spes esset reliqua salutis, cives, pars alta ex pectore trahentes suspiria, pars lacrymabundi, humiles confugiunt. Quem eo tempore orantem, his verbis aggrediuntur: «Nisi compertum nobis esset, vir optime, DEUM optimum maximum id gratiæ ac misericordiæ tibi impertitum esse, ut tuæ apud illum preces ob vitæ integritatem sint gratissimæ: atque hanc omnem calamitatem propter nostra scelera nobis ab eo immissam: ac dum in meliorem vivendi ordinem nos converterimus, hostes a cervicibus rursus nostris DEUM aut depulsurum, aut placabiliores humanioresque redditurum: non esset nobis integrum deliberatu, utrum ad te confugiendum, vel ex desperatione (qua malis iam quam plurimis crudeliter afflicti, vehementer detinemur) aliter rebus nostris providendum nobis esset. Verum quum et DEI clementiam præter omnes res mortalium omni tempore æstimaverimus: et te ex signis compluribus, pater optime, comprehenderimus illi esse acceptum: non dubitavimus ad te venire, cuius consilio patrociniove et vivere et mori iam dudum constituimus.»

alții frămîntau în suflet cruzimea învingătorului, de care se temeau cu conștiința că faptele săvîrșite înainte de ei împotriva oamenilor lui Atila se vor întoarce asupra lor [și] căutau toate căile și posibilitățile ca să poată evita primejdia.

5. Pe vremea aceea, episcopul acestui oraș era fericitul Nicasius, un bărbat însemnat ca dreptate, puritate a deprinderilor, pioșenie și, datorită credinței și vieții sale neprihănite, ales al lui Dumnezeu. Acesta cu sora sa Eutropia, o fecioară închinată din fragedă vîrstă lui Dumnezeu (ea nu era mai puțin deosebită prin frumusețea trupului, decît prin toată zestrea sa sufletească) și-au petrecut tot acest răstimp în care erau asediați în rugăciuni stăruitoare, ca să îmblînzească mînia lui Dumnezeu, datorită căreia socoteau că Atila pricinuiește rele cetățenilor, și ca să dobîndească iertarea sa, acordată tuturor celor care o imploră. Pe cînd Atila se pune să asedieze mai strașnic orașul și nu mai rămîne nici o speranță de mîntuire, o parte suspinînd din inimă, o parte lăcrimînd, se grăbesc umili la acela. În timp ce se roagă, i se adresează cu aceste cuvinte: „Dacă nu ne-ar fi limpede, destoinice bărbat, că atotputernicul și preabunul Dumnezeu te-a împărtășit din acel har și din acea clemență ca, datorită vieții tale fără de prihană, rugăciunile tale către el să-i fie foarte plăcute, că toată această nenorocire ne-a fost trimisă de el din cauza păcatelor noastre și că, dacă ne vom întoarce la un trai mai curat, Dumnezeu ori îi va îndepărta din nou pe dușmani de pe umerii noștri, ori îi va face mai îndurători și mai omenoși, [atunci] nu ne-ar fi cu putință a alege între cele două: ar trebui să fugim la tine sau, din deznădejde (în care ne zbatem din plin, chinuiți deja cumplit de atîtea necazuri), să ne îngrijim altfel de soarta noastră? Însă, pentru că am și prețuit blîndețea lui Dumnezeu mai presus de toate lucrurile muritorilor, din toate timpurile, [și] am și înțeles, din nenumărate semne, că tu, preabunule părinte, ești alesul său, nu am pregetat a veni la tine,

§6. «Quæ sit hostium multitudo, vides: quæ nos in omnes crudelitas, et tu et nos scimus, cuius multa circumiacentium urbium cadavera aperto sunt documento. Tantæ barbarorum multitudini diutius propriis viribus resistere nequaquam possimus, aut sponte nos dedere hostibus oportet, et fidem quam professi sumus mortis terrore abnegare: aut, ne vim eorum, tyrannidemque experiamur, voluntaria est nobis mors consciscenda. Alterum horum perpetiendum erit, ni aut divinitus adiuti, aut tuis, pater optime, consiliis spes aliqua propulsandi a nobis periculi, ob oculos proposita fuerit. Honestas quidem ipsa induceret, ut ad extremum spiritus halitum hosti tam crudeli resistentes, a constantia, fortitudine, fide nostra, metu mortis non avocaremur, si quid spei esset conservandæ urbis. Neque etiam ignari sumus, fore nobis utilius hæc obsidionis mala ad breve aliquod tempus perferre, devorareque, ut pace postea et libertate cum coniugibus et liberis frueremur optata: quam per socordiam et ignaviam, hostibus non repugnando, in fœdam nos coniicere, eamque perpetuam servitutem. Sed quid remedii huic malo adhibendum, quid longis iam laboribus, vigiliis, inedia defatigatis, faciendum nobis sit, ut mortem immaturam vitemus, non plane constat; utpote quibus iam præter spiritum longa inquietudine haud bene spirantem, et ossa, cutemque diuturna fame corrugatam, parum decoris (ut vides) humani superesse videatur.»

§7. «Tu, quem DEI voluntatis nos omnino expertem esse credimus, consule, utrum ex malis nobis impendentibus deligere debeamus. Si dediderimus hosti civitatem: facultates, salutem, vitamque omnium nostrum in discrimen haud dubium dederimus. Contra, si vi expug-

prin al cărui sfat sau oblăduire sîntem gata, în sfîrșit, și să trăim, și să murim.

6. Vezi ce mare este mulțimea vrăjmașilor, cît sînt de setoși de sînge cu noi toți – o știm și tu și noi, stau grăitoare mărturie a acesteia numeroasele ruine ale orașelor din împrejurimi. Nicicum nu putem înfrunta mai departe, cu propriile noastre puteri, o asemenea mulțime a barbarilor; trebuie fie să ne predăm de bună-voie dușmanilor și, de spaima morții, să ne dezicem de credința pe care o mărturisim, fie, ca să nu cunoaștem puterea și tirania acelora, să ne punem singuri capăt zilelor. Va trebui să îndurăm una din acestea, dacă, sau ajutați de divinitate, sau prin sfaturile tale, preabunule părinte, nu ni se va arăta înaintea ochilor vreo speranță de a înlătura primejdia din [calea] noastră. Cinstea însăși ne-ar îndemna, de fapt, ca, rezistînd, pînă la ultima suflare a vieții, unui inamic atît de crunt, să nu ne lepădăm, din teama morții, de statornicia, vitejia [și] credința noastră, de-ar fi vreo speranță de a salva orașul. Nu ne este necunoscut nici chiar că ne va fi mai folositor să suportăm și să înghițim pentru scurtă vreme aceste neajunsuri ale asediului, ca pe urmă să ne bucurăm împreună cu soțiile și cu copiii noștri de dorita pace, decît să ne aruncăm, din lașitate și nevolnicie, fără a ne împotrivi dușmanilor, într-un pact [cu ei] și în acea necurmată robie. Însă nu vedem lămurit ce leac trebuie să întrebuințăm împotriva acestui rău, ce trebuie să facem ca, sleiți de suferințele îndelungate, de nesomn și de lipsuri, să scăpăm de la o moarte timpurie, ca unii cărora, se pare că, în afară de sufletul pe care abia ni-l tragem, de oase și de pielea zbîrcită de îndelungata foame, puțin ne-a mai rămas (după cum vezi) din demnitatea de om.

7. Tu, care credem că ești întrucîtva inițiat în voința lui Dumnezeu, sfătuiește-ne, din cele două rele ce ne amenință, pe care trebuie să-l alegem. Dacă vom preda dușmanului orașul, vom risca, fără îndoială, avutul, integritatea și viața noastră a tuturor. Dimpotrivă, dacă vom fi cuceriți prin forță, cîte feluri de rele nu ne vor

nati fuerimus, quæ non malorum genera nos manebunt? quibus cruciatuum generibus, quorum hæc tua plebecula impatiens est, in nos miseros a barbaris sævitum non fuerit? esto, sint nostrum aliqui malorum cruciatusve patientes. At longe plures sunt, qui humana victi imbecilitate, horrore, vique tormenti, DEUM abnegent, fidem professam deserant, animæ suæ detrimentum faciant. Tuum igitur est, vir DEI, nobis his malis vehementer afflictis providere, gregi tuo tremebundo consulere, remedium, si quod potes, pro tempore adhibere: ne ab eo, quod honestum est, et pium, malis coacti præsentibus, avocemur, atque a DEI optimi maximi voluntate desciscamus.»

CAPUT X

Divi NICASII ad Rhemenses responsum; EUTROPIÆ eius sororis in confessione Christi fidei constantia et in defendenda adversus barbaros virginitate fortitudo; prodigia cælestia utriusque martyrium subsequuta

§1. At hæc *Nicasius*, iam ante exitum rerum oraculo edoctus, ita paucis respondet. «Tamestsi non multum, ut vos censetis, cives optimi, inesse mihi video virtutis; quicquid tamen est DEI donorum in me collocatum, id omne acceptum refero illius in me charitati, et misericordiæ, beneficio: qui non meis meritis, sed propria sua benignitate, me suæ gratiæ, suorum inæstimabilium bonorum participem esse voluit, cui quidquid in me est, totum adscribo. Nec est cur vos, quod DEI donum est, meis tribuatis viribus: ille vim, potentiam, bonitatemque suam in me exerit. Mihi eius spiritui, afflatui et voluntati est parendum. Cuius si præceptis observandis toto quo possumus animo incubuerimus, promissaque vitæ

aștepta! De care soiuri de cazne, la care acest biet popor al tău nu rezistă, nu ne va fi dat să suferim, datorită barbarilor, nenorociții de noi! Fie, sînt între noi cîțiva răbdători la necazuri și la torturi. Dar sînt mult mai mulți cei care, înfrînți de slăbiciunea omenească, chinuiți de groază și de violență, să-l renege pe Dumnezeu, să se dezică de credința mărturisită [și] să-și pîngărească sufletul. Așa încît este de datoria ta, bărbat al lui Dumnezeu, să te îngrijești de noi, cei amarnic încercați de aceste suferințe, să-ți veghezi turma înspăimîntată, să oferi la timp un leac, dacă poți asta, ca să nu ne îndepărtăm, determinați de necazurile de acum, de ceea ce este cinstit și pios și să nu ne dezicem de voința preabunului, preamarelui Dumnezeu."

CAPITOLUL AL X-LEA

Răspunsul cucernicului Nicasius către reimsieni; statornicia Eutropiei, sora acestuia, în mărturisirea credinței lui Christos și curajul de a-și apăra fecioria împotriva barbarilor; semnele cerești urmate de martiriul amîndurora

1. La acestea, Nicasius, inițiat de un oracol încă dinaintea deznodămîntului evenimentelor, răspunde cu puține [vorbe] astfel: „Deși nu văd să existe în mine atîta virtute cum socotiți voi, destoinici cetățeni, se află totuși răsădit în mine ceva din darurile lui Dumnezeu; aceasta mărturisesc că am primit-o, în întregime, ca pe o binefacere, din generozitatea și blîndețea lui față de mine; el a vrut să fiu împărtășit din harul său, din neprețuitele sale bunuri, nu datorită meritelor mele, ci prin propria sa bunătate; orice este în mine, lui îi datorez totul. Nu aveți de ce să atribuiți puterilor mele ceea ce este darul lui Dumnezeu: el a picurat în mine puterea, înțelepciunea și mărinimia sa. Eu trebuie să mă supun spiritului,

cœlestis spe indubitata expectaverimus, nihil in rebus his mundanis tam grave nobis obvenerit, quod non in illius fide constanter perferre possimus: nihil tam arduum, tam hostile, quod non pervium, toleratuque sit nobis facillimum. Multitudinem, tyrannidemque barbarorum, Rhemenses viri, iam pridem et novi, et extrema vicinorum populorum calamitate exploratam habeo. Quæ certe ipsa ex DEI procedit permissione. *Atila* vobis obesse, vimque suam contra vos exercere non posset, ni nostris delictis DEUM in nos concitassemus. Apud quem nunc statutum est, quod mihi illius oraculo iam div satis constat, urbem hanc in manus hostium postremo venturam: vosque mecum una tyrannidi barbarorum destinatos, ut delicta carnis, quibus sumus obnoxii, momentaneis his nunc cruciatibus expiantes, ad visionem divinam, cœlestemque vitam læti advolemus, atque illius beatæ simus participes. Agite igitur, fratres charissimi, quicquid vos manebit calamitatis atque periculi, constanti et forti perferte animo. Me sequamini, et pastorem et patrem vestrum, me oculis vestris proponite: ut vos spiritu salvi sitis, me primum obiiciam periculis. Brevia erunt quæ a barbaris patiemur tormenta. Illa cœlestia, quæ DEUS nomen suum in fide et charitate profcssis ab initio constituit præmia, ut sensibus incomprehensibilia sunt humanis: ita felicia, immortalia, ac nullis unquam seculis finienda. Non igitur vos corporis terreat aut malum, aut cruciatus: qui initium est, si constantes in fide fueritis, vitæ perpetuæ. Nec licet his, qui vos persequuntur, malum precari; sed imitati Christi JESU et doctrinam et factum, pro inimicis vestris, ut ad veram DEI cognitionem, rectamque vitam revertantur, mecum una iugiter deprecemini.» Nihilo secius *Eutropia* etiam virgo, cives ad ea forti animo perferenda, quæ iamiam adversa imminerent, intrepide hortatur: sese, licet fœminam, tamen ante eorum oculos constanti ingenio, DEI auxilio, declaraturam: hostes, etiamsi corpori tormenta intentent, non menti tamen constan-

suflului și voinței sale. Dacă, îndeplinindu-i poruncile, îl vom sprijini, cît putem, din toată inima, și dacă vom năzui cu sinceră speranță la viața cerească promisă, nu ni se va întîmpla nimic atît de grav în acest trai lumesc, încît să nu putem suporta prin nestrămutata credință în el, nimic atît de amarnic, atît de potrivnic, încît să nu poată fi ușor depășit de noi sau răbdat. Mulțimea și tirania barbarilor, bărbați reimsieni, le-am și cunoscut mai demult deja, le-am și constatat în suprema nenorocire a popoarelor vecine. Aceasta se întîmplă, desigur, din însăși voia lui Dumnezeu. Atila nu v-ar putea ataca și nu și-ar putea încerca forța împotriva voastră, dacă nu l-am fi stîrnit pe Dumnezeu, prin păcatele noastre, împotriva noastră. El a hotărît acum ceea ce, prin oracolul său, îmi este deja demult cunoscut: că acest oraș va începea, în cele din urmă, pe mîna dușmanilor și că voi, împreună cu mine, sînteți sortiți tiraniei barbarilor, ca, ispășind acum, prin aceste chinuri de-o clipă, păcatele cărnii de care sîntem robiți, să zburăm bucuroși spre a vedea viața divină și cerească și să-i fim părtași la fericire. Deci, haideți, preaiubiții [mei] frați, îndurați orice suferință și primejdie ce vă va mai rămîne, cu inima fermă și dîrză! Urmați-mă pe mine, și păstor, și părinte al vostru, și să mă aveți sub ochii voștri: ca să fiți puternici în suflet, mă voi arunca primul în calea primejdiilor. Scurte vor fi chinurile ce le vom pătimi din partea barbarilor. Acele răsplăți cerești, pe care Dumnezeu le-a stabilit de la început celor care îi mărturisesc numele în credință și dragoste, sînt, pe cît de inaccesibile simțurilor omenești, pe atît de fericite [și] nepieritoare și nu se vor sfîrși niciodată, în nici un veac. Așadar, nici suferința, nici chinul trupului să nu vă înspăimînte: acesta, dacă veți fi fost statornici în credință, este începutul vieții eterne. Și nici nu este îngăduit să blestemați pe cei care vă persecută, ci, urmînd atît învățăturile, cît și faptele lui Isus Christos, să vă rugați neîncetat, împreună cu mine, pentru vrăjmașii noștri, ca să se întoarcă la adevărata cunoaștere a lui Dumnezeu și la viața cea

tiam, ac in bono perseverantiam adimere posse. His divorum admonitionibus, timore paulisper cives deposito, quævis adversa alacriore iam animo sustinenda expectabant.

§2. Interea Hunni superatis mœnibus, aliisque deiectis munimentis, urbem subito ingrediuntur: fit ubique militum armatorum rabidus discursus. Hi obvios trucidare, puberes et impuberes necare: non ætati, non sexui, parcere. *Nicasius* et *Eutropia* virgo tantæ hostium truculentiæ ducti admiratione, ad ædem Beatæ Virginis, quam beatus hic Episcopus extruxerat, hymnum canentes læti profugiunt, eo consilio, ut ubi rebus prosperis preces fuderant, ibi in extremis quoque animam Deo redderent. Hunni rabie perciti, ad ædem etiam ipsam concurrere. Quos *Nicasius* manibus silentium indicans, paucis alloquitur: «Video ego, milites fortissimi, vos a verorum fortiumque militum sanguine longe degeneravisse: ac mansuetudinis, quæ plerisque etiam feris animantibus natura inesse solet, omnino esse immemores. Cuius si vel minimam partem aliquam haberetis, non certe victoria, quæ victis sæpe parcere, et in solos superbos sævire consuevit, insolesceretis: nec eo crudelitatis progrederemini, ut omnia ferro delere, quam in usum vestrum conservare malletis: quasi alterius, non vestræ iam ditionis sint, quæ nunc non viribus magis vestris, quam DEI permissione consequuti estis. Præ subito furore haud animadvertitis, et populum omnen in servitutem, et opes, aliaque omnia nostra in vestrum ornamentum, potita urbe, cessisse: populus Christianus supplex ad genua vestra accidit, salutem a vobis precaturus. Cæterum vos obvium quemque sicuti pecora

dreaptă." Tot astfel îi îndeamnă cu seninătate și fecioara Eutropia pe cetățeni la suportarea cu inima curajoasă a acelor nenorociri care mai-mai îi încolțesc: că ea însăși, deși femeie, cu ajutorul lui Dumnezeu va demonstra totuși înaintea ochilor lor, stăpînindu-și firea, că dușmanii, chiar dacă îi încearcă prin chinuri trupești, nu-i pot lipsi totuși de statornicia spiritului și de stăruința în bine. La aceste îndemnuri ale sfinților, cetățenii, lăsînd pentru o·vreme frica la o parte, așteptau de-acum cu inima mai dîrză orice durere pe care o aveau de suportat.

2. Între timp, hunii, trecînd peste ziduri și distrugînd celelalte întărituri, deodată pătrund în oraș: militari înarmați se împrăștie pretutindeni cu furie. Ei ucid pe cei ce le ies în drum, omoară tineri și copii, nu țin cont de vîrstă și sex. Nicasius și fecioara Eutropia, uluiți de o asemenea cruzime a dușmanilor, aleargă bucuroși, cîntînd imnuri, la templul Fericitei Fecioare – pe care îl ridicase acest fericit episcop –, cu gîndul ca unde înălțaseră rugăciuni pe cînd soarta le surîdea, acolo să-și și redea sufletul, în ceasul din urmă, lui Dumnezeu. Hunii, în turbarea lor, dau năvală și la acest templu. Nicasius, cerîndu-le acestora liniște cu mîna, rostește cîteva [cuvinte]: „Eu văd, preaputernici militari, că ați decăzut mult de la vîna oșteanului adevărat și virtuos și că uitați cu totul de blîndețea care se află, de obicei, chiar și în firea celor mai multe fiare însuflețite. Dacă ați avea-o, fie și într-o cît de mică măsură, desigur, nu v-ați îngîmfa de victoria care adesea obișnuiește să-i cruțe pe învinși și să fie sălbatică doar împotriva celor trufași; și nu ați recurge la acea cruzime de a le distruge pe toate cu sabia – în loc să preferați să se păstreze pentru folosul vostru –, de parcă ar fi în avutul altuia, nu într-al vostru deja, pe care l-ați dobîndit acum, nu atît prin puterile voastre, cît prin îngăduința lui Dumnezeu. Datorită furiei celei iuți, nu observați că și poporul întreg a căzut în robia voastră, și averile, precum și toate celealte ale noastre v-[au intrat] în stăpînire, prin cucerirea orașului. Poporul creștin vă cade rugător la picioare, cerîndu-vă îndurare.

trucidatis, præter omnem pietatis humanæ morem. Si nullum vestræ ferociæ modum statuitis, sed pietatis et commodorum vestrorum obliti, crudelitate omnia implere vultis: in me, qui illorum sum pastor vestram convertite (milites) rabiem. A pernicie strageque horum vestras continete manus: parcite humilibus, supplicibusque: superbos et contumaces, qui vobis resistunt, prosternite. Me præsulem, si crudelitas magis, quam pietas vos excitat, me inquam, qui vestram hactenus remoratus sum victoriam, invadite, petite, conficite: meam, quatenus DEO ita visum est, eripite animam: his meis ovibus, nullum commeritis malum, vitam donate.

§3. Quum his hortatibus Hunnorum ferocia nihil leniretur, sed in omnes, etiam in ædem sacram congregatos sævirent, Divus *Nicasius* preces lachrymis plenas ad DEUM, ut antea, fundere cœpit: atque ubi illud Davidicum carmen, *Anima mea adhæsit pavimento*, psalleret, mox a quodam satrapa gladio educto invasus, capite truncatur. Cuius caput a membro etiam avulsum, divinum canticum non intermisit, sed illud protulit Psalmistæ: *Vivifica me Domine secundum verbum tuum.* Hoc modo beatus hic vir inter divinas laudes in cœtum martyrum gloriosus advolavit. Post hæc Hunnorum milites, sine modo furentes, *Eutropiæ* virginis pulchritudine capti, vim illi intentare: quæ constans in pudicitiæ iam pridem DEO devotæ custodia, ad *Nicasii* interfectorem conversa: *Crudelissime omnium*, inquit, *quos terra genuit, barbarorum, an ignoras in quem DEI virum, innocentia ac sanctitate vitæ insignem, manus tuas sacrilegas extenderis? quem nihil mali merentem, impie vita privaris: merito te, ob tale facinus sceleratum, iustum DEI manebit iudicium. Non satis tibi ducis, te virum plurima sanctitate conspicuum, in templo DEI trucidasse: sed et me tuæ spurcissimæ libidini inservire cogis?*

În schimb, voi măcelăriți ca pe niște vite pe oricine în drumul vostru, împotriva oricărei atitudini de blîndețe omenească. Dacă nu hotărîți nici o măsură sălbăticiei voastre, ci uitînd de pioșenie și de interesele voastre, vreți să înecați totul în cruzime, îndreptați-vă, militari, mînia împotriva mea, care sînt păstorul lor! Abțineți-vă mîinile de la vătămarea și masacrarea lor, fiți îngăduitori cu cei umili și cu cei care vă cer îndurare, doborîți pe cei trufași și aroganți, care vă opun rezistență. Dacă setea de sînge vă îmboldește mai mult decît pioșenia, pe mine, episcopul lor, care v-am întîrziat pînă acum izbînda, pe mine – zic – să dați năvală, luați-mă, omorîți-mă, mie răpiți-mi viața, de vreme ce așa e vrerea lui Dumnezeu; acestor oi ale mele, care nu merită nici o pedeapsă, dăruiți-le viața!"

3. Cum, prin aceste îndemnuri, sălbăticia hunilor nu se potolea deloc, ci se revărsa necruțător asupra tuturor, chiar și asupra celor adunați în sfînta clădire, divinul Nicasius începe să înalțe, ca înainte, rugăciuni pline de lacrimi către Dumnezeu; și, pe cînd cînta acel psalm al lui David, „Sufletul meu cade la pămînt", fiind drept urmare atacat de un oarecare satrap care își scosese sabia, este decapitat. Capul său, chiar despărțit de trunchi, nu a întrerupt sfînta cîntare, ci a dat glas acestui [cînt] al psalmistului: „Înviază-mă, Doamne, după cuvîntul tău!" În acest fel a zburat acest fericit bărbat, între sfinte laude, aureolat, la ceata martirilor. După aceasta, soldații huni, furioși peste măsură, răpiți de frumusețea fecioarei Eutropia, încearcă să o siluiască; aceasta, statornică în păstrarea pudorii închinate mai demult lui Dumnezeu, întorcîndu-se către ucigașul lui Nicasius, zice: „Tu, cel mai crud dintre toți barbarii pe care i-a născut pămîntul, oare nu știi asupra cărui bărbat al lui Dumnezeu, însemnat prin neprihană și prin sfințenia vieții [sale], ți-ai ridicat păcătoasele mîini, ce om nemeritînd vreun rău ai lipsit, nelegiuit, de viață? Pentru o asemenea cumplită crimă, [te] va ajunge, pe merit, dreapta judecată a lui Dumnezeu. Nu ți se pare destul că ai ucis,

Cæterum, DEUS virtutis et pudicitiæ vindex, hoc tuum facinus temerarium impiumque, me ministra, inultum non patietur.

§4. Hic dictis *Eutropia* in capillos tyranni involat, arreptisque magna vi illius faucibus, oculos mox evellit. Alii milites, qui fortitudinis huius fœminæ spectatores aderant, commilitonis sui periculo commoti. *Eutropiam* virginem, et alios, qui in templo erant Christianos, furibundi invadunt, et ad unum omnes trucidant. Fuere scriptores, qui tradiderunt, Hunnos, posteaquam in omnes ubique tum in templo, tum in aliis urbis locis repertos, truculenter satis sævissent, atque prædæ, ac direptioni urbis animum adiecissent, terrore cœlesti subito fuisse perculsos. Vidisse in aëre cœlestes acies dimicare, audisse sonum fragoremque terribilem templum edere. Quibus signis exanimatos, a præda abstinuisse, et ad diversa quemque loca extra urbem tremebundos fugisse. Urbem deinde diu vacuam stetisse, tot martyrum cæde consecratam. Faces ardentes supra civitatis verticem sæpe ac diu visas: cantus cœlestes auditos: cives plerosque, qui metu tyrannorum aufugerant, visis tot signis divinisque prodigiis, ac cognita hostium abitione, ad urbem tandem revertisse: et *Nicasii* ac *Eutropiæ*, cæterorumque martyrum corpora magnis lamentis atque lachrymis sepulturæ tradidisse.

în templul lui Dumnezeu, pe bărbatul de cea mai aleasă pioșenie, ci mă silești și pe mine să slujesc poftei tale atît de spurcate? Însă Dumnezeu, apărătorul virtuții și al pudorii, nu va lăsa nepedepsită această nemaiauzită și cruntă fărădelege, eu slujindu-l!"

4. Spunînd acestea, Eutropia se repede la părul tiranului și, apucîndu-l cu mare putere de grumaz, îndată îi scoate ochii. Alți militari, care asistaseră la îndrăzneala acestei femei, stîrniți de atacarea confratelui lor, se năpustesc furioși asupra fecioarei Eutropia și a altor creștini care erau în templu și îi omoară pe toți, pînă la unul. Au fost scriitori care au relatat că hunii, după ce și-au descărcat din plin setea de masacru asupra tuturor celor găsiți pretutindeni, atît în templu, cît și în celelalte locuri ale orașului și, după ce și-au pus în gînd prădarea și jefuirea localității, au fost deodată loviți de cerească mînie, că au văzut luptînd în văzduh cete cerești, că au auzit cum templul scoate un sunet și un trosnet înfricoșător, că, pierzîndu-se cu firea datorită acestor semne, s-au abținut de la prădăciune și au fugit, tremurînd fiecare, către diferitele locuri din afara orașului, că orașul a stat apoi multă vreme pustiu, sfințit prin moartea atîtor martiri, că adesea s-au arătat făclii arzînd îndelung deasupra culmilor orașului, s-au auzit cîntări cerești, că mulți cetățeni, care se refugiaseră de teama tiranilor, văzînd atîtea semne și arătări divine și dîndu-și seama de plecarea dușmanilor, s-au întors pînă la urmă în oraș și au încredințat mormîntului, cu multă jale și lacrimi, trupul lui Nicasius, al Eutropiei și al celorlalți martiri.

CAPUT XI

ATILA, GYULA duce, Coloniam urbem obsidet; divæ Ursulæ, Britannorum Regis filiæ, cum XI. virginum millibus, Romæ, pietatis ergo videndæ desiderium incredibile, et martyrium. ATILA celebratis in Thuringis diversarum gentium comitiis, ac Britannis, aliisque populis imperio suo adiunctis, in Hungariam revertitur

§1. Dum hæc ad Remensem urbem ita, ut memoravimus, aguntur, interea *Atila* quendam exercitus sui Ducem *Giwlam*, vel (ut quidam volunt) *Iulium* nomine, cum parte copiarum misit, qui Coloniam Agrippinam, civitatem tunc quoque (ut nunc) insignem et amplam, obsideret. Is, ut iussum erat, urbem forti cinxit obsidione. Ea tempestate *Æthereus* Anglorum Regis filius, pulchritudine, virtute ac moribus Divæ *Ursulæ*, Britanniæ Regis filiæ unigenitæ, ardentissime commotus, eius per legatos apud Patrem ambire cœpit connubium. Quem, quum sollicitus esset, quid responsi daret legatis, *Ursula* anxium mœstumque admonet, ut deposita animi sollicitudine, *Æthereo* eam despondeat. Oraculo enim se accepisse, ne id detractura esset ea lege matrimonium, ut triennium illi consummando concederetur, quo peregrinationem a se votam interea exequi posset. Hanc autem eam esse, ut urbem Romanam, comitata decem millibus virginum, inviseret. Proinde ipse et *Æthereus* procus curarent pari opera, decem spectatæ pudicitiæ virgines conquirere: harum singulis mille, et sibi quoque totidem subdere, quarum spectata esset omnium probitas ac pudicitia. Legati accepto a Patre *Ursulæ* hoc

CAPITOLUL AL XI-LEA

Atila, prin comandantul Gyula, asediază oraşul Colonia [Köln]; arzătoarea dorinţă a pioasei Ursula, fiica regelui britanilor, de a vedea, cu unsprezece mii de fecioare, pentru pietatea sa, Roma – şi martiriul [lor]; Atila, după ce ţine la turingi o adunare a unor diferite popoare şi după ce anexează pe britani şi alte neamuri la imperiul său, se întoarce în Ungaria

1. Cît se întîmplă acestea în oraşul reimsian, aşa cum am amintit, Atila a trimis între timp un comandant al armatei sale, cu numele de Gyula sau (cum vor alţii) Iulius, cu o parte a trupelor, să asedieze Colonia Agrippina, un oraş pe atunci important şi întins (ca şi acum). Acesta, cum i se poruncise, a încercuit oraşul într-un puternic asediu. În acea vreme, Aethereus, fiul regelui anglilor, puternic înflăcărat de frumuseţea, virtutea şi obiceiurile unicei fiice a regelui Britaniei, a cucernicei Ursula, plănuieşte să o ceară în căsătorie, prin soli, de la tatăl ei. Pe acesta, în timp ce se frămîntă, neliniştit şi trist, ce răspuns să dea trimişilor, Ursula îl sfătuieşte ca, lăsînd la o parte zbuciumul sufletesc, să o logodească cu Aethereus, căci fusese îndrumată prin oracol să nu refuze această căsătorie, cu condiţia să se îngăduie trei ani pînă la încheierea aceleia, ca să poată săvîrşi între timp pelerinajul făgăduit de ea. Că acesta constă, de altfel, în faptul ca [ea], însoţită de zece mii de fecioare, să viziteze oraşul Roma. De aceea, el însuşi şi petitorul Aethereus să se îngrijească, într-un efort comun, să găsească zece fecioare cu pudicitatea dovedită; fiecăreia din acestea să i se [mai] dea o mie, şi ei, de asemenea,

responso, læti redeunt. *Æthereus* et Britanniæ Rex *Ursulæ* Pater, conscripto ut designatum erat virginum agmine, eas *Ursulæ* sodalitio adiungunt.

§2. Quæ accepta hac nobili societate, atque comparatis undecim magnis navibus, aliisque rebus in peregrinationis usum necessariis, ex Britannia ad ostia Rheni, ubi nunc Hollandiæ pars est, applicuit. Unde adverso flumine Coloniam, cum magno civium applausu ac lætitia, ex Colonia Basileam, pervenit. Ibi relictis navibus, cum aliis impedimentis, pedestri itinere Romam proficiscitur. Quæ tandem Sanctorum reliquiis, et sacris omnibus locis, ut eius erat votum, Romæ perlustratis, Basileam revertitur, *Cyriaco* Papa, cuius alii (præter scriptorem Historiæ Ecclesiasticæ, quod sciam) autohores nullam faciunt mentionem, eam summo ubique honore prosequente. Conscensa igitur ad Basileam navi, secundo Rheni flumine Coloniam devehitur. Quæ egressa in continentem, nihilque hostile, sed omnia (ut antea) tuta esse arbitrata, ubi urbi appropinquare cœpit, mox ab Hunnis undique invaditur, atque cum omni societatis suæ turma crudelissime trucidatur. Ita sanctissima Virgo, suo *Ætherei* Sponsi (qui accepto *Ursulæ* reditu, cum Matre, et sorore *Florentina*, nonnullisque aliis Episcopis Coloniam usque ei obviam venerat) atque *Cyriaci* Pontificis ac cæterarum virginum sanguine, pudicitiam suam Christo Domino, virginitatis vero sponso, consecravit. Harum reliquiis illustris est Colonia. Inter scriptores non satis convenit, de huius necis tempore. Verum quoniam Chronica nostra hoc tempus virginum trucidatarum tradunt, creditu non absurdum est, per id tempus quo Atila erat in Gallia, *Ursulam* cum suis virginibus fuisse ab Hunnis necatam.

tot atîtea, a căror cinste și curățenie, ale fiecăreia, să fie încercate. Primind de la tatăl Ursulei acest răspuns, trimișii se întorc bucuroși. Aethereus și regele Britaniei, tatăl Ursulei, adunînd, după cum s-a stabilit, alaiul de fecioare, le alătură tovarășelor Ursulei.

2. Ea, primind această aleasă companie și fiind pregătite unsprezece corăbii mari, precum și alte lucruri necesare în cursul pelerinajului, a acostat din Britania la gura de vărsare a Rinului, unde acum este un ținut al Olandei. [Călătorind] de aici în sus, pe cursul rîului, în marea aclamație și bucurie a cetățenilor, ajunge în Colonia, din Colonia în Basilea. Lăsînd corăbiile aici, pornește la drum pe jos, spre Roma, cu restul poverilor. În sfîrșit, vizitînd la Roma, după cum îi era făgăduiala, moaștele sfinților și toate celelalte locuri sacre, se întoarce la Basilea, Papa Cyriacus – de care (în afară de autorul „Istoriei bisericești", din cîte știu) nu amintește nici un scriitor – însoțind-o pretutindeni cu cea mai mare cinste. Îmbarcîndu-se, deci la Basilea, urmînd cursul Rinului, călătorește la Colonia. Coborînd pe uscat și socotind că nimic nu-i este potrivnic, ci toate sînt sigure (precum înainte), cînd dă să se apropie de oraș, este îndată atacată, din toate părțile, de huni și, împreună cu tot alaiul însoțitoarelor sale, masacrată fără milă. Astfel, prea sfînta fecioară, prin sîngele ei, al logodnicului său, Aethereus (care, aflînd de întoarcerea Ursulei, venise în întîmpinarea ei pînă la Colonia, împreună cu mama și sora sa, Florentina, precum și cu alți cîțiva episcopi), al Papei Cyriacus și al celorlalte fecioare, și-a închinat neprihana Domnului Christos, adevăratului logodnic al fecioriei. Colonia este vestită datorită moaștelor acestora. Între scriitori nu este un acord precis în legătură cu momentul acestui omor. Însă, pentru că în cronica noastră se menționează acest timp al uciderii fecioarelor, nu este lipsit de sens a crede că Ursula, cu fecioarele sale, fusese omorîtă de huni în acea perioadă cînd Atila era în Galia.

§3. *Atila* Rhemensibus expugnatis, pervagata Gallia, ac Flandria direpta, depopulataque, in Thuringiam proficiscitur. Hic volens declarare, se universæ Galliæ totiusque Occidentis esse victorem, solennem (ut vocant) curiam in Isinaca urbe se celebraturum indixit. Plerique vicinorum Regum ac populorum, partim metu, partim quod eiusque apparatum videre optabant, eo confluxere. Quos *Atila* magnis oneratos donis, liberos remittit. Erant plerique populi circa littora maris Britannici et Balthici, sive Germanici, degentes: quibus non adhuc magnæ erat formidini *Atilæ* potentia. Igitur ut ii quoque eius arma sentirent, delegit aliquot Duces: qui cum exercitu Normannos, Caletes, Morinos, Tungros, Phrisos, Cimbros et Pruthenos invadant, omniaque (ni eius pareant imperio) ferro igneque vastent. Hi omnes adventu hostium timore perculsi populi, Hunnorum Imperium ultro accepere. *Atila* interim certior factus, Romanos ac Gothos conscribere milites, comparare exercitum, bellum contra se renovare: proinde veritus, ne ipse suique tot laboribus, tot bellis gestis, victoriis varia fortuna partis, vehementer defagitati, circumveniri ab hostibus possent: relictis Galliis, Sicambriam, Regiam in Hungaria suam, ubi *Budam* fratrem reliquerat, revertitur.

3. Atila, înfrîngîndu-i pe reimsieni, bîntuind prin Galia, jefuind și pustiind Flandra, pornește spre Turingia. Aici, vrînd să declare că este învingătorul a toată Galia și al întregului Occident, anunță că va ține o adunare solemnă (cum i se spune) în orașul Isinaca [Eisenach]. Cei mai mulți din regii și popoarele vecine, unii din teamă, alții pentru că doreau să-l vadă pe el și fastul său, au mers acolo. Pe aceștia Atila îi trimite înapoi liberi, încărcați cu multe daruri. În jurul Mării Britanice și Baltice sau Germanice trăiau numeroase popoare, cărora nu le era pe atunci prea mare teamă de puterea lui Atila. Așadar, pentru ca și acestea să-i simtă arma, alege cîțiva comandanți care să-i atace cu armata pe normani, caleți, morini, tungri, frizi, cimbri și pruteni și (dacă nu se supun imperiului său) să-i treacă pe toți prin sabie și foc. Toate aceste popoare, prinzînd groază de sosirea dușmanilor, au primit de bună-voie stăpînirea hunilor. Între timp, Atila, aflînd că romanii și goții înrolează militari, că pregătesc o armată, că reiau războiul împotriva sa, temîndu-se, de aceea, ca nu cumva – fiind el însuși și ai săi nespus de obosiți de atîtea eforturi, de atîtea războaie purtate, de victoriile obținute prin norocul cel schimbător – să poată fi împresurați de vrăjmași, părăsindu-i pe gali, se întoarce la Sicambria, reședința sa din Ungaria, unde îl lăsase pe Buda, fratele său.

CAPUT XII

Sicambriam reversus ATILA, BUDAM germanum suum, se absente res novas molientem, insidiis adortum trucidat. Budensis arcis initia pariter fabulosa. Hunni populis in Hungaria suis graves, solum vertere multos cogunt. Cursus publici veredariorum ATILÆ institutum

§1. Occupato *Atila* in bello Gallico, *Buda* frater, sive quod de victoria vitaque *Atilæ* dubius erat: sive potius, quod regnum duos vix admittere soleat, Imperium Hungaricum, excluso fratre, occupare in animum induxit: quod hac ex re, e libidine sua domi administrare cœpit. Cuius rei indicium erat, quod et arcem illam, quam *Atila* prope Sicambriam urbem ædificari a se cœptam, iusserat *Atilam* nominari: ipse, spreta fratris voluntate, e suo nomine vocavit *Budam*. His nominibus *Buda* insimulatus, quum *Atila* propter auctam ipsius potentiam, manum ei palam iniicere non auderet, insidiis adortum capit, trucidatque: ac cadaver in Danubium, ad cuius ripam Sicambria et Buda, sedes Regis Hungariæ sita est, detrudi iubet. Sunt autores, qui *Budam* ante pugnam Catalaunicam interfectum esse, scriptum reliquerint. Ego tamen sequutus Chronicon Hungaricum, post eam pugnam id factum esse crediderim. *Buda* interfecto, iubet edicto, ut eam quisque arcem ex *Atilæ* nomine appellet, *Budæ* memoria abolita. Id tamen (ut varia sunt hominum ingenia, ad prohibitas res magis tendentium) non fuit a plerisque observatum. Hungari eam arcem, et urbem etiam in præsentia, *Budam*: Teutones vero, nunc Eczel-

CAPITOLUL AL XII-LEA

Întors la Sicambria, Atila îl omoară prin viclesug pe răzvrătitul Buda, fratele său bun, care, ridicîndu-se în lipsa sa împotriva lui, pusese la cale o nouă stăpînire; începutul la fel de legendar al cetății Buda; hunii necruțători silesc multe din popoarele lor din Ungaria să-și lase pămîntul; rînduirea serviciului public al poștelor lui Atila

1. Atila fiind prins în războiul galic, fratele [său], Buda, fie pentru că se îndoia de victoria și de [rămînerea în] viață a lui Atila, fie mai degrabă pentru că stăpînirea nu prea obișnuiește să îngăduie două [căpetenii], și-a pus în gînd ca, înlăturîndu-l pe fratele său, să pună mîna pe imperiul maghiar, pe care începe, de aceea, să-l cîrmuiască acasă, după placul său. Dovada acestui fapt era că și acea cetate care Atila poruncise să se numească ATILA, începută a fi zidită de el în apropierea orașului Sicambria, el însuși a numit-o, sfidînd voința fratelui, BUDA, după numele său. Vinovat Buda în privința acestor denumiri, cum Atila, datorită puterii sporite a aceluia, nu îndrăznea să ridice pe față mîna asupra lui, îl prinde prin vicleșuguri pe răzvrătit, îl ucide și poruncește ca trupul să-i fie azvîrlit în Dunăre, pe malul căreia se află Sicambria și Buda, reședința regelui Ungariei. Sînt autori care au lăsat scris că Buda a fost omorît înainte de bătălia catalaunică. Eu, totuși, urmînd Cronica Maghiară, aș crede că aceasta s-a săvîrșit după acea bătălie. După moartea lui Buda, poruncește printr-un edict ca fiecare să numească acea cetate după numele de „Atila", înlăturînd amintirea lui Buda. Totuși (cum firea oamenilor

burg, id est arcem *Atilæ*: nunc a furnis calcis, quæ olim ex lapidibus illic coquebatur, *Offen* vocant. Qua ex re satis constat, Alemanos, veluti iure belli ab Hungaris quæsitos, ea quoque tempestate *Atilæ* fuisse dicto audientiores. Post necem *Budæ*, rebus omnibus Hungariæ pacatis, et in ordinem redactis, *Atila* quinque annos Sicambriæ commoratus est.

§2. Interea temporis milites ipsius, rapinis prædisve assueti, Mysiam, Macedoniam, Achaiam, Thessaliam et Thraciam infestare, prædari, diripere: quin et urbes quoque ac populos Hungariæ, *Atilæ* subditos, damno afficere, vexare, adeo ut coloni plerique impatientes tantarum direptionum, derelictis pecoribus et armentis suis, impetrata primum ab *Atila* ad id facultate, alio migrare coacti fuerint, ad ea quisque quæ maluerunt loca. Ipse vero *Atila*, ut rerum quæ in omnibus orbis regionibus agerentur esset conscius, quatuor veredariorum constituit stationes: primam in Colonia Agrippina, alteram in Jadera civitate Dalmatiæ, tertiam in Lithuania, quartam ad fluvium Tanaim. Ex his locis singula totius fere orbis acta, per·mutatos in locis suis nuntios, Sicambriam ad eum deferebantur. Contra, ipse quoque illorum quoslibet voluntatis suæ certiores faciebat. His ita compositis, tum opportunitatem rei contra hostes a se bene gerendæ observabat: tum quid illi adversum se aggredi vellent, satis exploratum in tempore habebat.

ispitiți mai mult de lucruri interzise este schimbătoare), acesta a fost încălcat de cei mai mulți. Maghiarii numesc chiar și acum Buda această cetate și orașul, în schimb germanii, ba Etzelburg, adică Cetatea lui Atila, ba Offen, de la cuptoarele pentru varul care era obținut odinioară aici, prin arderea pietrei de var. Din acest lucru se vede destul de clar că germanii, ca unii cercetați de maghiari în privința autorității războinice, au fost și în acele timpuri mai înclinați înspre cuvîntul lui Atila. După moartea lui Buda, toate treburile Ungariei fiind împăcate și repuse în ordine, Atila a petrecut cinci ani în Sicambria.

2. Între timp, înșiși militarii, deprinși cu jafurile și prădăciunile, năpădeau, pustiau și devastau Moesia, Macedonia, Ahaia, Tesalia și Tracia, ba provocau daune chiar și orașelor și popoarelor Ungariei supuse lui Atila, le răscoleau într-atît, încît cei mai mulți țărani, nemaisuportînd atîtea distrugeri, părăsindu-și turmele și cirezile, obținînd mai întîi permisiunea lui Atila pentru aceasta, au fost nevoiți să se mute fiecare în ce loc a preferat. Cît despre Atila însuși, ca să fie la curent cu faptele care se petreceau în toate ținuturile lumii, întemeiază patru stații de poștă: prima în Colonia, alta în Jadera, oraș al Dalmației, o a treia în Lituania, a patra pe fluviul Tanais [Don]. Evenimentele din mai toată lumea ajungeau pînă la unul la el în Sicambria prin crainicii mutați din aceste locuri în locurile sale. Invers, el însuși de asemenea îl vestea pe oricare din ei în legătură cu voința sa. Astfel rînduite acestea, pe de o parte pîndea momentul prielnic înfăptuirii de el a planului împotriva dușmanilor, pe de altă parte era din timp suficient de informat asupra celor ce voiau aceia să întreprindă împotriva sa.

CAPUT XIII

Sicambriæ, ATILÆ regiæ, origo; Catalaunicam cladem ulturus ATILA, Italiam invadere, mortuo Aëtio, meditatur; eius ad milites sociosque suos eam ob rem Oratio; in Italiam cum exercitu abit; ATILANA, ut hic fertur, urbis Venetæ initia

§1. Sicambriam urbem, cuius frequentem fecimus mentionem, tradunt scriptores, Gallos, Pannonia, ductu Antenoris Troiani, vastata, in sui nominis memoriam olim condidisse, et in multos annos habitasse. Hanc *Atila*, posteaquam Hunni Pannonias (ut supra docuimus) subegissent, instauravit, regiamque sibi delegit. Quæ sive a Sicambris populis Germaniæ, Rheno finitimæ, quam olim Galli infestabant, sive alia ex causa Sicambria vocata sit, non satis compertum habeo. Hic licet corpore *Atila* quietem agere statuisset; gloriæ tamen atque ambitionis cupidus, volvebat indies animo imperium propagare, regnum regno adiicere, populos quosuis suæ ditionis facere, gloriam bello augere. Simul memoria repetens stragem suorum Catalaunicam, ea volvere animo, meditari, ad id totis viribus incumbere: omnes vias artesque quærere, quibus iniuriam illius cladis vindicare posset. Inter hæc accepto de *Aëtii* morte nuntio, ratus ad ea quæ animo iam dudum conceperat, commode exequenda, divinitus datam esse occasionem: atque neminem iam superstitem esse, qui suis viribus par esse posset, statuit primo quoque tempore Italiam invadere: ut ea devicta, pugnæ ad campum Catalaunicum funestæ memoriam, nova virtute, novaque belli gloria aboleret. Igitur convo-

CAPITOLUL AL XIII-LEA

Originea Sicambriei, reşedinţa lui Atila; intenţionînd să răzbune eşecul catalaunic, Atila se gîndeşte, fiindcă Aëtius murise, să atace Italia; cuvîntarea sa, [rostită] din această cauză către militarii şi aliaţii săi; pleacă în Italia cu armata sa; începuturile legate de Atila – cum se consideră aici – ale oraşului Veneţia

1. Scriitorii relatează că galii, pustiind Panonia sub conducerea troianului Antenor, au întemeiat odinioară oraşul Sicambria, pe care l-am pomenit adesea, în amintirea numelui lor şi l-au locuit mulţi ani. Atila, după ce hunii au supus Panoniile (cum am arătat mai sus), l-a reconstruit pe acesta şi şi l-a ales cetate de scaun. Acesta a fost numit Sicambria ori de la sicambri, popoare ale Germaniei învecinate cu Rinul, pe care galii au invadat-o odinioară, ori din alt motiv – nu sînt prea sigur. Atila, măcar că hotărîse să-şi odihnească aici trupul, totuşi, dornic de glorie şi de fast, frămînta zi de zi în minte să-şi extindă imperiul, să alipească regat la regat, să supună stăpînirii sale fiecare popor, să-şi sporească mărirea prin război. Totodată, aducîndu-şi aminte de înfrîngerea catalaunică a alor săi, îşi muncea gîndul cu ea, cugeta, îşi concentra toate puterile spre a găsi toate căile şi modalităţile prin care să poată răzbuna dezonoarea acelei înfrîngeri. Între timp, primind vestea morţii lui Aëtius, convins că prin voia zeilor i s-a dat prilejul de a îndeplini cu succes cele ce-şi pusese în gînd deja mai demult şi că nu a mai rămas nimeni care să-l poată egala în putere, a decis să atace cu cea dintîi ocazie şi Italia, ca, aceasta fiind înfrîntă, să şteargă întunecata

catis regibus ac populis, qui per id tempus signa sua sequebantur, huiusmodi verbis disservit: «Quando virtutem vestram, animi ad res bellicas alacritatem, Duces optimi, militesque strenui, mecum ipse considero, simulque quot populos, nationes, provincias, regna, virtute vestra, viribus, societate fretus, meo imperio subiecerim, quantum denique victoriæ ubique terrarum pepererim, non videtur esse operæ pretium, me vos multis ad ea, quæ vestrapte natura, consilio ac virtute ducimini, aut hortari, aut excitare. Quandoquidem ad omnia strenua ac militaria facinora, quæ fortes decent viros, intrepide subeunda, quam propensi ab initio fueritis, re ipsa compertum habeo. Enitendum modo est, ac summis contendendum viribus, ut rei bene gerendæ occasionem, quæ rerum omnium apud mortales prima habetur, dum occurrerit, haud gravatim capessamus. Quam si amplexabimur, socii optimi, res omnis demum in promptu nobis erit. Si contra neglexerimus, quid non laboris, curæ ac solicitudinis ante nobis subeundum erit, quam ea se nobis rursus offerat? Romanorum vires, imperiumque magnum, amplum, magnificum et memorabile fuerit, universum complectens terrarum orbem, iam pridem vobis satis est perspectum. Id quo latius, illustrius et excellentius antea fuerat, eo maiori nunc obnoxium est præcipitio, ruinæ, periculo. Si enim diligentius conditionem illorum consideraveritis, quid non detrimenti atque generis malorum, sive fato nostra hac tempestate passi sunt, sive viribus eorum iam consenescentibus ac debilitatis. Vandali, Visigothi, Britanni, Germani, Romanorum Imperium sua ex libidine invadentes, sunt nobis documento, quam sint illorum vires nunc tenues, attritæ, exhaustæ. Africam, Iberiam, Galliæ non minimam partem, Britanniam, quæ omnia Romano parebant imperio, nunc hostis habet. Pannonia, Mysia, Thracia, Macedonia, Illyria, ac aliæ Orientis regiones, virtute (milites) vestra Romanis ademptæ, nostro parent imperio. Quid igitur iam aliud restat, quam

amintire a bătăliei din Cîmpia Catalaunică printr-o nouă vitejie și printr-o nouă glorie de război. Prin urmare, adunînd regii și popoarele care erau în acea vreme sub steagurile sale, le-a cuvîntat în acest fel: „Cînd mă gîndesc în sinea mea la eroismul vostru, preabunii [mei] comandanți și bravii [mei] militari, la ardoarea pentru faptele războinice a sufletului vostru și, totodată, la cîte popoare, neamuri, provincii, regate am supus stăpînirii mele, bizuindu-mă pe vitejia, forțele și sprijinul vostru, în fine, la cîte victorii am obținut pe tot cuprinsul pămîntului, nu pare să merite oboseala nici să vă îndemn, nici să vă stîrnesc prin prea multe [vorbe] la ceea ce sînteți îmboldiți de însăși firea, hotărîrea și vitejia voastră. Mai ales că m-am convins de la bun început, chiar prin starea lucrurilor, cît de înclinați ați fost să vă angajați neînfricat la toate faptele militare de ispravă care fac cinste unor bărbați viteji. Trebuie doar să ne străduim și să ne zbatem din răsputeri să nu irosim șansa de a săvîrși bine faptele, care, dacă se ivește, este considerată de muritori drept începutul tuturor lucrurilor. Dacă ne vom folosi de aceasta, preabuni camarazi, toată situația ne va fi, în sfîrșit, la îndemînă. Dacă, dimpotrivă, o vom rata, cu ce cazne, griji și neliniști nu va trebui să ne confruntăm, pînă cînd aceea să ni se ofere din nou? Vă este de mai demult suficient de cunoscut că puterea și stăpînirea romanilor a fost mare, întinsă, grandioasă și remarcabilă, îmbrățișînd necuprinsul pămîntului. Cu cît a fost mai răspîndită, mai strălucită și mai distinsă înainte, cu atît este ea mai expusă acum unei decăderi, ruinări, primejdii mai mari. Căci, dacă ați observat mai atent situația lor, de care neajunsuri și soi de rele nu suferă în prezent, fie prin destin, fie datorită puterilor lor deja îmbătrînite și slăbite? Vandalii, vizigoții, britanii, germanii, care atacă după placul lor imperiul roman, ne stau mărturie pentru cît de firave, secătuite, epuizate sînt acum forțele lor. Africa, Iberia, o mare parte a Galiei, Britania, care toate fuseseră supuse stăpînirii romane, acum le deține dușmanul. Panonia, Moesia, Tracia, Macedonia, Iliria

ut Italiam, omnium regionum quas dixi Principem, invadentes, nostræ subiiciamus ditioni? quod ni occasionem divinitus vobis datam (milites) e manibus ignave turpiterque emittere malueritis, factu erit vobis haud difficile.»

§3. «Nam quæ oppida, urbes, qui denique populi, quæ provinciæ, quæ regna, arma vestra non timuerunt, senserunt, experta sunt? quid unquam visum est (milites fortissimi) vobis tam difficile, quod vestra virtus, fortitudo, in rebus omnibus constantia, non facile reddiderit? quod si in regnis et provinciis quas memoravi, suo imperio antea parentibus resistere vestris Romani armis, virtuti ac potentiæ haud quaquam potuerunt: quid nunc contra vos viribus integros, temporis quiete corroboratos, multorum sociorum accessione auctos, Romanum imperium iam fractum posse censebitis? pugna Catalaunica (ne nostram etiam cladem, dum mala commemoro aliena, silentio præteream) licet aliquam sociorum et commilitonum nostrorum stragem, *Aëtii* olim virtute intuelerit: si tamen hostium cæsorum numerum nostris amissis contuleritis, ludum iocumque, quæ passi sumus, præ his iudicabitis. Nec hanc etiam pugnæ præteritæ, si quam accepistis, calamitatem ignaviæ atque socordiæ vestræ expensam ferre debeo. Quotus enim quisque vestrum fuit, cuius manus sanguine hostium non maduerit, vitamque hostis non eripuerit? verum quicquid nobis illatum fuit malorum, id evenit Martis vario eventu, ac fortunæ: quæ viros fortes et ignavos, sine discrimine, detrimento plerumque afficere solet. Nunc igitur, socii et milites strenui, tempus est, ut hanc quoque olim acceptam cladem nova virtute vindicemus. Quod fiet procul dubio, ni ignavia torpere, occasioni præsenti deesse, quam eam prosequi, malueritis. Animus meus, earum quæ sequuturæ sunt rerum vates, mihi præsagit,

și alte teritorii ale Răsăritului, luate, prin meritul vostru, militari, de la romani, acum ascultă de porunca noastră. Ce altceva [ne] mai rămîne, prin urmare, decît ca, invadînd Italia, nestemată între toate provinciile despre care v-am vorbit, să o trecem în stăpînirea noastră, ceea ce, dacă nu veți prefera, militari, să scăpați din mîini cu lașitate și rușinos ocazia dată vouă de zei, nu va fi greu de înfăptuit.

3. Căci care cetăți, care orașe, în sfîrșit, care popoare, ce provincii, care regate nu s-au înfricoșat de armele voastre, nu le-au simțit, nu le-au încercat, ce vi s-a părut vreodată, înverșunați militari, atît de dificil, încît prin vitejia, dîrzenia, statornicia voastră în toate situațiile să nu fi fost depășit? Dacă în regatele și provinciile pe care le-am amintit, supuse înainte stăpînirii lor, romanii nu au putut nicicum ține piept armelor, vitejiei și puterii voastre, ce credeți că poate [face] deja sleitul imperiu roman împotriva voastră acum, cînd puterile vă sînt întregi, întărite prin odihna de peste timp, sporite prin venirea a mulți aliați? Cu toate că războiul catalaunic (ca să nu trec sub tăcere nici înfrîngerea noastră, cîtă vreme aduc vorba despre eșecurile altora) a pricinuit cîndva ceva pierderi aliaților și confraților noștri de arme, datorită meritelor lui Aëtius, totuși, dacă veți compara numărul morților dușmanilor cu cei căzuți dintre ai noștri, vi se vor părea o glumă și un joc cele ce am suferit față de aceia. Și nici chiar pierderea acestei bătălii din trecut, dacă ați îndurat-o, nu trebuie să o pun pe seama nevolniciei și lașității voastre. Căci cîți și care au fost dintre voi a căror mînă să nu fi fost muiată în sîngele dușmanilor, care să nu fi răpit viață vrăjmașului? De fapt, orice rău ne-a fost scris, acela s-a întîmplat prin voia schimbătoare a lui Marte și a sorții, care obișnuiește să-i năpăstuiască, cel mai adesea fără deosebire, pe bărbații viteji și pe cei lași. Acum este, deci, timpul, vrednici aliați și militari, să ne revanșăm și pentru această înfrîngere suferită odinioară, printr-o nouă vitejie. Ceea ce se va și întîmpla, fără îndoială, dacă nu veți prefera să

Italiam brevi non magno labore nostram futuram. Qua in potestatem nostram redacta, quid residui in Europa erit, quod non facile iugum vestrum admittere cogatur? Agite igitur, socii optimi, ut alia in hunc diem omnia, ita hanc quoque expeditionem Italicam alacri capessite animo. Non desitis fortunæ, opibus, et dignitati vestræ. Quæ usui sunt bello, nunc nunc parate. Mecum una prosequimini fortunam. Equidem non labore, non periculo, non aliis, quæ in bello accidere solent rebus incommodis, a vestris opibus augendis, ab amicitia societateque colenda, salute vestra tuenda avocabor. Omnia vobiscum una subire, imo ante vos experiri volo: me modo, Fortunam atque Occasionem, quæ solæ res in bello primæ habentur, sequamini. Faciam, Diis volentibus, ut Italiæ non minima pars vestro ante pareat imperio, quam Romanorum vires vobis occurrant.»

§4. Hac oratione *Atilæ* principum ac militum animi concitati ita fuere, ut magna acclamatum sit lætitia, se non modo ad Italiam cum eo profecturos: sed in omnem orbis partem, quam *Atila* iubeat, illius signa intrepide sequuturos, iussaque facturos. Coacto igitur *Atila* suo, et Ostrogothorum, Erulorum, Turcilingorum, Quadorum, Rugorum, quos ab initio in societate belli habuerat, exercitu, quum itineri accinctus equum conscenderet, dicitur corvus ab oriente advolans, humero eius dextro insedisse: ac deinde tantisper in sublime volasse, dum visum omnium effugeret. Hoc auspicio lætus *Atila*, mox iter capit: primumque Stiriam, Carinthiam, Illyriam et Dalmatiam invadit. Quibus depopulatis, Salonaque ac Spalato urbibus incensis, ad littora Adriatici maris pervenit: dein Tragurium; Scardonam, Sibinicum, Iaderam, Novam Segniam, Potentiam, Polam, Tergestum,

lînceziți în trîndăvie, să irosiți șansa de acum, în loc să o folosiți. Sufletul meu, profet al evenimentelor ce vor urma, îmi prevestește că, fără un mare efort, Italia va fi în curînd a noastră. Odată ajunsă aceasta în stăpînirea noastră, ce va [mai] rămîne în Europa, care să nu fie silit să accepte jugul vostru? Haideți, așadar, preabuni camarazi, asumați-vă cu suflet dîrz și această expediție italică, așa ca pe toate celelalte pînă astăzi! Să nu vă irosiți șansa, puterile și demnitatea! Pregătiți numai-decît cele ce sînt necesare războiului! Urmați-vă destinul în rînd cu mine! Eu nu mă voi lăsa abătut nici de trudă, nici datorită primejdiei, nici de alte neajunsuri, care se întîmplă de obicei în război de la sporirea avutului vostru, de la slujirea prieteniei și alianței cu voi, de la apărarea integrității voastre. Voiesc să mă angajez la toate împreună cu voi, ba chiar să le încerc înaintea voastră, [voi] numai urmați-mă pe mine, precum și destinul și momentul oportun, care sînt considerate de primă [însemnătate] în război. Voi face prin voia zeilor ca cea mai mare parte a Italiei să se supună puterii voastre înainte ca trupele romanilor să vă iasă în cale."

4. Prin această cuvîntare a lui Atila într-atît s-au înflăcărat inimile comandanților și ale militarilor, încît [ei] au început să strige cu mare bucurie că vor merge cu el nu numai în Italia, ci vor urma neînfricat steagurile sale în toate părțile lumii, unde poruncește Atila, și-i vor îndeplini ordinele. Adunînd, deci, armata sa și pe cea a ostrogoților, erulilor, turcilingilor, cvazilor, rugilor, pe care îi avusese de la bun început de partea sa în război, cînd, gata de drum, Atila se suia pe cal, se spune că un corb zburînd dinspre Răsărit s-a așezat pe umărul său drept și că apoi s-a înălțat atît de mult în văzduh, încît a dispărut din văzul tuturor. Înveselit de acest semn, Atila purcede îndată la drum și atacă mai întîi Stiria, Carintia, Iliria și Dalmația. Pustiindu-le pe acestea și pîrjolind orașele Salona și Spalato, sosește la țărmul Mării Adriatice, apoi devastează și lasă pradă alor săi Tragurium, Scardona, Sibinicum, Iadera, Nova Segnia, Potentia,

Capiferiam, urbes opulentissimas iuxta ac fortissimas, diruit, et in prædam suorum vertit. Nonnullæ *Valentiniani* Imperatoris copiæ in ipso Italiæ ingressu, fauces viarum obsederant, conati *Atilam* a cœptis avertere. Dum tamen eo properaret, subito omnes metu distrahuntur. Annus, quo invasit *Atila* Italiam, erat a natali Domini quadringentesimus quinquagesimus. *Eusebius* unum, *Sigerbetus* vero quatuor his superaddit. Veneti, quos Rege *Pylemene* ad Troiam amisso, ad intimum Adriatici maris sinum Duce *Antenore* venisse, scriptores memoriæ mandarunt, ea tempestate circa Adriam habitabant. Hi cum plerisque Aquileiæ civibus, aliisque vicinarum urbium accolis, metu *Atilæ* sedibus suis relictis, primum in insulam quandam Aquileiæ urbi vicinam: dein rati, eo quoque *Atilæ* vim penetraturam, in aliam insulam a maris æstibus tutiorem, cui *Rivo alto* nomen est, migrarunt. Quo in loco hanc, quæ nunc Venetiæ dicitur, urbem ædificare cœperunt.

CAPUT XIV

Cæso Romanorum exercitu, Aquileiæ urbem triennio ATILA obsidet; ob penuriam commeatuum, et difficultatem expugnandæ urbis maximam, despondentem animos militem exemplo suo ad constantiam animat; ex abitu ciconiæ avis, pullos suos implumes turris culmine exportantis, augurio capto, urbem impetu invadit capitque. DIGNÆ cuiuspiam, fæminæ, pudicitia plane memorabilis

§1. Dirutis memoratis civitatibus, dum *Atila* Aquileiam versus pergeret, occurrit ei a sinu Tergestino Romanorum satis validus exercitus; quo prostrato, deletoque, Aquileiam urbem obsidet. Ea licet difficilis

Pola, Tergestum, Capiferia – orașe deosebit de bogate și deopotrivă de întărite. În toiul pătrunderii în Italia, cîteva trupe ale împăratului Valentinianus ocupaseră căile de acces, încercînd să-l împiedice pe Atila în cele ce intenționa. Totuși, în timp ce se apropia de acel loc, s-au retras deodată toate, din teamă. Anul în care Atila a invadat Italia era patru sute cincizeci de la nașterea Domnului. Eusebius adaugă la acesta unul, iar Sigebertus patru. Veneții, despre care scriitorii încredințează posterității că, pierzînd la Troia pe regele Pylemenes, au venit, sub conducerea lui Antenor, într-un golf adînc al Mării Adriatice, locuiau în acea vreme în preajma Adriaticei. Aceștia, părăsindu-și așezările împreună cu cei mai mulți cetățeni ai Aquileiei și cu alți locuitori ai orașelor învecinate, de teama lui Atila, s-au mutat mai întîi pe o insulă din apropierea orașului Aquileia, apoi, convinși că forța lui Atila va pătrunde și aici, pe o altă insulă, mai bine apărată de talazurile mării, al cărei nume este Rivo Alto [Rialto]. În acest loc au început să ridice acel oraș, care acum se numește Veneția.

CAPITOLUL AL XIV-LEA

Dînd piept cu armata romanilor, Atila asediază timp de trei ani orașul Aquileia; datorită lipsei de alimente și deosebitei greutăți de a cuceri orașul, îndeamnă la statornicie, după exemplul său, oștirea deznădăjduită; deslușind prorocirea din plecarea unei berze, care își ducea din vîrful unui turn puii golași, ia cu asalt orașul și îl ocupă; puritatea cu totul remarcabilă a unei femei numite Digna

1. După distrugerea orașelor amintite, pe cînd Atila se îndrepta spre Aquileia, îi iese în cale, dinspre golful de la Tergestinum [Trieste], armata destul de puternică a romanilor; răpunînd-o și nimicind-o pe aceasta, atacă

esset expugnatu, partim quod eius accolæ audito iam pridem *Atilæ* adventu, eam omnibus rebus ad sustinendam obsidionem, et se defendendum necessariis, satis muniverant: partim quod præsidium numerosum firmumque eo collocaverant: tamen ne unica hæc Regis tam magnanimi potentiam viresque non persentisceret, voluit extrema quæque sub ea experiri. Igitur admotis illius oppugnationi machinis bellicis, quas complures secum ferre erat solitus, quum res nunquam ex animi sententia cederet, triennium in obsidione frustra absumit. Interea omnis circumquaque ager depopulatur. Quæ res fecit, ut in castris *Atilæ* inopia commeatuum non parum sit laboratum. Eaque ex causa tam homines quam iumenta insuetis vesci cogebantur alimentis, varia morborum genera inferentibus. Eo iam deventum erat, ut et *Atilam* obsidionis eius urbis tæderet: et militum animi tum malis diuturnæ obsidionis, tum penuria rerum necessariarum vehementer fuerint consternati, et corpora admodum debilitata. Iam passim murmur et fremitus in exercitu audiebatur militum indignantium, se non cum hominibus iusto Marte, sed lapidibus et munimentis vix expugnabilibus, rem habere: cuius laboris et tolerantiæ nec gloria, nec præmium ullum esset futurum. Et honestius et utilius sibi esse, Romam caput *Italiæ* statim proficisci, si obsidio urbium *Atilam* delectaret: qua expugnata, cæterarum civitatum deditio facile sequeretur, atque totius Italiæ opes Hunnis accederent. At hæc, perpetua gloria res eorum gestas, capta Roma, abunde cumularet.

§2. Has militum vociferationes promiscuas, tametsi *Atila* iniquo ferret animo: ne tamen unicæ huius urbis fortitudo; gloriam suam, multis rebus præclare gestis, per totum orbem iam florentem, obfuscaret, militum

orașul Aquileia. Deși era greu de cucerit, pe de o parte, pentru că locuitorii săi, auzind mai devreme de sosirea lui Atila, îl întăriseră îndeajuns cu toate mijloacele necesare pentru întîmpinarea asediului și pentru apărarea lor, pe de altă parte, fiindcă așezaseră aici o pază numeroasă și puternică, totuși, ca să nu rămînă acesta singurul care să nu-i fi simțit mărirea și puterea de rege atît de cutezător, a vrut să încerce cele extreme și sub [zidurile] sale. Montînd, așadar, în vederea asedierii acestuia, mașinile de război, din care obișnuia să poarte numeroase cu sine, deoarece lucrurile nu decurg niciodată după pofta inimii, pierde trei ani cu asedierea zadarnică a aceluia. Între timp, este devastat întregul ținut din împrejurimi. Acest fapt a făcut ca în tabăra lui Atila să se sufere din greu datorită lipsei de alimente. Și din această cauză, atît oamenii cît și vitele au fost nevoite să se hrănească cu alimente neobișnuite, care le-au pricinuit felurite boli. Se ajunsese deja acolo, încît și Atila să se satur de asedierea acelui oraș, și militarilor să le fie inimile puternic descurajate și trupurile peste măsură de slăbite, atît din cauza neajunsurilor asediului de durată, cît și datorită sărăciei în lucruri necesare. Deja se auzea răzleț prin armată murmurul și freamătul militarilor care protestau că nu au de-a face, potrivit războiului, cu oameni, ci cu pietre și fortificații greu de cucerit, din care cazną și îndurarea [ei] nu se vor alege nici cu gloria, nici cu vreo răsplată. Și că ar fi mai cinstit și mai folositor pentru ei să plece numaidecît la Roma, capitala Italiei, dacă lui Atila îi face plăcere asedierea unui oraș: cucerind-o pe aceasta, ar urma cu mai multă ușurință predarea celorlalte orașe și bogățiile Italiei întregi ar reveni hunilor. Iar aceasta, Roma, odată ocupată, ar spori pe îndelete gloria veșnică a faptelor săvîrșite de ei.

2. Atila, deși suporta cu inima grea aceste ieftine reproșuri ale soldaților, totuși, ca nu cumva rezistența acestui singur oraș să-i umbrească gloria, în plină floare deja în întreaga lume, datorită isprăvilor fără număr

animos partim ipse iam iam potiundæ Urbis, partim pollicitationibus magnificis demulcendo, sibique reconciliando, statuit tantisper in obsidione perseverare, donec eius urbis quoquo modo potiretur. Quod ut citius fieri posset, neque suo ipsius periculo parcebat, obequitans frequenter urbis muros, ut, ubi illius expugnandæ facilior esset insultus, experiretur. Itaque quum quadam die taciturnitas obsessorum, et muri solitudo invitasset eum propius mœnia accedere, armati quidam hostium per cuniculos et cloacas subterraneas, sub mœnibus ad Hunnos fallendos productas, clanculum erumpentes, subito eum invasere. *Atila*, quum neque in fuga, nec in alio suorum præsidio, præterquam sui ipsius robore et virtute, spes ulla salutis esset: ne inultus moreretur, intrepide eos aggreditur: duobusque interfectis, quum reliqui visa eius audacia non iam temere eum invaderent, salvus ad suos remeavit. Dicunt, milites hos urbanos retulisse tandem suis, ex huius, quicunque fuerit (ignorabant enim *Atilam* esse) militis oculis, scintillas veluti igneas, quum eos fremebundus circumspiceret, emicuisse. Altero dein die, dum multis frustra tentatis oppugnationibus *Atila* anxius et curarum plenus, more suo mœnia urbis circumequitaret, vidit circoniam avem in summo cuiusdam turris culmine nidum habere: ex quo avis ipsa pullos adhuc implumes, unum post alium, in arundinetum urbi vicinum rostro deferret.

§3. Cuius rei spectaculo quum *Atila* diutius cogitabundus constitisset, tandem ad suos dixisse fertur: avem ruinæ civitatis iam iam imminentis præsciam, pullis suis præparare securitatem. Nam quod in arundinetum cum pullis migraret, portendere, urbem propediem in manus suas deventuram: velleque ciconiam mali futuri præsciam, pullos suos, ne simul cum urbe incendio aut ruina paulo post absumerentur, liberos esse. Hoc igitur augurio admonitus *Atila*, urbis ipsius oppugnationi eo ipso die

strălucit înfăptuite, îmblînzind sufletele militarilor, în parte cu visul orașului mai-mai cucerit, în parte prin măreţe promisiuni și împăcîndu-i cu sine, a hotărît să stăruie în asediu, pînă cînd va lua în stăpînire acest oraș, în vreun fel. Ca aceasta să se poată întîmpla mai curînd, nu se ferea nici el însuși de primejdii, adesea înconjurînd călare zidurile orașului, ca să cerceteze unde ar fi mai ușor de trecut, în vederea cuceririi aceluia. Și astfel, cum într-o bună zi tăcerea celor asediați și pustietatea zidului îl ispitiseră să se apropie mai mult de muri, deodată l-au atacat niște dușmani înarmați, țîșnind pe neașteptate din galeriile și canalele subterane, săpate sub ziduri spre a-i surprinde pe huni. Atila, deoarece nu era nici o șansă de scăpare, nici prin fugă, nici prin vreun ajutor din partea alor săi, ci numai prin propria sa putere și vitejie, ca să nu moară nerăzbunat, se aruncă neînfricat asupră-le și, omorînd pe doi, cum ceilalți, văzîndu-i înverșunarea, nu l-au mai atacat nechibzuit, s-a întors nevătămat la ai săi. [Unii] spun că acești oșteni din oraș au relatat pe urmă alor lor că din ochii acelui militar – oricine să fi fost el – (căci nu știau că este Atila) au scăpărat scîntei ca de foc cînd, urlînd, îi cuprinse cu privirea. Apoi, în ziua următoare, în timp ce Atila, neliniștit și îngrijorat din cauza repetatelor atacuri întreprinse în van, călărea, după obiceiul său, în jurul zidurilor orașului, a văzut că o barză își are cuibul în vîrful unui turn; de aici chiar pasărea își ducea în cioc puii încă golași, unul după altul, în stufărișul din vecinătatea orașului.

3. După ce Atila rămăsese cugetînd îndelung la privelișteа acestui lucru, se pare că a spus în cele din urmă alor săi că pasărea, presimțind ruinarea care amenință deja orașul, pregătește siguranța puilor ei. Căci faptul că se mută cu puii în stufăriș înseamnă că orașul va ajunge curînd în mîinile sale și barza, presimțind răul ce va să vină, vrea ca puii să-i fie feriți, să nu fie mistuiți, nu peste multă vreme, odată cu orașul, în incendiu sau sub dărîmături. Călăuzit, așadar, de această prevestire, Atila începe chiar în acea zi să stăruie mai

vehementius instare cœpit. Verum quum res tunc quoque, ut, antea, minus successisset, postero die iubet ephippia quarti cuiusque equi, ex omni suo exercitu conferri, et in fossam urbis, ex ea parte, qua murus erat debilior, coniici incendive, ut murus ardore ignis confectus, aut sponte decideret, aut tormentis postea petitus ruinam daret faciliorem. Interim *Atila* instrumentis ad quatiendum murum compositis, militibusque ad invadendam urbem admonitis, exspectabat tempus, quo, sopito incendio, mœnia aggrederetur. Consilium hoc eum non fefellit, nam murus ignis vehementia consumptus, sponte ruinam dedisse traditur. *Atila*, visa hac capiundæ urbis opportunitate, milites hortatur, ut pro virtute quisque sua adniteretur mœnia superare, Urbemque ingredi. Hi magna alacritate id capessentes negotii, in vulnera ac armatos muri defensores ruunt.

§4. Nec armati cives, nec ullum periculum eos ab incœptis arcebant, sed intrepido impavidoque animo mœnia superare quisque contendebat. Nihilo minore animo obsessi quoque stationem quisque suam, urbem, se, suamque, coniugum ac liberorum vitam defendere: non ignari, nullam aliam superesse spem vitæ, quam si hostem longo iam labore malisque defatigatum repellere, ac urbem vi virtuteque conservare possent. Quod *Atila* videns, vulneribus confectos ad castra referri, et fessis novos succedere iubet. Ipse (quæ res etiam ignavos milites in re quoque dubia accendere, strenuosque facere solet) spectator cuiusque facinoris atque virtutis adesse, quemque nomine compellare, hortari, rogare, ne a cœpto desistant: maximum, quod fuerit, oneris ac periculi iam superatum: exiguum adhuc superesse urbis potiundæ laborem, cuius magna cuilibet apud se parata essent præmia. Itaque milites summa vi mœnibus annixi, trium horarum spatio urbem capiunt, diripiunt: iuvenes, viros, senes passim trucidant: non ætati, non sexui parcunt:

hotărît în asedierea orașului acestuia. Însă, deoarece nici atunci, cum nici înainte, lucrul nu îi reuși defel, în ziua următoare poruncește să fie adunate șeile de la fiecare al patrulea cal din întreaga sa armată și să fie aruncate în șanțul orașului, în acea parte unde zidul era mai slab, și să li se dea foc, pentru ca zidul, biruit de arșița focului, ori să se năruie de la sine, ori, expus apoi balistelor, să se dărîme mai ușor. Între timp, Atila, montînd mașinile pentru zdrobirea zidului și îndemnînd militarii să dea năvală în oraș, aștepta momentul cînd, stingîndu-se incendiul, să se apropie de muri. Acest plan nu l-a dezamăgit, căci zidul, ros de puterea focului, se spune că s-a prăbușit de la sine. Văzînd acest prilej de a ocupa orașul, Atila îi îndeamnă pe soldați ca fiecare după vitejia sa să se străduiască a trece dincolo de ziduri și a pătrunde în oraș. Ei, apucîndu-se cu mare însuflețire de această trudă, dau năvală [înfruntînd] rănile și pe apărătorii înarmați ai zidului.

4. Nici cetățenii sub arme, nici vreo primejdie nu îi abătea de la intenția [lor], ci, cu inima neînfricată și dîrză, fiecare se străduia să depășească zidurile. Asediații, de asemenea, apărau, fiecare cu un curaj cu nimic mai prejos, posturile lor, orașul, pe sine, viața lor, precum și a soțiilor și copiilor lor: nu uitau că nu le rămîne altminteri nici o speranță de a trăi, decît dacă pot respinge inamicul, secătuit deja de efortul îndelungat și de lipsuri, și păstra orașul prin forță și eroism. Atila, văzînd aceasta, poruncește ca cei răniți să fie duși în tabără și ca pe cei osteniți să-i schimbe [alții] noi. El însuși (acest lucru îi înflăcărează și îi îndîrjește și în situații îndoielnice chiar și pe militarii lași) urmărea de aproape fiecare faptă de ispravă și vitejie, îi spunea fiecăruia pe nume, îi îndemna, îi ruga să nu se abată de la țel, cea mai mare parte a greutăților și primejdiilor care au fost era deja depășită, un neînsemnat efort mai trebuia pentru luarea în stăpînire a orașului, răsplata cea mare a acesteia era pregătită la el, pentru fiecare. Și astfel, militarii, agățîndu-se din răsputeri de ziduri, într-un interval de trei ore ocupă

paucis, quibus decor ac pulchritudo inerat, fœminis exceptis. Omnia, quæ in urbe erant, in prædam dantur militum. Ultra triginta septem millia hominum traduntur illic cæsa. Erat tum in civitate fœmina, non religione et pudicitia minus quam genere nobilis: forma vero tam insignis, ut omnes alias eius urbis fæminas facile præcelleret. Huic nomen *Digna* fuit. Hæc, quum adiret Hunnos in omnes ad mortem usque sævire, præterquam fæminas pulchritudine præstantes: in superiorem ædium suarum partem confugit, statuens prius mori, si quis Hunnorum vim sibi intentare vellet, quam pudicitiam amittere. Igitur dum quispiam militum, decore ipsius captus, eamque insequutus, violare conaretur: *Digna* in fluvium Natisonem, sub ædes defluentem, se præcipitavit: ita pudicissima fœmina, militis spurcissimi turpem libidinem morte sua evasit.

CAPUT XV

Æquata solo Aquileia, Concordiam, Vincentiam, Mediolanum, et cæteras Italiæ urbes partim ui, partim deditione capit; Romanæ urbi LEONIS summi Pontificis, Ravennæ vero IOANNIS Præsulis Arriani precibus permotus parcit. Apuliam, Calabriam et c. ZOWARO duce depopulatur

§1. Diruta funditus Aquileia, atque sub ea obsidione dedito Tarvisio, ac Verona: hac autore *Diatherico*: illo autem, *Helmundo* Præsule: atque etiam Utino per *Atilam* exstructo, ut memoriam sui nominis, si Aquileia potiri non posset, apud posteros relinqueret: Concordiam versus digreditur. Quo in itinere pulcherrimum fortis animi

orașul, îl devastează, ucid peste tot tineri, maturi, bătrîni, nu se îndură de vîrstă sau sex, cu excepția a puține femei, care erau atrăgătoare și frumoase. Toate cîte erau în oraș sînt date pradă militarilor. Se spune că au pierit aici mai bine de treizeci și șapte de mii de oameni. În oraș se afla pe atunci o femeie la fel de distinsă ca credință și sfiiciune ca și ca neam, însă de o frumusețe atît de ieșită din comun, încît întrecea ușor orice altă femeie a acelui oraș. Numele ei era Digna. Aceasta, cînd a auzit că hunii trimit cu sălbăticie la moarte pe toți, în afară de femeile remarcabile prin frumusețe, s-a refugiat la ultimul nivel al locuinței sale, hotărînd să moară mai degrabă, dacă vreunul din huni ar vrea să o posede cu forța, decît să-și piardă puritatea. Cînd, așadar, unul din soldați, răpit de frumusețea ei, urmărind-o, a încercat să o siluiască, Digna s-a aruncat în rîul Natiso, care curgea sub odăi: astfel a scăpat, prin moartea sa, deosebit de pudica femeie de pornirea cea ticăloasă a josnicului militar.

CAPITOLUL AL XV-LEA

După ce Aquileia a fost făcută una cu pămîntul, obține, în parte cu forța, în parte prin predare, Concordia, Vincentia [Vincenza], Mediolanum [Milano] și celelalte orașe ale Italiei; cruță orașul Roma, mișcat de rugămințile papei Leo, iar Ravenna datorită celor ale arhiepiscopului arian, Ioannes; devastează Apulia, Calabria și altele, prin comandantul [său] Zowar

1. După ce Aquileia a fost distrusă pînă în temelii, iar Tarvisium [Treviso] și Verona s-au predat în timpul asediului aceleia, unul sub comandantul Diathericus, cealaltă prin conducătorul Helmundus, și după ce a fost ridicat de Atila și Utinum [Udine], ca să rămînă urmașilor amintirea numelui său, dacă nu ar fi putut cuceri

dedit specimen. Circulatores plerique, vici cuiusdam rustici, robusta ætate ac viribus, spe lucelli consequendi ad *Atilam* veniunt, inter gladiatorum artificiosos flexus mira arte agiliter saltitantes. Aliis spectatoribus in risum hoc spectaculo solutis, *Atila* turpe ducebat, tam valida corpora, militiæ potius quam huiuscemodi quæstui circulatorio, et rebus inaniter ludicris convenientia, otiosam, atque inutilem agere vitam. Iubet igitur eos armari, ac se quoque armis indutum equo insilientem imitari. Quod quum propter insuetudinem præstare non possent, et neque arcum tendere, neque nervo sagittam adhibere scirent: corpora superfluo prius per otium pastu saginata, eo usque tenui cibo extenuari mandat, ut postea abstinentia et exercitatione, optima rerum omnium magistra, edocti, utramque rem facile præstiterint. Quorum tandem opera et fortitudine in pluribus est usus rebus militaribus.

§2. Igitur dum Concordiam pervenit, eam cum internecione septem et decem millium Hunnorum, cuius mœnia primus ipse inscendit, expugnavit, diripuitque. Cæteris item vicinis urbibus partim vi captis, dirutisque, partim deditis, *Atila* primum Patavium (ubi *Marulli* Calabri Poëtæ carmen de laudibus suis conscriptum, in ignem coniici iussit, quia licentia poëtica originem *Atilæ* ad Deos retulerat: arbitratus impudentem esse impudentiam, dum mortales homines se a Diis immortalibus traxisse originem confingerent) deinde Vincentiam, Mantuam, Brixiam, Bergamum, Cremonam, Ferrariam, urbes munitas et opulentas, vi cepit, et in prædam concessit militum. Quibus tamen omnibus tum propter magnificentiam ædificiorum, tum amicorum retentus precibus, pepercit, ne igne absumerentur. Unicam Brixiam, ob vulnus in porta urbis, dum acrius

Aquileia, se îndreaptă către Concordia. Pe acest drum a dat cel mai frumos exemplu al sufletului viteaz: Cîțiva ambulanți ai unei așezări sătești, în floarea vîrstei și a puterii, în speranța obținerii unui mic cîștig, vin la Atila dejucînd sprinten, cu o uimitoare îndemînare, tactica abilă a gladiatorilor. Deși alți privitori izbucnesc în rîs la acest spectacol, Atila considera rușinos ca niște trupuri atît de vînjoase și potrivite mai mult milităriei decît cîștigului prin acest soi de reprezentație și prin jocuri fără rost să ducă o viață lîncedă și nefolositoare. Dă poruncă, deci, ca ei să fie înarmați și, după ce, punîndu-și și el armura, sare pe cal, să îl imite. Cum, datorită nepriceperii, nu pot face față acestor lucruri și nu știu nici să întindă arcul, nici să așeze săgeata pe coardă, poruncește ca, mai întîi, trupurile revărsate din cauza mîncărurilor îmbelșugate din timpul trîndăviei să fie slăbite printr-o hrană săracă pînă cînd, după aceea, vor îndeplini cu ușurință, instruiți fiind prin cumpătare și exercițiu – cei mai buni dascăli în toate lucrurile – ambele sarcini. Serviciile și vitejia acestora le-a folosit pe urmă în nenumărate acțiuni militare.

2. Așadar, cînd a sosit la Concordia, a cucerit-o prin sacrificiul a șaptesprezece mii de huni, el însuși cățărîndu-se primul pe zidurile sale, și a jefuit-o. Celelalte orașe vecine fiind, de asemenea, în parte ocupate cu forța și distruse, în parte predate, Atila a atacat și a lăsat pradă militarilor mai întîi Patavium [Padova] (unde a poruncit să fie aruncată în flăcări oda poetului Marullus Calaber, scrisă întru elogiul său – pentru că, prin licență poetică, i-a condus originile înapoi la zei, [însuși] considerînd că este cea mai mare nerușinare ca oameni muritori să plăsmuiască a-și trage originea de la zeii nemuritori), apoi Vincentia, Mantua [Mantova], Brixia [Brescia], Bergamum [Bergamo], Cremona, Ferraria [Ferrara] – orașe întărite și bogate. Totuși, atît din pricina măreției clădirilor, cît și reținut de rugămințile prietenilor, le-a cruțat, ca să nu fie incendiate. Hotărîse să ardă pînă la temelii doar Brixia, împreună cu toți

illi expugnandæ instaret, sibi inflictum, una cum civibus omnibus eo inclusis, incendio funditus delere decreverat: sed ab amicis, ab eo quoque proposito fuit revocatus. In Vincentiæ quoque oppugnatione egregium fortitudinis suæ testimonium præbuit. Quum enim milites, propter obsessorum vim, et aquæ profunditatem, propius mœnia accedere cunctarentur, ipse in fossam, qua urbs ambitur, præcipiti cursu desiliens, per aquam papillarum tenus altam, ad murum evasit. Quo ipsius facto excitati milites, concitante eos verecundia, certatim murum superare contendunt, nonnullis eorum altitudine aquæ submersis.

§3. Hinc Ravennam versus castra movit. Erat ea tempestate huius civitatis Præsul *Ioannes*, hæreseos Arrianæ defensor accerrimus. Is opibus iam olim congestis prædives, non minus in æmulationem quam contumeliam Romani Pontificis, duodecim crearat Episcopos Arrianæ hæreseos professores, ut eorum opera et adminiculo hæresim suam latius in Italia diffunderet. Hic *Atilæ* Ravennam appropinquanti, cum multitudine cleri ac civium obviam profectus, eius indignationem supplex deprecatur: pollicitus se effecturum, ut si *Atila* ipsius professionem susciperet, eosque, qui Romanæ Ecclesiæ dicto audientes sunt, persequeretur, brevi Romana urbe, totaque Italia, Africaque sine labore ac periculo potiri posset. Ad quem *Atila*, humilibus quidem parcere se, ait; et promissa, si ea præstare posset, libenter expectaturum: tamen ne interea (inquit) posteritas civium tuorum pacto potius quam vi urbem hanc a me devictam esse glorietur, omnes urbis portas mox detrahi volo, ac per certam mœniorum partem dirutam, equorumque nostrorum ungulis attritam, cum universo exercitu nostro armatus civitatem ipsam victoris instar ingredi. *Ioannes* Episcopus, civesque, accepta *Atilæ* voluntate, portis urbis resignatis, læti iussa faciunt, ac Regem gratulantes in urbem deducunt. In ea, cum omnibus suis copiis *Atila*, tanto tempore quo voluit, est commoratus.

cetățenii adăpostiți în ea, din cauza rănii pricinuite lui la porțile orașului, în timp ce aceia se opuneau mai înverșunat asediului, dar a fost oprit și în această intenție de prieteni. În asaltul Vincentiei, de asemenea a oferit strălucita dovadă a vitejiei sale. Căci, în timp ce oștenii ezitau să se apropie mai mult de ziduri, datorită puterii asediaților și adîncimii apei, aruncîndu-se el însuși prin goană nestăvilită în șanțul cu care era înconjurat orașul, a ieșit la zid prin apa adîncă ajungîndu-i pînă la piept. Militarii, venindu-și în fire datorită acestui gest al său, rușinea dîndu-le ghes, se zbat pe întrecute să treacă zidul, cîțiva din ei înecîndu-se în apa cea adîncă.

3. De aici își deplasează tabăra către Ravenna. În acea vreme, arhiepiscopul acestui oraș era Ioannes, apărătorul înverșunat al ereticilor arieni. Acesta, nespus de bogat din cauza averilor adunate deja de mai demult, nu mai puțin din întrecere decît din insultă față de Papa de la Roma, numise doisprezece episcopi mărturisind ereziile ariene, ca, prin îndeletnicirea și sprijinul acestora, să-și răspîndească mai mult ereziile în Italia. El, ieșind cu o mulțime de clerici și cetățeni în calea lui Atila, care se apropia de Ravenna, îi îmblînzește cu umilință mînia, promițînd că va determina, dacă Atila i-ar prelua credința și i-ar oprima pe cei care sînt supuși puterii bisericii romane, ca el să poată stăpîni curînd, fără efort și primejdie, orașul Roma, Italia întreagă și Africa. La aceasta, Atila spune că el într-adevăr îi cruță pe cei umili și, dacă [acela] poate îndeplini cele promise, el le va aștepta cu plăcere. „Totuși – zice –, ca nu cumva urmașii cetățenilor tăi să se mîndrească între timp că acest oraș a fost biruit de mine mai mult prin înțelegere decît prin forță, vreau ca toate porțile orașului să fie deîndată dărîmate și, peste o anumită porțiune a zidurilor, distrusă și călcată de copitele cailor noștri, să pătrund înarmat în inima orașului, cu întreaga noastră oștire, ca și victorios." Episcopul Ioannes și cetățenii, acceptînd voința lui Atila, după ce deschid porțile orașului, îndeplinesc cu bucurie cele poruncite și, salutîndu-l pe rege, îl introduc în oraș. Atila

Ticino deinde, quæ nunc Papia dicitur, Placentia, Parma et Mutina direptis, Mediolanum vi expugnat: cives trucidat, urbem diripit, soloque æquat. Militibus hinc, eo loci ubi Mincius Padum ingreditur, in stativa ductis, deliberare secum cœpit, an exercitum suum Romam duceret: casu *Alarici* Regis Gothorum permotus, quem ea urbe ante se expugnata atque direpta, inopinato fato defunctum fuisse acceperat. Igitur dum animo dubius in castris hæsitaret, Proceres Romani veriti, ne *Atila* ad urbis Romanæ oppugnationem properaret, *Leonem* Pontificem adeunt, orant, obtestantur, ad *Atilam* supplex proficiscatur, iram eius deprecetur, salutem Romanis petat: se sperare, id eum non gravatim ab illo impetraturum: qui *Ioanni* Ravennæ urbis Archi-Præsuli ad pedes eius provoluto, veniam largitus fuerit. Leo tum Romanorum precibus, tum periculo Ecclesiæ suæ inductus, constituit se id facturum. Tradit *Sabellicus*, *Leonem* ad hoc inductum *Valentiniani* Imperatoris hortatu.

§4. Dum hæc ita aguntur, interea *Atila*, ne laboribus ac rebus semper agendis assueti milites, otio et quiete torpescerent: quendam *Zowar* exercitus sui Ducem deligit, qui parte copiarum accepta Apuliam, Calabriam, et ea Italiæ loca, quæ mari adiacent Adriatico, depopulatur. Sub cuius tandem cum ingenti præda reditum, *Leo* Pontifex, uti constituerat, cum magno cleri agmine, Sacris ornati vestimentis, ac (ut *Sabellico* placet) altero Consulum, magnaque parte Senatus Romani, ad Regem venit, qui ab *Atila* obviam ei prodeunte ingenti acceptus honore, hæc verba habuisse dicitur: «Magna olim, Rex invictissime, Romanorum, totius orbis victorum, erat gloria. Romani dare victis veniam, supplices in fidem amicitiamque recipere, victoriam misericordia lenire

a zăbovit aici cu toate trupele sale atîta timp cît a voit. Pe urmă, prădînd Ticinum, care acum se numește Papia [Pavia], Placentia [Piacenza], Parma și Mutina [Modena], cucerește prin forță Mediolanum [Milano], îi masacrează pe cetățeni, jefuiește orașul și îl face una cu pămîntul. Ducîndu-și de aici oștenii într-un sălaș stabil, în acel loc unde Mincius [Mincio] se varsă în Padus [Po], începe să cugete în sinea lui, oare să-și ducă armata împotriva Romei, căci era neliniștit de întîmplarea lui Alaric, regele goților, despre care aflase că, după ce ocupase și prădase înaintea sa acel oraș, a murit pe neașteptate. Așadar, în timp ce zăbovea în tabără cu inima nehotărîtă, conducătorii romani, temîndu-se ca nu cumva Atila să se grăbească la cucerirea orașului Roma, merg la Papa Leo, îl roagă, îl imploră să se ducă smerit la Atila, să-i îmblînzească mînia, să-i ceară cruțarea romanilor; ei speră că nu va fi greu de obținut aceasta de la cel care, cînd Ioannes, arhiepiscopul Ravennei, s-a aruncat la picioarele sale, le-a dăruit clemență. Leo, atît datorită rugăminților romanilor, cît și îngrijorat de primejduirea bisericii sale, hotărăște că așa va face. Sabellicus relatează că Leo a fost determinat la aceasta de îndemnul împăratului Valentinianus.

4. Pînă acestea se întîmplă astfel, Atila, ca nu cumva militarii, deprinși cu truda și cu neîncetata săvîrșire a faptelor, să se lenevească din cauza tihnei și a răgazului, desemnează între timp comandant al armatei sale pe un oarecare Zowar, care, primind o parte a trupelor, devastează Apulia, Calabria și acele teritorii ale Italiei, care se învecinează cu Marea Adriatică. Pe cînd acela se întorcea, în cele din urmă, cu imense prăzi, Papa Leo, după cum hotărîse, vine la rege cu un mare alai de clerici, îmbrăcați în sfintele veșminte și (cum este de părere Sabellicus) cu un altul al consulilor și al senatului roman, în marea sa parte; acesta, primit cu imensă cinste de Atila, care îi iese în cale, se spune că i-a adresat aceste cuvinte: „Invincibile rege, mare era pe vremuri gloria romanilor, cuceritorii întregii lumi. Romanii erau

solebant. Quibus rebus Imperium, opesque augebant: famam vero ac gloriam nominis sui immortalem faciebant. Hæ, dum usus ferebat, Romanorum erant artes, mores, ingenia. Cæterum mutata rerum vice, quod nobis eripuit, id tibi, Rex *Atila*, nunc fortuna tribuit. Quantum nobis detractum est, tantum tuæ virtuti accrevit gloriæ. Multa licet oppida, nationes et regna deviceris, præclaros rerum a te gestarum triumphos egeris, omnes fere orbis terrarum regiones, virtutis ac fortitudinis tuæ fama iam occupaverit: non tamen hæc omnia maiorem laudem, si rem animo bene perpendas, tribuere possunt, quam dies hæc hodierna apud omnem posteritatem est tibi comparatura. Populus Romanus olim totius mundi dominus, a quo multi ante populi ac Reges iura legesque petebant, nunc tua ductus potentia, supplex ad te venit, pacem a te petiturus, et omnes quas velis sponte subiturus pacis conditiones, modo tua nos dignos putes misericordia, fide, amicitia. Non necesse est te armis Romanam urbem, et ea, quæ illi parent, tibi vendicare. Sua sponte tua est Roma, nos tui sumus: tua omnia sunt, quæ nostra. Omnia ex tua fac libidine, fruere tuis legibus: singula tuo nutui parebunt, verbis pro armis utere. Age igitur, Rex potentissime, qui in hunc diem alios vincere solitus es, nunc tu te vince: animum offensum reprime, iram contine, qua forte contra nos severior esse constitueras. Nulla re propius immortalitati accedere potes, DEOQUE esse simillimus, quam parcere humilibus, et misericordiam petentibus impartiri.»

§5. Post hæc consul et Romanus Senatus ad genua *Atilæ* lachrymabundi accidunt. Quibus *Atila* assurgere, bonoque animo esse iussis, veniam pacemque se daturum, ac eos in fidem, societatem et amicitiam

îngăduitori cu cei înfrînți, îi dăruiau pe cei rugători cu ocrotirea și prietenia lor, obișnuiau să ușureze înfrîngerea prin clemență. Prin aceste lucruri își sporeau stăpînirea și bogățiile, făceau faima și gloria numelui lor cu adevărat nepieritoare. Acestea erau, cînd era necesar, meșteșugul, obiceiul, talentul romanilor. Dar, inversîndu-se situația, soarta îți dă acum ție, rege Atila, ceea ce a răpit de la noi. Cu cît a scăpătat pentru noi aura virtuții, cu atît a sporit pentru tine. Cu toate că ai înfrînt multe orașe, popoare și regate [și] ai închinat triumfuri strălucite faptelor săvîrșite de tine, deși faima virtuții și vitejiei tale a pătruns deja mai toate colțurile lumii, totuși, de cîntărești bine lucrurile în sufletul [tău], acestea toate nu pot să-ți ofere o mai mare glorie în fața întregii posterități, decît este pe cale să-ți dăruiască această zi de azi. Poporul roman, cîndva stăpîn al lumii întregi, de la care, înainte, multe noroade și regi cereau drepturi și legi, acum, impresionat de puterea ta, vine smerit la tine, să-ți ceară pace și să se supună de bună-voie tuturor condițiilor de pace pe care le voiești, numai consideră-ne demni de mila, încrederea, prietenia ta. Nu este nevoie să-ți revendici prin arme orașul Roma, nici pe acelea care i se subordonează. Roma îți aparține din propria-i vrere, sîntem ai tăi, ale tale sînt toate ale noastre. Fă totul după placul tău, bucură-te de legile tale, toate se vor supune voinței tale, folosește-ți cuvintele drept arme. Haide, așadar, preaputernice rege, care te-ai obișnuit pînă astăzi să-i biruiești pe alții, învinge-te acum pe tine [însuți], înfrînează-ți sufletul aprins, domolește-ți mînia, despre care hotărîseși, poate, să fie mai aprigă împotriva noastră. Prin nimic altceva nu poți ajunge mai aproape de nemurire și nu poți fi mai asemănător lui Dumnezeu, ca prin cruțarea celor smeriți și prin împărtășirea din blîndețea [ta] a celor rugători."

5. După acestea, consulul și senatul roman cuprind lăcrimînd genunchii lui Atila. Poruncindu-le să se ridice și să se liniștească, Atila le spune că le va da îndurare și pace și că îi va primi sub ocrotirea, în alianța și priete-

recepturum affirmat. Accepta igitur conditione tributi a populo Romano deinceps *Atilæ* quotannis pendendi, *Leo* Pontifex omnia quæ petivit, voluitque, liberaliter ab eo impetravit. Dimissis Pontifice et Romanis Senatoribus; Duces, qui sub eo militabant, interrogavere *Atilam*; cuius rei causa præter solitum, tam facilis et indulgens erga Romanos fuisset: atque lenibus illorum motus lachrymis ac precibus, tam certam e manibus emisisset victoriam, totiusque Europæ Imperium in omnibus rebus Pontificis consentiens voluntati? Quibus *Atila* respondit: «Ita factum et convenisse, et oportuisse.» Satis esse, supplices ad se venisse, pedibus suis totius mundi dominos prostratos: Romam, quæ universo orbi olim imperitabat, se victam fateri, suo nunc subditam imperio: tributum Romanos, imperatum sponte suscepisse, omniaque iussa facturos. Quod vero omnium maximum esset, se supra caput *Leonis*, qui ad eum venerat, vidisse hominem habitu augustiore, veneranda canitie, stricto ense assistentem: sibisque, ni illius votis pareret, mortem minitantem. Hinc militum iocosum dictum vulgo iactabatur: *Atilam* plus timere ferarum immanium sola nomina, quam exercitum armatum: qui in Gallia contra Lupum, in Italia vero adversus *Leonem*, suo non usus fuisset imperio.

nia sa. Acceptînd, deci, condiția tributului, care trebuia plătit de acum anual lui Atila de poporul roman, Papa Leo a obținut ușor de la acela tot ce a cerut și a voit. După retragerea Papei și a senatorilor romani, comandanții care îi erau în subordine l-au întrebat pe Atila, din ce cauză a fost atît de neobișnuit de blînd și îndurător cu romanii și de ce, impresionat de ușoarele lor lacrimi și rugăminți, a scăpat din mîini o izbîndă atît de sigură și stăpînirea Europei întregi, consimțind în toate privințele la voința Papei. Atila le răspunde acestora că așa s-a cuvenit și a trebuit să facă. Este suficient că stăpînii întregii lumi au venit la el smeriți, s-au prosternat la picioarele sale, că acum își spune învinsă, supusă imperiului său Roma, care stăpînea cîndva tot pămîntul, că romanii au acceptat de bunăvoie [plata] tributului și să-i îndeplinească toate poruncile. Însă, cu adevărat cel mai important din toate este că a văzut peste capul lui Leo, care venise la el, stînd alături un om cu un veșmînt mai maiestuos, cu un venerabil păr cărunt și care, strîngînd o sabie, l-a amenințat cu moartea dacă nu se supunea voinței aceluia. De aceea, s-a răspîndit în lume o vorbă șăgalnică a militarilor: că Atila se teme mai mult de simplul nume al fiarelor înspăimîntătoare, decît de o oștire înarmată, pentru că în Galia nu s-a folosit de puterea sa împotriva lui Lupus [*lup*, lb. lat.], iar în Italia, împotriva lui Leo [*leu*, lb. lat.].

CAPUT XVI

Arianos Ravennenses cum Episcopo ATILA delet; in Hungariam cum exercitu redeunti, HONORIA, VALENTINIANI Imperatoris soror, connubium offert; Africam ac reliquas orbis plagas armis invadere meditatur; MYCOLTHAM, Bactrianorum Regis filiam uxorem ducit, et, primis in amoribus vivere definit; prodigia, quæ hoc eius fatum prædicere sunt visa

§1. *Atila* Revannam reversus, *Ioannem* Archipræsulem in vincula coniicit: acceptisque ab eo ac a civibus Ravennatibus sexaginta marcarum auri millibus, ipsum et eos qui Ariana infecti erant hæresi trucidari iubet: sive quod *Leo* Pontifex id ab eo impetraverit: sive potius, quod aliquid eo absente sinistri contra ipsum moliti fuerint. Post hæc convocatis exercitus sui Regibus ac Ducibus, breviter enumerat, quæ bella ipsorum virtute confecerit: quam potentes Reges, populos, urbes, oppida ditionis suæ fecerit: quibus laboribus ac periculis, ut illis gloriam immortalem pareret, sæpe se commiterit. Nunc se in animum reduxisse, omnes mortales eo laborare, ut ultra perennem gloriam, quieti etiam corporis non diu spirantis, quantum liceret, post duros diuturnosque labores bene consultum esse velint. Proinde si nomen laudemque a se eis hactenus partam, satis sibi ducerent: se constituisse in Hungariam, destinatam suæ et ipsorum quietis sedem, post tanti temporis moram et labores reverti: satis iam opum, satis triumphi gloriæque, satis ornamenti apud omnes gentes esse partum. Decere quietem labo-

CAPITOLUL AL XVI-LEA

Atila îi nimicește pe arienii de la Ravenna, împreună cu episcopul lor; întorcîndu-se cu armata în Ungaria, Honoria, sora împăratului Valentinianus, îi propune căsătorie; se gîndește să atace cu armata Africa și celelalte teritorii ale lumii; o ia de soție pe Mycoltha, fiica regelui bactrienilor, și, la începuturile iubirii, încetează din viață; semnele care s-au arătat, prevestind acest sfîrșit al său

1. Întors la Ravenna, Atila îl aruncă în lanțuri pe arhiepiscopul Ioannes și, primind de la acela și de la cetățenii din Ravenna șaizeci de mii de mărci de aur, poruncește ca el și cei care erau pîngăriți cu erezia ariană să fie omorîți, ori pentru că Papa Leo a obținut aceasta de la el, ori, mai degrabă, pentru că, în lipsa lui, au pus la cale ceva necurat împotriva sa. După aceasta, chemînd laolaltă pe regii și comandanții din armata sa, înșiră pe scurt ce războaie a dus la capăt prin eroismul lor, ce regi puternici, ce popoare, orașe, localități a supus stăpînirii sale, căror eforturi și primejdii s-a expus în dese rînduri, ca să cîștige pentru ei laurii nemuritori. [Le spune] că acum și-a pus din nou în gînd ca toți muritorii să se străduiască pentru ca, dincolo de gloria eternă, să voiască, după îndelungate și acerbe munci, a se deprinde, pe cît este cu putință, și cu odihna trupului care nu viețuiește multă vreme. Că, de aceea, dacă ei consideră suficient renumele și faima cucerită pînă acum de el pentru ei, el s-a hotărît să se întoarcă, după zăbava și caznele de atîta vreme, în Ungaria, sălașul menit odihnei sale și a alor săi; că au dobîndit deja o bogăție

rum comitem esse, hisque illam succedere, posteaquam omnia cum summa laude peregerint. Omnes homines exantlatis laboribus otium amplecti solitos, præmium scilicet curarum, sollicitudinum, ac inquietudinum anteactarum. Comprobato a Ducibus consilio, *Atila* in Pannoniam redire properat.

§2. *Valentiniano* Imperatori, cuius supra meminimus, soror erat *Honoria*. Quæ clam fratre, misso nuntio *Atilam* orat, ut si id non dedignaretur matrimonium, se duceret uxorem. Quæ, si ei videretur, aut rediret, aut ad *Valentinianum* fratrem mitteret Legatum, suum connubium *Atilæ* deposcentem. Italiæ fines Rex iam excesserat, quum nuntius ad eum pervenit. Licet autem gratum ei erat de tam honesto insignis pudicitiæ ac nobilitatis fœminæ matrimonio, delatum ad se nuntium: maximi tamen tum laboris esse, tum etiam dedecoris arbitratus est, exercitum suum iam ab Italia amotum, et tot itineribus lassum, et qui Pannoniæ iam propior esset, quam Italiæ, unius mulierculæ amore reducere. Itaque misso Legato ad *Valentinianum*, *Honoriam* sororem cum Imperii parte sibi deposcit: quod ni faceret, reversurum se mox ad Italiam, et illum universo imperio privaturum, sororisque vi potiturum minatur. Dimisso nuntio, ipsemet in Pannoniam regreditur.

§3. Dum Sicambriæ in Regia sua vitam degeret, etsi (ut supra dictum est) otium agere, post tot bella ex animi sui sententia iam confecta, statuerat: non facile tamen fit, ut animus ad aliquid semper agendum natus, bello instructus, magnarum rerum cupidus, quiescere possit. Non contentus igitur parta tot iam rebus gestis gloria, contra id quod prius militibus approbantibus decreverat, cogitabat dies ac noctes, ut devicta iam

îndestulătoare, suficiente izbînzi și măriri, destulă demnitate în [ochii] tuturor popoarelor. Că se cuvine ca odihna să fie tovarășa ostenelilor și ca aceasta să urmeze acelora, după ce le-au săvîrșit pe toate cu mare cinste. Că toți oamenii care au depus eforturi obișnuiesc să îmbrățișeze [apoi] o viață liniștită, ca răsplată a grijilor, zbuciumului, neliniștilor anterioare. Hotărîrea fiind aprobată de comandanți, Atila se grăbește să se întoarcă în Panonia.

2. Sora împăratului Valentinianus, de care am amintit mai sus, era Honoria. Ea, trimițînd fără știrea fratelui un sol, îl roagă pe Atila ca, dacă nu disprețuiește această căsătorie, să o ia de soție. Dacă așa consideră, ori să se întoarcă, ori să trimită un petitor la Valentinianus, fratele ei, care să ceară căsătoria sa cu Atila. Regele părăsise deja teritoriile Italiei cînd solul a sosit la el. Cu toate că, altminteri, îl bucura vestea primită de el despre o atît de onorabilă căsătorie cu o femeie însemnată prin puritate și obîrșia sa aleasă, a considerat, totuși, că ar fi nu numai un efort imens, ci și nedemn ca, pentru iubirea unei femeiuști, să-și ducă înapoi armata scoasă deja din Italia și obosită de atîta drum și care era acum mai aproape de Panonia decît de Italia. Și astfel, trimițînd sol la Valentinianus, o cere pentru sine pe sora [aceluia], Honoria, împreună cu partea ei de stăpînire; îl amenință că, dacă nu va face întocmai, el are de gînd să se întoarcă deîndată în Italia și să-l lipsească de întregul său imperiu, iar pe sora lui să o ia cu forța. Plecînd solii, el însuși se întoarce în Panonia.

3. În timp ce își petrecea viața în Sicambria, reședința sa, deși (cum s-a mai spus mai sus) hotărîse să se odihnească după atîtea războaie, încheiate de-acum după placul inimii sale, totuși, nu este ușor ca un suflet născut să întreprindă mereu cîte ceva, deprins cu războiul, dornic de lucruri mărețe, să se poată liniști. Nemulțumit, așadar, cu fala deja dobîndită în atîtea fapte săvîrșite, împotriva a ceea ce stabilise înainte prin acordul militarilor, se gîndea zi și noapte ca, după ce biruise deja

Europa, vires suas in Asiam, Assyriam, Ægyptum converteret: arbitratus parum laudis imperiique a se quæsitum, nisi illæ quoque orbis regiones fortitudinem et arma eius experirentur, eique parerent. Tradit *Iornandes*, *Atilam* per id tempus misisse Legatos ad *Martianum* Orientis Imperatorem, qui dicerent, ni *Theodosii* præcessoris promissa sibi servaret, se illius Imperium, vastaturum. Hoc autem *Atilam* eo animo fecisse dicit, ne *Trasimundus* Visigothorum Rex conatus ipsius præscire posset. Nam paulo post Alanos populos, quos trans Ligerim flumen sub Wisegothorum Imperio habitasse testatur, *Atila* subito invasisset: quem *Trasimundus* nihilo secius præveniens, iusto prælio devictum coegisset in Pannoniam turpiter refugere. Regem *Atilam* in Galliam secundo revertisse, et cladem a *Trasimundo* accepisse, non satis memini me apud alios comperisse; revera neque Chronico, neque aliis autoribus, alloqui reticentibus tam longam eius profectionem, et dedecus acceptum, si quid certi de eo constitisse.

§4. Dum igitur animo, ut dictum est, fluctuaret, impotentia amoris victus, non expectato *Valentiniani* responso de *Honoriæ* connubio, filiam Regis Bactrianorum *Mycoltham* nomine uxorem ducit, virginem omnibus corporis dotibus illustrem, cunctisque aliis fœminis pulchriorem: in cuius nuptiis regali apparatu celebratis, quum solito largius se vino iniurgitasset, nocte insequenti illam comprimens, venereis rebus plus æquo dat operam. Quibus utrisque, vino scilicet et venere immodica, etiam adolescentibus periculosis, nedum seni, quum sanguis in universo corpore efferbuisset; naris profluvio, dum altiore tenetur somno, suffocatur anno Domini (ut Chronicon testatur Hungaricum) quadringentesimo quadragesimo quinto: non, ut *Eusebius* ac *Sigebertus* tradunt, hic quadringentesimo quinquagesimo quinto, ille quinquagesimo quarto.

Europa, să-și îndrepte forțele împotriva Asiei, Asiriei [și] Egiptului, socotind că puțină mărire și putere a fost obținută de el dacă nu îi simt și acele teritorii vitejia și armele și dacă nu i se supun. Iornandes arată că Atila a trimis în acea vreme soli la Martianus, împăratul Orientului, ca aceștia să-i spună că, dacă nu respectă față de el promisiunile lui Theodoricus, predecesorul său, el îi va devasta imperiul. Spune, însă, că Atila ar fi făcut aceasta cu gîndul ca Trasimundus, regele vizigoților, să nu îi poată ghici intenția. Căci, puțin după aceea, ar fi atacat pe neașteptate popoarele alane, despre care este dovedit că locuiau dincolo de rîul Ligeris, sub stăpînirea vizigoților; Trasimundus, deși luat prin surprindere, l-ar fi silit, învingîndu-l în luptă dreaptă, să se refugieze rușinos în Panonia. Nu îmi amintesc prea bine să fi aflat la alții că regele Atila s-ar fi întors a doua oară în Galia și că ar fi suferit vreo înfrîngere din partea lui Trasimundus; de fapt, dacă s-ar ști ceva sigur despre aceasta, nu s-ar trece sub tăcere nici de Cronica Maghiară, nici de alți autori, o atît de îndepărtată incursiune a sa și rușinea suferită.

4. Deci, în vreme ce, cum s-a spus, se frămînta în sinea [lui], prins în mrejele iubirii – neașteptînd răspunsul lui Valentinianus în legătură cu luarea în căsătorie a Honoriei –, o ia de soție pe Mycoltha, o fecioară strălucitoare între toate prin darurile [sale] trupești și mai frumoasă decît toate celelalte femei; fiindcă la această nuntă, celebrată cu fast regal, a băut mai mult vin decît de obicei, în noaptea următoare, îmbrățișînd-o pe aceea, o iubește cu o patimă mai mare decît ar fi fost potrivit. Acestea amîndouă, vinul, adică, și dragostea necumpătată, fiind primejdioase chiar și pentru tineri, necum pentru un bătrîn, cum sîngele îi dăduse în clocot în întregul trup, năvălind pe nări în timp ce este adîncit în somn, se sufocă în anul Domnului (cum mărturisește Cronica Maghiară) 445, nu cum afirmă Eusebius și Sigebertus, unul că în 455, celălalt că în 454. Mycoltha, trezită de căldura sîngelui ce-i curgea pe piept, dă să-și

Mycoltha sanguinis in sinum suum profluentis calore experrecta, maritum attrectare, excitare cœpit. Cuius corpus quum exsangue frigidumque tactu sensisset, ac nihil in eo spiritus inesse, inopinato malo territa, eos qui ad fores cubiculi accubabant, magno eiulatu acclamat. Qui excitati reginæ clamore, facibusque incensis, ædes *Atilæ* interiores ingressi, illum animam cum sanguine iam dudum efflasse comperiunt. Fit mox clamor omnium, ululatus ad cœlum usque tollitur. Sicambria tota lamentis excitatur, quisque tanti Regis mortem magno singultu deflentes. Fama de eius morte per totam Hungariam brevi divulgata: lugubrem quisque induit vestem: mœroreque ita omnia complentur loca, ut diu ab omnibus lætitiæ signis fuerit temperatum. Factis igitur more Hunnico iustis: ludisque Circensium more equestribus circa cadaver celebratis, atque cantu funebri, qui laudes et res Regis gestas continebat, solenniter decantato, tandem *Atila* regali apparatu sepelitur in maiorum suorum sepulchro: in valle *Keazo*, prope lapideam columnam: ubi *Keme*, *Kewe*, *Cadica* et *Bela*, utsupra memoratum est, fuerant tumulati. Nocte illa qua *Atila* extinctus fuerat, *Martianus* Imperator Constantinopolitanus, vidisse dicitur in somnis, arcum *Atilæ* fractum esse. Memorant, *Atilam* eo die natum fuisse, quo C. Iulium Cæsarem: et Idibus Martiis mortuum, quibus ille in Capitolio tribus ac viginti confossus erat vulneribus.

§5. Vixit autem, ut nostra tradunt Chronica, centum et viginti quatuor annos. *Sabellicus* dicit, eum mortuum anno ætatis quinquagesimo sexto: quod non videtur esse verisimile: nam satis constat, *Atilam* inter alios Hunnorum Duces unum fuisse ea tempestate, qua Hunni expulerunt Gothos e sedibus suis, et postea ingressi sunt Hungariam. Non absurdum autem est creditu, eum id quoque temporis ætatem egisse virilem: qui scilicet e tot millibus hominum a gentibus ad bellum natis, ob animi consilium, rei bellicæ peritiam, et

zgîndărească, să-și trezească soțul. După ce simte trupul acestuia fără vlagă și rece la atingere și că nu se află nici o suflare în el, îngrozită de neașteptata nenorocire, îi cheamă țipînd din răsputeri pe cei care erau culcați la intrarea în dormitor. Aceștia, treziți de strigătul reginei și aprinzînd torțele, își dau seama, pătrunzînd în încăperea interioară a lui Atila, că el și-a dat deja sufletul, odată cu sîngele. Îndată izbucnesc cu toții în strigăte, vaierul se înalță pînă la cer. Sicambria întreagă este trezită de plînsete, toți jelind în grele hohote moartea unui rege atît de mare. Vestea morții sale răspîndindu-se curînd în Ungaria întreagă, toți îmbracă veșmînt de doliu și într-atît se copleșește de tristețe tot locul, încît multă vreme s-a abținut de la orice manifestare de bucurie. Făcîndu-se, așadar, cele cuvenite după obiceiul hunic, celebrînd în jurul defunctului jocurile de călărie, în felul celor de circ, și dîndu-se glas, în mod solemn, cîntării funebre, care cuprindea elogiul și faptele săvîrșite de rege, Atila este îngropat, în cele din urmă, cu fast regal, în mormîntul străbunilor săi, în valea Keazo, aproape de columna de piatră, unde fuseseră îngropați, cum s-a amintit mai sus, Keme, Keve, Kadicsa și Béla. În acea noapte în care murise Atila, se spune că Martianus, împăratul de la Constantinopolis, a văzut în somn că arcul lui Atila a fost frînt. Se amintește că Atila se născuse în aceeași zi cu C. Iulius Caesar, murind la idele lui martie, cînd acela era străpuns pe Capitoliu prin douăzeci și trei de lovituri de pumnal.

5. De altfel, a trăit, cum se relatează în cronica noastră, o sută douăzeci și patru de ani. Sabellicus spune că el a murit la vîrsta de cincizeci și șase de ani, ceea ce nu pare a fi posibil, căci este destul de clar că Atila a fost unul din comandanții huni în acea vreme în care hunii i-au izgonit pe goți din așezările lor și au pătruns apoi în Ungaria. Nu este, de altminteri, lipsit de sens a crede că el, adică cel care, din atîtea mii de oameni, a fost ales de popoarele născute pentru război în rîndul celorlalți comandanți, datorită cugetului [său]

corporis vigorem, in numerum aliorum ducum fuerit delectus. Ingressi autem fuerunt Hungari Pannoniam, ut supra memorarum est, anno a nato Christo, trecentesimo septuagesimo tertio; post quem annum electus fuit in Regem *Atila*, vigesimo octavo anno, qui erat annus Domini quadringentesimus primus: a quo regnavit quadraginta quatuor annos. Si *Atila*, secundum *Sabellicum*, anno ætatis suæ quinquagesimo sexto mortem obiisset, quum electus fuit in Regem, agebat annum duodecimum: quod vix est rationi consonum. Nam non facile a populo bellicoso, ac multis rebus gestis tunc quoque claro, Rex impubis, et non modo rerum publicarum, sed ne suarum quoque privatarum administrandarum peritus, maxime in initio regni armis acquirendi, et strepitu bellorum fuisset admissus. Secundum igitur supputationem prædictam, quæ veritati magis est conformis, dum creatus fuerat *Atila* in Regem, septuagesimum secundum agebat ætatis annum. Hinc ergo liquet, eum eo temporis, quo Hunni Scythia egressi fuere, natum fuisse quinquagesimum secundum annum. Quæ omnia si in numerum redigas, *Atilam* vixisse comperies centum et vigintiquatuor: non, ut *Sabellicus* tradit, quinquaginta sex annos. Præterea tam *Eusebius* quam *Sigibertus* in suis Chronicis concordant, ab Hunnis profligatos esse Gothos, et Hunnicum Imperium inceptum esse anno nati Domini trecentesimo octuagesimo: mortuum autem *Atilam* quadrigentesimo quinquagesimo quarto. Quorum temporum annos si contuleris, cognosces *Atilæ* vitam fuisse septuaginta quatuor annorum: etiamsi tum fuisset natus, quum Hunni Gothos Regno privarant. Sic *Sabellicus* convinci etiam horum duorum testimonio potest. Quod autem tot annos exegisse traditum sit, id nihil mirum videri potest. Nam inter multos, quos nunc consulto prætereo, etiam *Emericus* Visigothorum Rex, de quo in initio operis mentionem feci, tantundem fere annorum transegit. Præterea parcius mirabimur annorum vitæ *Atilæ* multitudinem, si in animum

înțelept, priceperii în treburile militare și pentru puterea trupească, a săvîrșit în timp și aceasta în floarea vîrstei. Pe de altă parte, maghiarii au intrat în Panonia, cum s-a amintit mai sus, în anul 373 de la nașterea lui Christos; Atila a fost ales rege la douăzeci și opt de ani după acel an: acesta era anul Domnului 401, de la care a domnit patruzeci și patru de ani. Dacă Atila – după Sabellicus – ar fi trecut în neființă la vîrsta de cincizeci și șase de ani, pe cînd a fost ales rege avea doisprezece ani, ceea ce cu greu corespunde rațiunii. Căci nu ar fi fost ușor acceptat, de un popor războinic și vestit și pe atunci pentru numeroase fapte săvîrșite, un rege imatur, nepriceput nu numai la cîrmuirea treburilor obștești, dar chiar și la a celor personale, mai cu seamă la începutul cuceririi cu armele a unui teritoriu pentru regat. Prin urmare, după presupunerea menționată, care este mai apropiată realității, cînd Atila a fost ales rege, împlinise vîrsta de șaptezeci de ani. De aici rezultă, deci, că el, în acea vreme în care hunii au ieșit din Sciția, avea vîrsta de cincizeci și doi de ani. Dacă pui toate acestea în ordine, vei afla că Atila a trăit o sută douăzeci și patru de ani, nu cum spune Sabellicus, cincizeci și șase. În afară de aceasta, atît Eusebius, cît și Sigibertus[19] sînt de acord în cronicile lor că goții au fost nimiciți de huni și că imperiul hun își are începuturile în anul Domnului 380, iar Atila a murit în 454. Dacă vei compara anii acestor răstimpuri, vei găsi că viața lui Atila a durat șaptezeci și patru de ani, chiar dacă s-ar fi născut atunci cînd hunii îi lipsiseră de stăpînire pe goți. Astfel, Sabellicus poate fi contrazis chiar și prin mărturia acestora doi. Iar dacă s-a impus tradiției că a dus-o atîția ani, acest fapt nu poate părea deloc surprinzător. Căci între mulți [alții], pe care dinadins îi omit acum, si Emericus, regele vizigoților, de care am amintit la începutul lucrării, a trăit aproape tot atîția ani. În afară de aceasta, ne vom mira mai puțin de mulțimea anilor lui Atila, dacă vom fi avut în vedere că și hunii au putut socoti perioada anului

induxerimus, Hunnos quoque anni tempus potuisse breviori spatio computare, sicuti Arcades trium, Cares et Acarnanes sex, Ægyptii in initio quatuor mensium habuerunt annum. Aut, quod *Atila* ob naturæ fortitudinem, bonamque corporis temperaturam, tantum annorum solarium, ut alii, facile conficere potuerit.

§6. Plurima mortem eius prodigia præsignavere. Nuptiali eius die, equus, quo in præliis et optimo et sibi fidissimo utebatur, nullo signo præcedentis morbi apparente, subito est mortuus. *Mycoltha* etiam sponsa ingressura cubiculum, tam fortiter pedem dextrum limini impegit, ut ex dolore nimio aliquamdiu desidere fuerit coacta. Cometes ante eius mortem viginti circiter noctibus ad ortum solis vernum visus. Ad hoc, traditur quædam mulier fanatica, equo invecta, *Atilæ* redeunti ex Italia in Pannoniam, sub traiectum Lyci amnis, inter Rhetos et Vindelicos defluentis, ter frementi voce acclamavisse: Retro *Atila*.

CAPUT XVII
ATILA vita functo, CHABA et ALADARICUS filii atrocissimo prælio de Imperio decernunt; victus ad extremum CHABA, cum LV. millibus Hunnorum ad Imp. HONORIUM, avunculum suum, abit; apud quem tredecim annos commoratus, in avitas Scythiæ oras commigrat

§1. Mortuo Rege *Atila*, duo legitimi, et animo et virtute nothis filiis præstantiores (alter *Chaba*, ex *Herriche*, Honorii Græcorum Imperatoris filia; alter *Aladaricus*, ex matre *Kreinheiltz*, filia Ducis Bavariæ, geniti) de imperio certabant. *Detricus* a Verona, qui neptem *Atilæ* ex sorore, uxorem duxisse dicitur, cuius

cu o durată mai scurtă, după cum arcadienii aveau anul de trei luni, carii și acarnanii de șase, [iar] egiptenii, la început, de patru. Sau că Atila, datorită puterii firii și a bunei condiții fizice, va fi putut cu ușurință împlini, ca și alții, atîția ani solari.

6. Moartea sa au prevestit-o numeroase semne. În ziua nunții sale, calul pe care îl folosea în bătălii drept cel mai bun și cel mai credincios, fără nici un semn vădit al vreunei boli prealabile, deodată a murit. Chiar și Mycoltha, logodnica [sa], dînd să intre în iatac, atît de tare și-a lovit piciorul drept în prag, încît, din cauza grozavei dureri, a fost nevoită să se așeze o vreme. Înaintea morții lui, vreo douăzeci de nopți s-a văzut o cometă, spre răsăritul soarelui de primăvară. De asemenea, se spune că, pe cînd Atila se întorcea din Italia în Panonia, pe firul rîului Lycus, care curge între rheți și vindelici, o oarecare femeie călare, posedată de duhuri, i-a strigat de trei ori cu o voce înfiorătoare: „Îndărăt, Atila!"

CAPITOLUL AL XVII-LEA

Săvîrșindu-se Atila din viață, Csaba și Aladaricus, fiii săi, decid asupra imperiului printr-o cumplită bătălie; Csaba, înfrînt în cele din urmă, pleacă împreună cu cincizeci și cinci de mii de huni la împăratul Honorius, unchiul său dinspre mamă; zăbovind la acesta treisprezece ani, se mută în ținuturile îndepărtate ale Sciției strămoșești

1. Murind regele Atila, se certau pentru putere doi fii ai săi legitimi, mai remarcabili în curaj și vitejie decît cei naturali (unul, Csaba, născut din Herriche, fiica împăratului grec Honorius, celălalt, Aladaricus, avînd mamă pe Kreinheiltz, fiica ducelui de Bavaria). Detricus din Verona, despre care se spune că o luase de soție pe

scilicet supra mentionem fecimus, Princeps militiæ *Atilæ*, cum reliquis Germanorum et aliarum exterarum nationum principibus, qui *Atilam* sequebantur, *Aladarico* adhæserat: utpote ex genere nationis suæ Alemannicæ orto. *Chaba* maiorem Hunnorum partem sibi faventem habebat. Hi duo regii iuvenes dominandi libidine perciti, quisque imperium Hunnicum pro se occupare studebat. Comparato igitur utrinque magno exercitu, in campum Sicambricum castra posuere. Ubi acie collata, tanta commissa est cædes, ut Danubii aqua, a Sicambria ad Potentianam usque urbem, mixta sanguine defluxisse tradatur. Duravit hæc pugna ad quintum decimum diem: nec finis eius ante fuit, quam maior pars externorum militum ab Hunnis trucidata fuerit.

§2. *Aladaricus* in prælio cecidit. Victor primum *Chaba*: postremo *Detrici* Vernonensis arte victus, cum sexaginta suis fratribus, nothis *Atilæ*, ac viginti quinque millibus Hunnorum, qui ex clade adhuc supererant, in Græciam ad Honorium Imperatorem, avunculum suum, confugit. Apud quem tredecim annos commoratus, derelicta ea regni parte, quæ ex materna hæreditate eum attingebat, in Scythiam itinere unius fere anni reversus est. Nondum *Bendegitz* avus ipsius paternus, vita (ut Chronicon tradit, penes quod fides sit) defunctus erat. Cuius, extremo iam senio confecti, consilio, duxit uxorem ex gente Corosmanorum, Scythiæ vicina, ortam. Ex qua duos suscepit, filios, *Edemen* et *Ed.* Qui memor fertilitatis regni Hungariæ, sæpe filios admonebat, ut dum per ætatem liceret, Hungariam repeterent. Cuius admonitionem posteri eorum postea observarunt: nam a morte *Atilæ* post annum circiter trecentesimum, Hunni ex Scythia magno exercitu reversi, Hungariam secundo occupavere. Is *Chaba* non ita diu in Scythia vivens, fato concessit. Non desunt autores, qui a Chronico dissentientes, de Hunnico post *Atilæ* mortem in Pannonia imperio, usque *Mauritii* Imperatoris fere tempora, memi-

nepoata de soră a lui Atila [și] pe care, de altfel, l-am menționat mai sus, comandant al armatei lui Atila, se alăturase, împreună cu ceilalți comandanți ai germanilor și ai celorlalte popoare din afară, care îl urmau pe Atila, lui Aladaricus, ca unuia care provenea din sînul neamului său germanic. Csaba avea în sprijinul său partea mai mare a hunilor. Aceste două vlăstare regale, mînate de pofta de stăpînire, căutau să obțină puterea fiecare pentru sine. Adunînd, deci, amîndoi cîte o mare armată, și-au așezat taberele în cîmpia sicambriană. Ciocnindu-se aici oștile, atîta măcel s-a săvîrșit, încît se spune că, de la Sicambria pînă la orașul Potentiana, apa Dunării a curs amestecată cu sînge. Această luptă a durat pînă în a cincisprezecea zi și nu s-a sfîrșit înainte ca partea mai mare a militarilor din afară să fi fost ucisă de huni.

2. Aladaricus a căzut în luptă. Csaba a fost mai întîi victorios, în cele din urmă înfrînt, prin viclenia lui Detricus Veronezul, se refugiază în Grecia, la împăratul Honorius, unchiul său dinspre mamă, împreună cu șaizeci de frați ai săi – fiii naturali ai lui Atila – și cu cei douăzeci și cinci de mii[20] de huni, care supraviețuiseră pînă atunci masacrului. Zăbovind la acesta treisprezece ani, părăsind acea parte a stăpînirii care îi revenea din moștenirea maternă, s-a întors în Sciția cu prețul unui drum de aproape un an. Bendeguz, bunicul său dinspre tată, încă nu se săvîrșise din viață (așa relatează Cronica, să avem încredere în ea). La sfatul acestuia, care era deja vlăguit de cea mai înaintată bătrînețe, și-a luat o soție născută din neamul corosmanilor, învecinat cu Sciția. De la aceasta a avut doi fii, Edemen și Ed. El, ținînd minte rodnicia pămîntului Ungariei, adesea își îndemna fiii ca, dacă se poate, cu timpul să se întoarcă în Ungaria. Mai tîrziu, urmașii lor au împlinit acest îndemn, căci, la vreo trei sute de ani de la moartea lui Atila, hunii, reveniți din Sciția cu o mare oștire, au ocupat a doua oară Ungaria. Acest Csaba, trăind nu prea multă vreme în Sciția, și-a săvîrșit [apoi] destinul. Nu lipsesc autorii care, spre deosebire de Cronică, au

nerint. Non tamen est instituti nostri, historiam ultra *Atilæ* mortem in præsentia producere: quam sequentem, his qui me plus et otii et virium habent, relinquo describendam.

CAPUT XVIII
Reliquiæ Hunnorum Siculi Transylvaniæ; eorum mores, leges, consuetudines; omnes ingenui haberi volunt; patriæ libertatisque incredibile Studium

§1. Post pugnam in agro Sicambrico commissam, præter exercitum *Chabæ*, qui in Græciam erat profectus, tria millia Hunnorum cædem elapsa, in campo *Czegled*, ubi nunc oppidum est eius nominis, consedere. Hi metuentes *Detrici* et aliorum Germanorum potentiam, in eam Daciæ partem, quæ nostra hac tempestate Transylvania, sive septem castra (a septem ducibus Hunnicis, qui in secundo ingressu Hunnorum in Pannoniam, castra sua eo loci fixerant) denominatur, ccleri itinere appulere. Qui ut facilius persuaderent se non esse Hunnorum reliquias, mutato agnomine Hunnico, se Siculos denominarunt. Hic populos etiam nunc a nostris putantur vetustiores esse Hunnorum, qui in Hungaria remanserint. Sunt in eum hi aucti iam numerum, ut dum bellum eis ingruat, facile ad quinquaginta et amplius armatorum hominum millia conscribere, in campumque educere possint. Gravatim patiuntur suam familiam, domumque, externæ nationis misceri connubio: moribus, ritibus ac legibus aliorum Hungarorum sunt longe dissimiles. Ad explicandam animi sui sententiam ac voluntatem quotidianam, præter usum papyri et atramenti, aut characteris aliarum linguarum, notas quas-

amintit de stăpînirea hună din Panonia de după moartea lui Atila, pînă aproape de vremurile împăratului Mauricius. Totuși, nu este în intenția noastră a înfățișa aici istoria de după sfîrșitul lui Atila; pe aceasta următoare o las spre a fi descrisă de cei care au și mai mult răgaz, și mai mult talent decît mine.

CAPITOLUL AL XVIII-LEA

Secuii din Transilvania – rămășițe ale hunilor; deprinderile, legile, obiceiurile lor; cu toții vor să fie considerați nobili; devotamentul lor de necrezut față de patrie și libertate

1. După ce a avut loc bătălia din cîmpia sicambriană, în afară de armata lui Csaba, care plecase în Grecia, trei mii de huni scăpați de la moarte s-au stabilit în cîmpia de la Cegled, unde acum este localitatea cu acest nume. Aceștia, temîndu-se de puterea lui Detricus și a altor germani, s-au îndreptat în marș forțat spre acea parte a Daciei, care în vremea noastră se numește Transilvania sau Șapte Tabere (de la cele șapte căpetenii hune, care în [timpul] celei de a doua intrări a hunilor în Panonia, își așezaseră taberele în acest loc). Ei, ca să convingă mai ușor că nu sînt rămășițe ale hunilor, schimbîndu-și supranumele hunic, și-au spus secui. Chiar și acum se consideră de ai noștri că acest popor este cel mai vechi al hunilor care au rămas în Ungaria. Ei atît și-au sporit deja numărul, încît, dacă îi încolțește războiul, ușor pot înrola și scoate în cîmpul [de luptă] mai bine de cincizeci de mii de oameni înarmați. Cu greu rabdă ca familia și casa lor să se amestece prin căsătorie cu neamuri străine; sînt de departe diferiți în obiceiuri, rituri și legi de ceilalți maghiari. Pentru a-și lămuri părerea sinceră și voința de zi cu zi, în afară de folosirea hîrtiei și a cernelii ori a literelor celorlalte limbi, scrijelează anumite

dam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes: quibus ita incisis, apud amicos ac vicinos vice nuntii, epistolæve utuntur.

§2. Hi Siculi in hunc diem credunt, *Chabam* non revertisse in Scythiam, sed in Græcia peremptum. Cuius rei gratia, in hominem ex aliquo loco remoto nunquam rediturum, hoc utuntur dicterio: *Eum tunc reversurum, dum Chaba ex Græcia in Hungariam.* Volunt se omnes haberi ingenuos, utpote qui sint veterum Hunnorum reliquiæ. Nec abs re ea uti curant libertatis prærogativa; neminem enim patiuntur inter se libertate esse superiorem. Minimus eorum eam habet inter eos immunitatem, quam maximus. Sunt divisi in comitatus, Czik, Gyrgyo, Kysdy, Orbay, et alios aliquot: quos ipsi *Regiones*, vel potius *Sedes* vocant. In quibus, ex his, qui sunt vetustioris familiæ, ditiores ac potentiores, constituunt sibi capitaneos sive patronos, quos lingua sua *Föföszekly* vocant. Hos observant, verentur, atque colunt. Si quid contra eos excitatum fuerit hostile, horum signa sequuntur. Hi potestatem summam habent eos iudicandi, convocandi, et de summa totius rei cum eis una decernendi.

§3. Tributum nemini, nec Regi, nec aliis pendunt, præterquam quod, quum Rex coronatur Hungariæ, aut uxorem ducit, aut nascitur ei filius, viritim singulos conferunt Regi boves. Verum id quoque non sine magna difficultate plerumque faciunt; quod mea ætate, non sine patris mei incommodo, evenit. Nam quum *Paulus Thomoreus* iussu *Vladislai* Regis, sub tempora nativitatis *Ludovici* filii, ad hos boves Siculos stigmate notandos (cauterio enim boves Regi donati inuruntur) cum aliquanto militum numero missus fuisset, atque in eius auxilium sedecim equites *Stephanus Oláhus* pater meus misisiet; *Paulus* ipse repetens boves Regi pro more gentis debitos, quum illi se ea in re difficiles præberent, et contra

semne pe beţişoare de lemn, ceva cu înţeles între ei; acestea, astfel încrustate, le folosesc drept răvaşe sau scrisori către prieteni şi vecini.

2. Aceşti secui cred pînă astăzi că Csaba nu s-a întors în Sciţia, ci a fost nimicit în Grecia. Datorită acestui fapt, folosesc această vorbă împotriva unui om care nu se va întoarce niciodată dintr-un anumit loc îndepărtat: „Se va întoarce atunci, cînd Csaba din Grecia în Ungaria." Cu toţii vor să fie consideraţi nobili, ca unii care sînt urmaşi ai vechilor huni. Din acest motiv nici nu se îngrijesc să se folosească de avantajele libertăţii, căci nu rabdă ca cineva dintre ei să fie mai presus ca libertate. Cel mai mic de-al lor are acelaşi prestigiu între ei ca cel mai mare. Sînt împărţiţi în comitate: Ciuc, Gheorgheni, Tîrgu-Secuiesc, Orbai şi alte cîteva; pe acestea le numesc ei înşişi *regiuni* sau, mai degrabă, *scaune*. În acestea îşi desemnează căpitani sau protectori dintre cei care sînt de familie mai veche, mai înstăriţi şi mai puternici, pe care îi numesc în limba lor „föszékely" [secui şef – lb. mgh.]. Pe aceştia îi slujesc, se tem de ei şi îi cinstesc. Dacă s-ar ivi ceva duşmănos împotriva lor, urmează steagurile acestora. Ei au suprema putere de a-i judeca, de a-i convoca şi de a hotărî împreună cu ei asupra chintesenţei în orice lucru.

3. Nu plătesc bir nimănui, nici regelui, nici altora, doar că, atunci cînd se încoronează un rege în Ungaria sau cînd îşi ia o soţie ori i se naşte un fiu, duc regelui cîte o vită. Însă cei mai mulţi fac şi aceasta foarte anevoie, ceea ce pe vremea mea s-a lăsat cu necazuri pentru tatăl meu. Bunăoară, după ce Paulus Thomoreus a fost trimis cu un anumit număr de oşteni, din porunca regelui Vladislav, în momentul naşterii fiului său Ludovic, pentru a însemna cu fierul aceste vite ale seucilor (căci vitele dăruite regelui se marchează cu fierul înroşit) şi tatăl meu, Ştefan Olahul, i-a trimis în ajutor şaptesprezece călăreţi, Paulus însuşi, cerînd vitele ce reveneau regelui după obiceiul neamului, cum ei se codeau în privinţa acestui lucru şi se luau de el, a fost nevoit să se lupte

eum tenderent, coactus est cum illis manum conserere. Qui, fortioribus multitudine Siculis, cum suis copiis, quas ad numerum quingentorum et ultra equitum habebat, victus prostratusque, viginti sauciatus fuit (si satis memini) vulneribus. Quo in conflictu multi suorum militum fuerunt occisi: maior pars rebus spoliati, ægre domum recurrerunt: inter quos patris etiam mei equites tres occubuere, reliquis semilaceris redeuntibus.

§4. Pœna hac in suos delinquentes utuntur. Quum quempiam eorum contra Rempublicam bonumque commune aliquid perpetrasse, aut contra libertatem, quam ultra res omnes mortalium merito æstimant, clam moliri senserint: aut ad edictum eorum publicum contra hostes non assurgere, comparereque viderint: direptis ipsius facultatibus ac rebus, domum funditus demoliuntur. Et si eius copiam habere possunt, occidunt. Parent, post Regem, nemini quam *Vaywodæ* Transylvano: quem Rex Comitem eorum, dum hanc Vaywodatus confert aut mutat præfecturam, semper creat. Verum huic quoque sæpe sunt inobedientes. Superioribus annis, quum dicto, *Ioannis a Zapolya* (tunc comitis Scepusiensis, et Vaywodæ Transylvani, ac Siculorum Comitis: nunc vero Regis) minime parerent, coactus est contra illos exercitum comparare, arma sumere, vi eos persequi. Hic viriliter ante aciem exercitus sui, aliquot saltem suorum stipatus, omnibus inspectantibus præcurrens, cum eis conflixit: ac eos profligatos dicto audientes esse coegit. Ita hac quoque tempestate Siculi veterum morum ac libertatum Scythicarum necdum sunt obliti.

cu ei. Înfrînt și redus la tăcere cu trupele sale, în care avea un număr de mai bine de cinci sute de călăreți, de secuii mai puternici datorită mulțimii lor, el a fost rănit (dacă bine-mi amintesc) în douăzeci de locuri. În această ciocnire, mulți dintre militarii săi au fost omorîți; partea mai mare, jecmănită de lucruri, s-a întors, cu chiu cu vai, acasă; între ei au căzut și trei călăreți de-ai tatălui meu, ceilalți întorcîndu-se pe jumătate sfîșiați.

4. Împotriva vinovaților lor aplică această pedeapsă: cînd constată că cineva de-al lor a comis ceva potrivnic obștii și binelui comun sau că uneltește pe ascuns împotriva libertății, pe care ei o consideră mai de preț decît toate lucrurile muritorilor, sau că, la edictul lor public, nu se ridică [la luptă] împotriva dușmanilor și-l văd răzvrătindu-se, lipsindu-l pe acesta de posibilități și de avut, îi dărîmă casa pînă la temelii. Și, dacă pot avea prilejul, îl ucid. Nu se supun, după rege, nimănui, decît voievodului transilvan, pe care regele îl numește întotdeauna comite al lor, ori de cîte ori încredințează sau schimbă această demnitate a voievodatului. Ce-i drept, chiar și față de acesta sînt adesea îndărătnici. În anii trecuți, fiindcă nu se supuneau mai deloc poruncii lui Ioan de Zápolya (pe atunci conte de Scepusium [Szepes], voievod al Transilvaniei și comite al secuilor, iar acum rege), [el] a fost nevoit să pregătească o armată, să ridice armele împotriva lor [și] să îi strunească cu forța. El, în fruntea oștirii sale, înconjurat abia de cîțiva de-ai săi, năpustindu-se bărbățește în văzul tuturor, a dat piept cu ei și, împrăștiindu-i, i-a silit să asculte de cuvîntul său. Așadar, secuii nu au uitat nici pînă acum vechile obiceiuri și libertatea sciților.

NOTE

1. Munți în ținuturi fabuloase, nordice sau scitice.

2. Munți din meleaguri nordice legendare.

3. Istoric roman din secolul I a. Ch., care a scris *Istorii filosofice*, lucrare păstrată doar în epitome.

4. În *Legendele Olimpului*, uriaș cu corpul întreit.

5. Zeița pămîntului la romani.

6. V. motivul șarpelui și la metamorfoza lui Zeus, cînd, în imnurile orfice, își îmbrățișează, în peșteră, fiica-iubită, pe Persephona avută de la Demetra (Tellus).

7. Cei trei, conform legendei, au dat naștere la cîte un neam scitic.

8. Însuși Nicolaus Olahus este inconsecvent în consemnarea denumirilor geografice, printre altele. De aceea, odată mai mult, ni se poate reproșa lipsa unui criteriu unitar în selectarea variantelor românești, maghiare, latine etc., mai ales că ne confruntăm cu nume latinizate arbitrar (v. Somogy = Simigium = Somodium), cu denumiri dispărute sau schimbate, încît, ca și lucrarea originală, traducerea se abate de la dimensiunea geografică, respectiv istorică, avînd în intenție mai ales urmărirea, fidelă pe cît se poate, a artei descrierii, narațiunii și a dialogului. Deși, în multe locuri, am actualizat între paranteze, în paralel cu varianta propusă de autor, denumirile topografice, iar uneori am optat, întru armonia textului, pentru selectarea exclusivă a formelor noi, deoarece am preferat, de obicei, să păstrăm numele propuse de scriitor, credem că recurgerea la dicționarele de toponimie este cel puțin binevenită.

9. Vînt de sud-est, cald și aducător de ploaie; orientare imprecisă.

10. Idem.

11. Vînt de nord, numit și Aquilon.

12. V. nota 11.

13. Vînt sudic.

14. Cum se poate vedea pe parcursul lucrării, orientarea după punctele cardinale lasă de dorit.

15. Am tradus astfel denumirea acestui soi de grîu, pe care nu l-am găsit în dicționarele noastre de specialitate. Planta are spic lung și rar și nu se mai cultivă în prezent (*Triticum spelta?*).

16. Traducerea o facem pe marginea variantei latine oferite de editor la p. 105, unde se menționează că acest vers, după mărturisirea lui Plutarh, îi plăcea deosebit de mult lui Alexandru Macedon: „Utrumque, Rexque bonus fortisque pugnator." (*Iliada*, v. 179) – „Ambele, și rege bun și puternic luptător."

17. De fapt, pasărea aceasta, numită în limba maghiară *turul*, este una legendară.

18. Fluviu în Hispania Citerior.

19. Numele acestui istoric apare în două variante la Olahus: *Sigebertus* și *Sigibertus*.

20. Cifra romană din titlul capitolului indică, după cum s-a văzut, cincizeci și cinci de mii de huni.

NICOLAUS OLAHUS - EVERLASTING SIGNIFICANCES

The attitude of literary historians concerning the remarkable humanist of Romanian origin Nicolaus Olahus has been, on the whole, an inconsistent one. Half a millenium after he was born, the scholar's personality brings about twitches of consciousness among his conationals, often resulting in praiseworthy exegeses, yet seemingly, more often, in abandon and oblivion.

Nicolaus Olahus, the most outstanding autochtonous literary man of the time, asserted himself to the humanistic Europe by his erudition, sense of justice, Christian devotion, modesty, as well as by his valuable, rich and diverse works. He was also a versatile diplomat, fierce anti-Ottoman fighter, man of the church, lover of books, collector, supporter of the arts, appreciated not only by Pope Clement VII, Ferdinand I, Charles Quintus, Louis II and his wife (Queen Mary), but also by famous humanists of the time (Erasmus, Petrus Nannius, Cornelius Scepperus etc.). He became an impenetrable figure, surviving in hastily skimmed through reading school books, a picture rather than a personality. His exciting political carrer, culminating in his being appointed Hungary's regent (1562), along his religious activity as Primate Archbishop of Strigonium (1553), as well as his prose and poetic works blending historical information to a highly artistic vision amazed his contemporaries, the sophisticated European humanistic wits. By losing contact with the Latin language, the following generations estranged themselves from the scholar, abandoning him to a museum exhibit status. Disillusioned with the lay universe, Nicolaus Olahus retained his pi-

ety as an immaculate oasis, leaving behind, as a founder, the Tyrnavia Jesuit College building and his summer house called „Nicoletum" in Vienna, which was compared with a Cicero tusculanum, his residence in Bratislava together with its park, subsequently turned into a botanical garden, the palace at Tyrnavia, in the Renaissance style, every one of them ornamented in good taste. Baron of the Empire, possessing his own coat-of-arms and red seal, Nicolaus Olahus dedicated himself both to humanity and to the divinity.

When studying the chronology of Olahus' writings we realize the evolution from the so called occult science essays - Alchemy - and from his poetry and letters on various topics to the artistic maturity of *Hungaria* and *Atila*. His pages grow richer with the neverending writinns on religious dogma. The maturity of his highly elaborate style, the thirst for the Castalia liquor and quiet study reveal Nicolaus Olahus as an artist of the word.

Nicolaus Olahus' fundamental and lasting work lies, undoubtedly, in his two above mentioned literary and historical books - *Hungaria* and *Atila* (both dated 1536), the only books to be completed meant to represent the monographic prelude and an ethnogenetic episode within his never-written vaster projected work. The two books were conceived and worked out according to the new orientation of the Bionine school, blending the geographic dimension and he historical one, science and literature factual notes and commentary. Meeting the exigencies of the time, owing to the author's talent and disributive attention, the books prove to be of European value. The anti-Ottoman dominant feeling however render his works an intense pathos which overshadows objectivity by a peculiar vision between documentary and creative attitudes. That is why the reader is carried along into a world which is on the verge of the fabulous, peopled by strange characters belonging to legendary realms. The critical attitude with Olahus becomes a matter of common sense.

The fact that he resorted to personal evidence, his narrative force, the picturesque descriptions, the discursive, elaborate style, the lively portraits - including that of „the ideal prince", his unforgettable collective characters, the images of chaste, suave, devout or unflinching women, the figures of the priests devoted both to the Faith and to the people, the mythic glory, the terrible war scenes, his persuasive discourse have added to the unalterable virtues of Nicolaus Olahus - the writer. The task of these literary works, under the dramatic historical circumstances of the Mohács catastrophe (1526) was a noble one: to induce confidence, pride and hope in the soul of the people that was enslaved to the Turks, by means of the picture of a mirific fatherland and the portraits of the glorious ancestors. Also, Nicolaus Olahus is the first Romanian scholar who declared and proved by means of solid argumentation the Latin origin of his people, of the Romanian language, the ethnic unity of the three principalities' inhabitants, this part covering one third of the monograph.

Owing to the value of his works, to his classical style, to all the achievements of this great Transilvanian humanist, that was the equal of the other European Renaissance scholars of his time, we undertook the study of his writings in deepest respect and veneration. Wiping away the age-old dust from the covers of his books, we attempted to revive his everlasting pages, hoping that the new generations will enjoy reading them and thus, enrich their young hearts.

NICOLAUS OLAHUS - SIGNIFICATIONS À TRAVERS LE TEMPS

L'attitude de l'histoire de la littérature est, par rapport au remarquable humaniste d'origine roumaine, Nicolaus Olahus, inconséquente dans son ensemble. Après plus d'un demi millénaire depuis sa naissance, la personnalité de l'érudit provoque des accès de conscience à ses concitoyens qui ont conduit souvent à des exégèses méritoires, mais encore plus souvent à l'abandon et à l'oubli.

Nicolaus Olahus, le plus illustre homme de lettres autochtone à l'époque s'est imposé à l'Europe humaniste par son érudition, son esprit de justice, sa dévotion, sa modestie et aussi par une oeuvre de grand valeur, riche et variée; étant en même temps un habile diplomate, combattant acharné antiottoman, homme d'église, bibliophile, collectionneur, protecteur des arts, fondateur d'écoles et mentor de ceux qui aimaient étudier, il a été apprécié par le papa Clément VII, par Ferdinand Ier, par Charles Quint, par Louis II et sa femme, la reine Marie, et aussi par les grands humanistes de l'époque (Erasmus, Petrus Nannius, Scepperus etc.); il est devenu aujourd'hui un tableau mystérieux, en survivant dans les livres de lecture qu'on feuillétte à la hâte, comme un visage plutôt qu'une personnalité. Sa carrière incitante culmine au plan politique avec sa nomination comme régent de la Hongrie (1562), au plan religieux par l'obtention de l'archevêché primat de Strigoni (1553), dans la littérature par l'élaboration et la parution des travaux en vers et en prose qui allient l'information

historique à la vision artistique. Et tout cela a mené à l'éblouissement de ses contemporains, des esprits européens raffinés qui étaient au service de l'humanisme, plutôt qu'à l'appréciation de la postérité qui tout en perdant le contact avec le latin s'est éloigné du grand érudit.

Déçu par l'univers laïque, Nicolaus Olahus gardait comme une oasis de purté la dévotion tout en fondant non seulement le siège du Collège Jésuite de Tyrnavia, mais aussi sa maison d'éte, surnommé Nicoletum, de Vienne - qu'on avait comparée à un tusculanum cicéronien -, sa résidence de Bratislava avec le parc transformé ultérieurement en jardin botanique, le palais de Tyrnavia, en style Renaissance dont les l'intérieurs sont ornés avec beaucoup de goût. Baron de l'empire, possesseur d'emblème et de cachet rouge, Nicolaus Olahus s'est voué au monde et à Dieu corps et âme.

Si on suit la chronologue des écrits olahiens, on constate l'évolution à partir des premiers essais qui veulent être des travaux de science occulte - alchimie -, des vers et des épîtres à thématique variée jusqu'à la maturité artistique qu'on peut rencontrer dans *Hungaria* et *Atila*, ses pages s'enrichissant à la fin avec des interminables lignes de doctrine et de dogme religieux. L'expression minutieuse, la nostalgie des Castalides et la tranquillité de l'étude nous le relève comme un grand artiste de l'écriture.

Ce qu'on peut appeler le chef-d'oeuvre de Nicolaus Olahus consiste en deux livres historico-littéraires, dont on a déjà parlé, *Hungaria* et *Atila* (les deux datant de 1536), les seuls qu'il ait réussi à écrire, comme préambule monographique et épisode d'ethnogenèse, au travail de grandes proportions qu'il avait voulu écrire. Conçus et élaborés conformément à la nouvelle orientation de l'école biondine, ils allient la dimension géographique à celle historique, la science à l'art du mot, l'observation écrite au commentaire historique. Tout en satisfaisant les exi-

gences de l'époque grâce au talent et à l'attention distributive de leur auteur, les deux ont une valeur européenne. La dominante antiottomane leur confère cependant un pathos intense qui fait éclipser l'objectivité par une vision à part, les oeuvres oscillant entre une coordonnée documentaire et une autre créative. Le lecteur est donc transposé dans un univers à l'orée du fabuleux, avec des personnages étranges et des terres légendaires. L'attitude critique vis-à-vis des sources est chez Olahus une question de bon sens. L'appel aux témoignages propres, la force narrative, le pittoresque de la description, la qualité oratoire du discours, les portraits pleins de vie, y compris celui du „prince idéal", les mémorables personnages collectifs, les silhouettes des femmes pures, suaves, pieuses et hardies, les figures des prêtres dévoués à la foi et au peuple, le halo mythique, les scènes dynamiques de lutte acharnés, la phrase persuasive, le style soigné sont autant de vertus inaltérables de l'écrivain Nicolaus Olahus. La tâche de ses oeuvres parues dans le contexte historique dramatique créé par la catastrophe de Mohács (1526) était noble: soutenir par la description du pays merveilleux et des visage des ancêtres couverts de gloire, la confiance, la fierté et l'espoir dans l'âme du peuple soumis par les Turcs. De même, Nicolaus Olahus est le premier érudit roumain qui ait affirmé et qui ait soutenu par des arguments la latinité de son peuple, de la langue roumaine et l'unité ethnique des habitants des trois provinces auxquelles il consacre un tiers de sa monographie.

C'est pour souligner la valeur européenne des oeuvres olahiennes, pour la résonance classique de son style, pour tout ce qui signifie le transylvain Nicolaus Olahus que nous avons osé nous approcher avec dévotion de ses livres et, en essuyant la poussière des couvertures, à donner une voix nouvelle à ses pages durables, pour que les jeunes coeurs puissent s'en enrichir.

TABLA DE MATERII

Cuvînt înainte / 3
Anexă - Opera lui Nicolaus Olahus
(clasificare și ediții) / 13
Nicolai Olahi HUNGARIAE, liber I / 16
Cartea I a UNGARIEI lui Nicolaus Olahus / 17
Nicolai Olahi HUNGARIAE, liber II, Atila / 132
Cartea a II-a a UNGARIEI lui Nicolaus Olahus. Atila / 133
Note / 275
Nicolaus Olahus - Everlasting significances / 277
Nicolaus Olahus - Significations à travers le temps / 280

În aceeaşi colecţie au apărut:

1. Nicolae Spătarul Milescu, *Manual sau Steaua Orientului strălucind Occidentului*
2. Johannes Sommer Pirnensis, Antonius Maria Gratianus, *Viaţa lui Despot Vodă*

Format 1/16 (54 x 84)
Bun de tipar: 1998 • Apărut: 1999

Tiparul executat la Imprimeria *Institutului European pentru Cooperare Cultural-Ştiinţifică* Iaşi • Str. Cronicar Mustea nr. 17 • C.P. 161 • Cod 6600 • Tel.Difuzare: 032/233731 • Fax: 032/230197 • euroedit@mail.dntis.ro